

KRONIKA

Časopis za slovensko krajevno zgodovino

KRONIKA

ČASOPIS ZA SLOVENSKO KRAJEVNO ZGODOVINO

XX

1972

IZDAJA IN ZALAGA ZGODOVINSKO DRUŠTVO ZA SLOVENIJO

SEKCIJA ZA KRAJEVNO ZGODOVINO

LJUBLJANA

KRONIKA

ČASOPIS ZA FILOZOFIJO, KULTURO IN ŠPORTNO

XX

1974

UREDIL UREDNIŠKI ODBOR: DR. PAVLE BLAZNIK, FRANCE DOBROVOLJC, DR. TONE FERENC, DR. FERDO
GESTRIN, OLGA JANŠA, BOZO OTOREPEC, DR. JOŽE SORN, DR. SERGIJ VILFAN, JOŽE ŽONTAR — GLAV-
NI UREDNIK: OLGA JANŠA — ODGOVORNI UREDNIK: JOŽE ŽONTAR — LEKTOR: FRANCE DOBROVOLJC —
ZA UPRAVO ODGOVARJA MAJDA KUNAVER — TISK TISKARNE »TONETA TOMŠIČA« V LJUBLJANI —
KLISEJE IZDELUJE KLIŠARNA »LJUĐSKE PRAVICE« V LJUBLJANI

KAZALO

AVTORSKO KAZALO

RAZPRAVE IN ČLANKI

- Grafenauer Bogo*: V spomin Milka Kosa (12. XII. 1892 — 24. III. 1972) — 1
- Höfler Janez*: Janez Krstnik Dolar (ok. 1620—1673) — 82
- Hojan Tatjana*: »Bucvice tega sadershanja za mladust« iz leta 1794 — 90
- Jakopič Bogo*: Gluhonemnica v Ljubljani (1908—1945) — 163
- Knez Tone*: Nove situlske umetnine. Ob figuralnih situlah iz Novega mesta — 65
- Kobe-Arzenšek Katica*: Oris Vidmarjeve tovarne dežnikov in nogavic v Ljubljani — 27
- Mlinarič Jože*: Usoda arhiva cistercijske opatije Kostanjevica — 145
- Nečak Dušan*: Pisarna za zasedeno ozemlje — 101
- Nečak Dušan*: Položaj na slovenskem Primorju v luči Pisarne za zasedeno ozemlje od novembra 1918 do novembra 1920 — 158
- Otorepec Božo*: Koseze pri Ljubljani — 7
- Otorepec Božo*: Iz zgodovine Gorenjega Logatca — 129
- Prelovšek Damjan*: Ljubljanska cukrarna. Zgodovina stavbe in njena umetnostnozgodovinska ocena — 17
- Rozman Franc*: Milan Subarić in njegovo socialistično delovanje — 97
- Slabè Marjan*: Poskus prikaza materialnih dokazov iz časa preseljevanja narodov (5. in 6. stol.) v SR Sloveniji — 76
- Slokar Ivan*: Bombažna industrija v Ljubljani do leta 1860 — 13
- Slokar Ivan*: Slovenski pasigrafi — 169
- Sašel Jaro*: Problem naseljevanja vzhodno-alpskih Slovanov — 3
- Sašel Jaro*: Pomen raziskovanja rimskih cest za politično, upravno in kulturno zgodovino — 139
- Skafar Ivan*: Jožef Bagáry, Anton Trstenjak in martjanska pogodba iz leta 1643 — 39
- Sorn Jože*: Baker nad Poljanami, antimon pri Trojanah — 154
- Stukl France*: Dolinarjev načrt vodnjaka v Tivoliju — 50
- Stukl France*: Konfinacija slikarja Ferda Vesela — 177
- Vodopivec Peter*: Črne koze na Kranjskem in v Ljubljani v letih 1873/74 — 92
- Vrišer Sergej*: Tri ljubljanske fotografije in 60. let 19. stoletja — 173
- Zorn Tone*: Nemški industrijski obrati v Sloveniji v letih 1938—1939 — 34

- Zorn Tone*: Še nekaj podatkov o kulturni avtonomiji za koroške Slovence v dvajsetih letih — 107

IZ DELA NASIH ZAVODOV IN DRUSTEV

- Fister Majda*: Ob razstavi »Rezljana vrata v Tuhinjski dolini« — 110
- Hojan Tatjana*: Razstava »Slovenska šolska knjiga ob 200-letnici uradnih šolskih tiskov« — 178
- Setinc Marjetica*: O razstavi »Zlatarstvo na slovenskem Štajerskem« — 53
- Žnidaršič Marjan*: Razstava »Štajerska in Koroška v osvobodilnem boju« — 179

NOVE PUBLIKACIJE

- Granda Stane*: 225 let novomeške gimnazije 1746—1971. Ljubljana 1971 — 184
- Janša Olga*: Zbornik za zgodovino naravoslovja in tehnike I. 1971 — 112
- Janša Olga*: Časopis za zgodovino in narodopisje. N. v. 7 (XLII.), zvezek 1, 2. 1971 — 113
- Juvančič Ivo*: Bernhard Wurzer, Die deutschen Sprachinseln in Oberitalien, Bozen 1969. Franz Tumlner, Das Land Südtirol, München 1971. Cristoph Pan, Südtirol als volkisches Problem, Stuttgart-Wien 1971 — 117
- Kos Janez*: Georg Matthäus Vischer, Topographia ducatus Stiriae. Gradec 1681. Ljubljana 1971 — 56
- Kos Janez*: Narodna junaka Milan Majcen in Janči Mevželj. Ljubljana 1971 — 62
- Nečak Dušan*: Koroški plebiscit, razprave in članki. Ljubljana 1970 — 115
- Stergar Janez*: Blaž Singer, Vodnik na poti med Slovenci na Koroškem. Maribor 1971 — 61
- Stergar Janez*: Prosvetni zbornik 1868—1968. Trst 1970 — 182
- Stergar Nataša*: Milko Škap, Uporna mladina. Trst 1971 — 123
- Stergar Nataša*: Ivan Jan, Dražgoška bitka, Ljubljana 1971 — 123
- Stergar Nataša*: Ciril Zupanc, Gradišče in Oševljek v NOB. Nova Gorica 1971 — 188
- Stiplovšek Miro*: Peter Vodopivec, Luka Knafelj in štipendisti njegove ustanove. Ljubljana 1971 — 57
- Stres Gvido*: Izvestje gimnazije Dušana Kvedra v Ptuj 1869—1969; 70 let Gaudeamus igitur...; Petdeset let gimnazije v Murski Soboti; 50 let slovenske gimnazije v Kočevju; 25 let slovenske gimnazije v Kopru 1945—1970; Gimnazija Rudolfa Maistra, Kamnik 1945—1970; Letno poročilo gimnazije Brežice 1945—1970 — 55
- Stukl France*: Loški razgledi XVIII, 1971 — 56

- Štukl France*: Marijan Zadnikar, Srednjeveška arhitektura kartuzijanov in slovenske kartuzije, 1972 — 185
- Vidovič-Miklavčič Anka*: Metod Mikuž, Zgodovina slovenskega osvobodilnega boja. Ljubljana 1970 — 61
- Vidovič-Miklavčič Anka*: Tekstilana Kočevje 50 let. 1971 — 125
- Vidovič-Miklavčič Anka*: 500 let mesta Kočevje. 1971—183
- Vilfan Bruckmüller Irena*: Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev. Ljubljana 1970 — 112
- Vodopivec Peter*: Dr. Valentin Inzko, Koroški Slovenci v evropskem prostoru. Celovec 1970 — 59
- Vodopivec Peter*: Janko Pleterški, Prva odločitev Slovencev za Jugoslavijo. Ljubljana 1971 — 121
- Vodopivec Peter*: Miroslav Stiplovšek, Šlandrova brigada, Ljubljana 1971 — 124
- Vodopivec Peter*: Miroslav Pahor, Socialni boji v občini Piran od XV. do XVIII. stoletja. 1972 — 187
- Vovko Andrej*: Celjski zbornik 1971-72 — 184
- Vovko Andrej*: Lavo Čermelj, Med prvim in drugim tržaškim procesom. 1972 — 189
- Zorn Tone*: Franc Resman, Pod Jepo. Celovec 1971 — 58
- Zwitter Anja*: Lojze Bolta in Vera Kolšek, Stalna arheološka razstava pokrajinskega muzeja v Celju. 1970 — 121

KAZALO SLIK

POKRAJINE, GRAĐOVI, NASELJA IN PODOBNO

- Cerkev Sv. Marjete v Kosezah danes — 10
- F. Kurz v. Goldenstein, Ljubljanska cukrarna leta 1835 ali 1836, litografija — 20
- F. Kurz v. Goldenstein, Veduta Poljanskega predmestja okoli leta 1853 — 22
- F. Kurz v. Goldenstein, Ljubljanska cukrarna ob požaru 25. avgusta 1858 — 23
- Ljubljanska cukrarna v šestdesetih letih preteklega stoletja, ko so bili v njej nastanjeni »meksikajnerji« — 24
- Vidmarjeva tovarna nogavic in dežnikov v Savljah (danes Tonosa) v stari Jugoslaviji — 28
- Cerkev »Am Hof« na Dunaju — 85
- Grad v Gorenjem Logatcu pred obnovo — 131
- Gorenji Logatec v drugi polovici 17. stoletja (Valvasor, Topographia ducatus Carnioliae moderna, 1697. Št. 134.) — 133
- Gorenji Logatec pred prvo svetovno vojno — 136
- Pogled na samostanska poslopja v Kostanjevici, na cerkev, mlin in del samostanskega zidu pred drugo svetovno vojno — 145
- Antimonov rudnik pod Trojanami po razglednici ok. 1910 — 156
- Blagoslovitev polkovne zastave pred šentpetersko vojašnico v Ljubljani (1865) — 174

NAČRTI IN ZEMLJEVIDI

- Slovanske migracije in poselitev — 5
- Načrt Kosez v katastru iz 1826 — 7
- M. Pertsch, Ljubljanska cukrarna, načrt situacije — 18

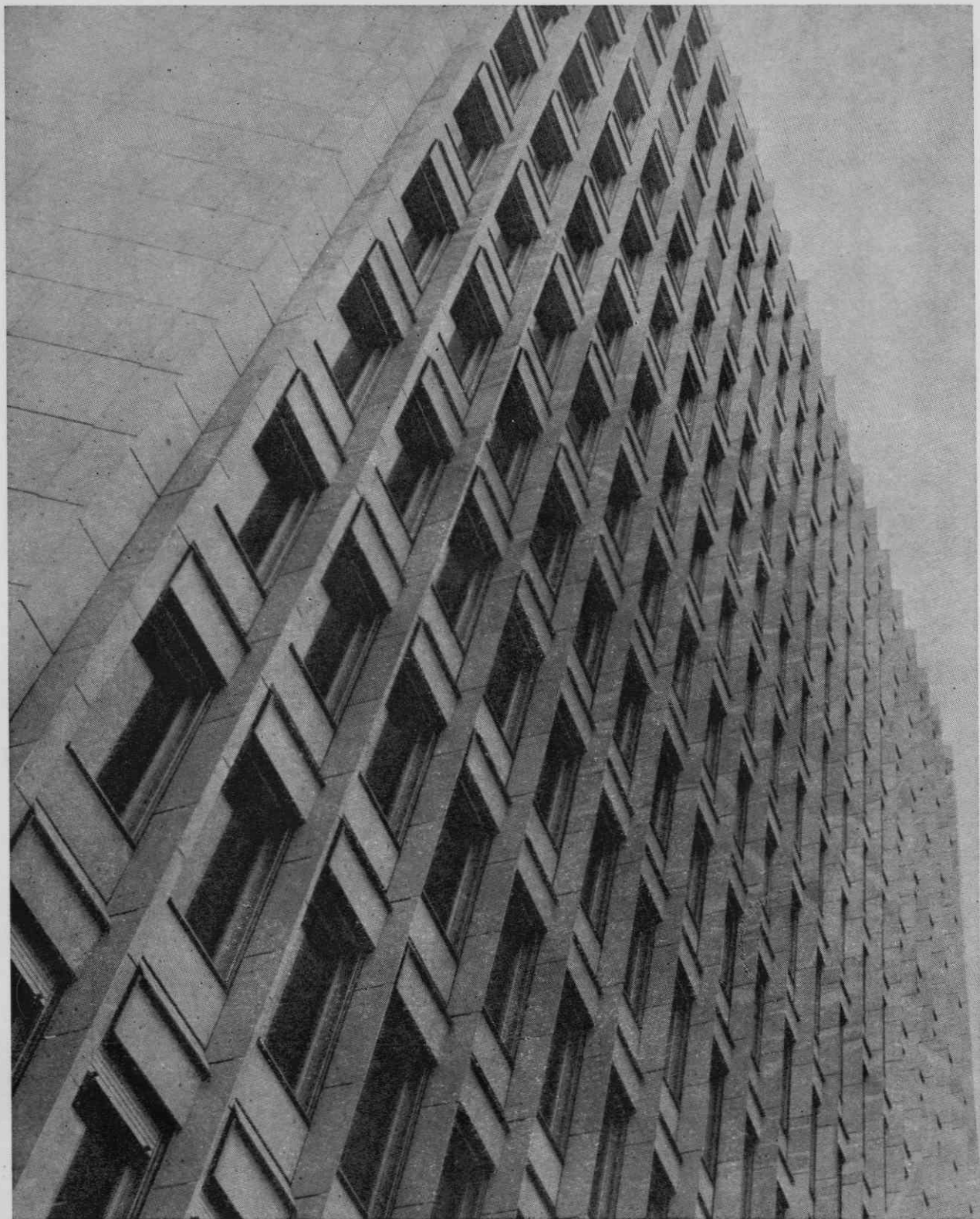
- M. Pertsch, Ljubljanska cukrarna, tloris prvega nadstropja — 19
- M. Pertsch, Ljubljanska cukrarna, fasade in prereza — 19
- Dolinarjev načrt vodnjaka v Tivoliju — 51
- Gorenji Logatec, nekdanj Cerkovska vas (nemško Kirchdorf) po francisc. katastru iz 1823/24 — 135
- Slovenski prostor v rimski dobi (2. stol. po n. št.) — 141
- Ozemlje med Poreznom, Blegošem, Fužinami, Bevkovim in Poreznom — 155

OSEBE

- Prof. dr. Milko Kos — 1

RAZNO

- Rezljana kasetirana vrata iz Tuhinjske doline, zgornja leva kasetna z motivom rozete s štirimi cveti (1860) — naslovna stran 1. zvezka Vranje pri Sevnici. Pogled na apsidialni predel starokrščanske cerkve iz 5/6. stoletja — 4
- Gotski kelih iz cerkve Sv. Marjete v Kosezah iz leta 1528 — 10
- Letnica 1528 in mojstrov ali darovalčev znak na gotskem kelihu iz Kosez — 11
- Kolektiv Vidmajerjeve tovarne nogavic in dežnikov v Savljah na izletu za 1. maj 1939 — 31
- Delavke Vidmajerjeve tovarne nogavic in dežnikov v Savljah pred zakloniščem leta 1943 — 31
- Tehnični vodja Tonose v Savljah pri popravilu standard strojev — 33
- Faksimile martjanske pogodbe iz leta 1643 — 45
- Rezljana vrata iz Motnika (1896), desna srednja kasetna s polkrožnim zaključkom in motivom vaze — naslovna stran 2. zvezka
- Figuralna situla št. 1 iz knežjega groba (gomila IV, grob 3) v Novem mestu — 70
- Keramična skodelica-zajemalka iz figuralne situle št. 1 v Novem mestu — 70
- Keramična zajemalka iz figuralne situle št. 2 (Novo mesto) — 71
- Figuralna situla št. 2 iz knežjega groba (gomila IV, grob 3) v Novem mestu — 71
- Detajl s figuralne situle št. 1 — 72
- Detajl s figuralne situle št. 2 — 72
- Detajl s figuralne situle št. 2 — 73
- Razvit plašč tretje figuralne situle iz Novega mesta (gomila II, grob 6) — 73
- Faksimile rokopisa Janeza Krstnika Dolarja — 83
- Detajl rezljanih vrat — srednje polnilo — izdelek Hribnikove delavnice v Tuhinju — 110
- Detajl rezljanih vrat iz Špitaliča, Hribnikova delavnica okrog 1864 — 111
- Rezljana vrata iz Zg. Tuhinja (1895), desna srednja kasetna z upodobitvijo moža, ki na hrbtu nosi meh — naslovna stran 3. zvezka
- Faksimile naslovne strani samostanskega inventarja v Kostanjevici iz leta 1786 — 146
- Faksimile strani samostanskega inventarja v Kostanjevici iz leta 1786 — 147
- Faksimile samostanske ustanovne listine Bernarda Spanheimskega iz leta 1249 — 151
- Faksimile kitajske pisave — 169
- Skupina avstrijskih oficirjev v Ljubljani (ok. 1868) — 175
- Oficir prostovoljnega alpskega korpusa (1866) — 176

pravi naslov
za denarne zadeve

Ljubljanska banka
centrala
Trg revolucije s/c
61000 Ljubljana

ljubljska banka

V SPOMIN MILKA KOSA

(12. XII. 1892—24. III. 1972)

V skoraj osemdesetih letih življenja in v šestdesetih letih javnega dela — odkar je še kot gimnazijec (1911) mogel objaviti svojega prvenca le z začetnicama svojega imena, do lanskega februarja, ko ga je poslabšanje zdravja zadnjič in dokončno odtrgalo od delovne mize prav tedaj, ko je v »Gospodarski in družbeni zgodovini Slovencev« izšla kot najzgovornejša sinteza življenjskega dela njegova karta »agrarne naseljenosti slovenske zemlje« v srednjem veku — si je moral Milko Kos kot univerzitetni profesor in akademik pogosto nalagati za dolga leta bremena širokih in pomembnih funkcij v organizmu slovenskega kulturnega življenja. Samo čas, ki ga je žrtvoval po maju 1950 kot glavni tajnik Slovenski akademiji znanosti in umetnosti, bi znašal preračunan vsaj dobrih pet let vsakdanjega osemurnega dela. Pa je bilo še toliko drugega te vrste na univerzi, fakulteti, v Muzejskem, Zgodovinskem društvu, društvu arhivarjev in tako naprej. Pa vendar bo ostal Kos vselej navzoč v našem kulturnem in znanstvenem življenju — ne samo v njuni zgodovini — predvsem po tistem delu, v katero ga je uvedel že kot srednješolca njegov oče, Franc Kos. Vselej nam bo stal ob strani predvsem kot zgodovinar slovenskega naroda.

Letos poteka devetdeset let, odkar sta izšli prvi dve razpravi Franca Kosa o slovenski zgodovini. Od tega pomembnega mejnika v razvoju naše zgodovinske vede naprej sta drug za drugim oče in sin zavzemala prvo mesto pri naporih za boljše in globlje spoznavanje slovenske preteklosti. Zato je slovo od Milka Kosa slovo od tistega velikega slovenskega zgodovinarja, ki nas je živo povezoval z vsem oblikovanjem slovenske zgodovinske vede. V dobo sistematičnega zbiranja, odkrivanja virov in urejanja njihovih podatkov spadajo njegova »učna leta« ob strani njegovega očeta. Obdobje problemske analize pa je sam sooblikoval na enem najpomembnejših delovnih mest, od 1945 naprej nesporno kot prvi med nami in kot najvidnejši pred-

stavnik slovenskih zgodovinarjev in naše vede v Jugoslaviji in pred svetom.

Znanstvena zapuščina Milka Kosa — preko 350 objavljenih del, nekaj kljub nedokončnosti izredno dragocenih rokopisov in mnogi tisoči izpiskov iz še neobjavljenih virov — je veliko preobsežna, da bi jo ob tej priložnosti mogel kakorkoli prikazovati, saj spadajo vanjo tako pomembna dela kot je prva znanstvena sinteza srednjeveške zgodovine Slovencev, znamenita objava Konverzije, pretres v Sloveniji ohranjenih srednjeveških rokopisov, obsežne knjige objav urbarjev in toliko razprav o vprašanih srednjeveške kolonizacije slovenske zemlje.

Le v enem delu nastajanja njegove znanstvene dediščine se kažejo določena delovna

težišča — kot pri iskanju novih virov in njihovem pretresanju s sredstvi pomožnih ved zlasti do približno 1930, v smotrnem pripravljanju sinteze slovenske srednjeveške zgodovine zlasti v prvem desetletju dela na filozofski fakulteti v Ljubljani, pa v pretresanju zgodovine slovenskega kmeta od konca tridesetih let naprej pri pripravi izdaj urbarjev in analizi njihove vsebine.

Vse drugo njegovo delo pa trdno povezuje v celoto vse njegovo življenje. Najprej in najbolj velja to za vse, kar je zvezanega s preučevanjem srednjeveške kolonizacijske zgodovine slovenskega ozemlja. Skoraj vse, kar o tem danes vemo, je rezultat njegovega dela. Njegova zadnja sinteza in zemljevid kažeta, kako veliki so ti izsledki. In prav pri tem zgodovinarju ni nič darovanega. Veliko podobo je treba dobesedno ustvarjati z združevanjem množice podrobnih preiskav od listine do listine, od urbarja do urbarja, od kraja do kraja, od tega do drugega preostanka nekdanjega življenja in tehtanja njegovega pomena. Čudovito, doslej edinstveno poznanje srednjeveških virov, poseben dar prav za delo te vrste in potrpežljivo vztrajanje pri delu so bili potrebni za tako pomemben uspeh, ki pomeni največje dopolnilo nekdanje podobe slovenske zgodovine v zadnjega pol stoletja. To delo pa je bilo zvezano tudi z voljo, po svojih najboljših močeh pomagati svojemu ljudstvu tudi pri vprašanjih, s katerimi se je moralo spopadati za časa avtorjevega življenja. Čudovito poznanje virov in

njegovo značilno trezno presojanje pa so napravili Kosa tudi sicer za splošno priznanega razsodnika v vseh spornih vprašanjih naše starejše zgodovine, čeprav se jih je dotikal le s par besedami in se je sam le izjemoma širše spuščal vanja. Druga takšna vez vsega njegovega dela so bile skrbi za organizacijo zgodovinskega dela, posebej za znanstveni naraščaj na vseh potrebnih mestih. Skrbj za to ni opustil tudi v zadnjem letu, skoraj neprestano privezan na bolniško posteljo. V naše organizacije — zgodovinske in arhivarske — in v naše časopise so vgrajena desetletja njegovega dela.

Prav s tem je najtesneje zvezano tudi njegovo več kot štirideset let trajajoče delo akademskega učitelja, tako da nam je skorajda vsem danes aktivnim slovenskim zgodovinarjem naš akademski oče. Njegova očetovska skrb za učence se ni pretrgala z diplomom, marveč se je kazala tudi v živem zanimanju za naše delo in življenje po odhodu z univerze. Kot široka, po vsej Sloveniji razsuta družina se danes poslavljam o bolečino od nje, čeprav se poslavljam o le od njegovih telesnih ostankov. Saj ostaja s svojim delom še naprej med nami ves živ, kot razporejevalec dela med nas in kot najboljši pomočnik pri nadaljevanju dela, ki se mu je posvetil vse življenje. Ostaja nam le naloga, da ga nadaljujemo vsak po svojih močeh. V imenu vseh slovenskih zgodovinarjev in arhivarjev moram le zagotoviti našo voljo za izpolnjevanje te naše naloge.

BOGO GRAFENAUER

Zanimanje za začetke slovanstva v Alpah ali drugod za nastanek vsakokratne zgodnje in visokosrednjeveške situacije — stopa vedno bolj v ospredje. Spričo dejstva, da niti ne vemo, odkod in kdaj pronicajo slovanska plemena v vzhodno-alpski prostor, je želja razjasniti ta dogajanja, tembolj razumljiva. Zato raziskovalci na arheološko-historičnem področju pravilno težijo za tem, da bi osvetljevali propad antičnega sveta ter nastajanje srednjeveške politične in družbene ureditve ter odgovorili najprej na vprašanje, kakšni so bili začetki poseljevanja in kakšni so bili odnosi priseljencev do starih prebivalcev in njihovega načina življenja.

Sosednje dežele se študiju svojih začetkov prav za prav že dolgo intenzivno posvečajo, tako avstrijske pokrajine, Bavarska, Švica in tudi severna Italija, da o Madžarski sploh ne govorimo. V tej smeri delajo skoraj na vseh področjih humanističnih ved, in osvetlitvi vprašanj v zvezi z naseljevanjem in najzgodnejšo zgodovino prednikov so posvečene številne onomastične, toponomastične, folklorne, geografsko-poselitvene, arheološke, kulturno-zgodovinske, umetnostno-zgodovinske studije, dalje studije z vidika cerkvenih zavetnikov in cerkvene zgodovine. Na Slovenskem se morda takih raziskav najbolj organizirano lotevajo etnografi in arheologi. Prvi lahko pokažejo na kvalitetni simpozij v Slovenjem Gradcu 1967 (*Alpes Orientales* 5 [1969]), drugi na analognega v Kranju 1969 (*Arheološki vestnik* 22 [1971]).

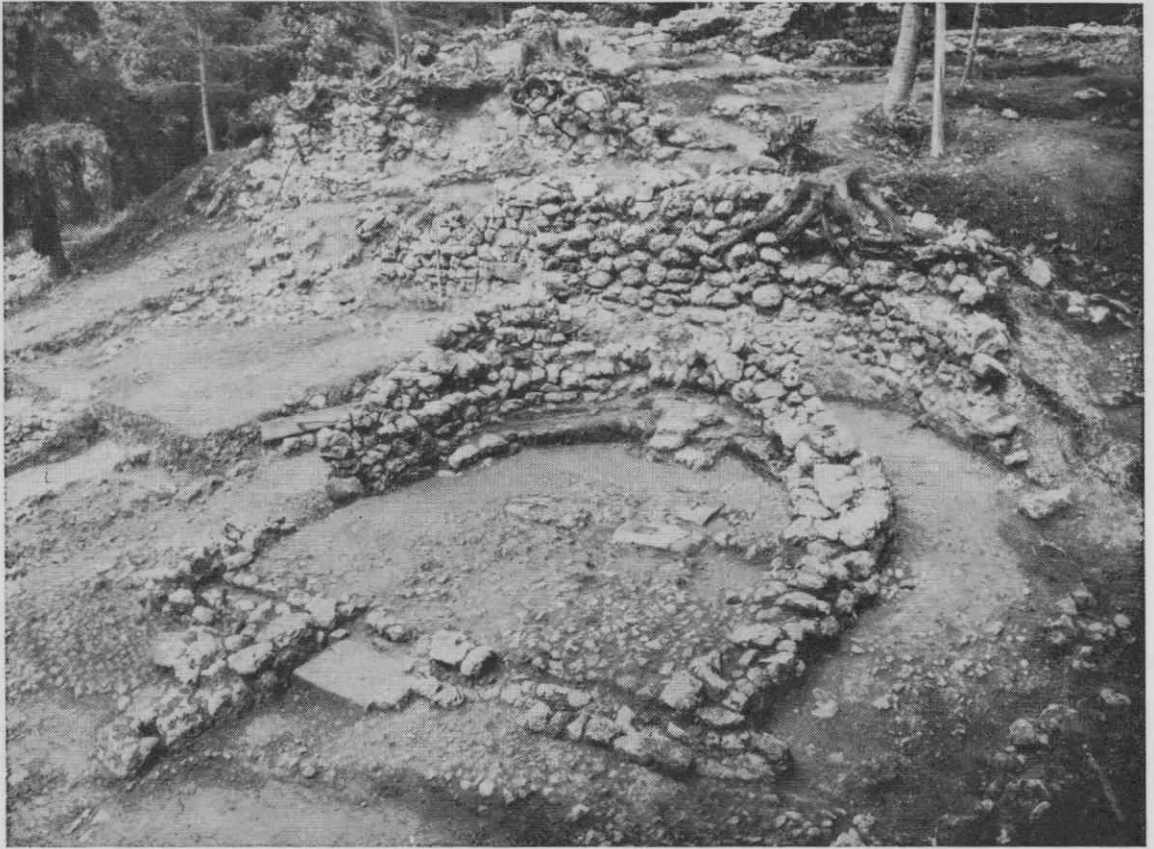
Danes vidimo, da lahko prav arheologija posreduje večino odgovorov na vprašanja, ki so v tej zvezi bistvena. Zgodnesrednjeveška arheologija pa je na Slovenskem še v povojih. Glavni vzrok za to je, da dobivajo institucije, ki so najbolj poklicane, da to delo prevzamejo in vodijo, dokaj premajhne dotacije. Ne bi se spuščal v vprašanje, ali tiči vzrok za to v nezadostni razgledanosti merodajnih oseb ali v osnovni nastrojenosti humanistov, ki v nenejni borbi za sredstva podlegajo na splošno manj obzirni tehnični inteligenci, ali kje drugje, vsekakor so raziskovanja tako rekoč obstala. Ker je položaj pri nas tak, da ovira znanstveni razvoj pri sosedih, ki so finančno na boljšem, so nam pripravljene pomagati in tudi dejansko pomagajo, n. pr. Madžari in podobno Italijani. Zadovoljstvo moramo izraziti tudi ob dejstvu, da je Narodnemu muzeju uspelo za to problematiko zainteresirati bavarsko univerzitetno raziskovalno skupino. S svojo ekipo in s svojim finančnim prispevkom sta se instituciji skupaj posvetili osvetljevanju srednjeveške problematike na naših tleh.

Enako kot alpski Slovani tudi Bavarci skoraj ne poznajo svojih začetkov in upajo s pomočjo razjasnitve naselitvenega položaja pri vzhodnih sosedih osvetljevati svojega. Zgodovina je kot ura, kjer kolesa tečejo vzajemno odvisno. Simpatično in morda za novo bodočnost, ki jo kujemo, simbolično je opazovati, kako potomci davnih Slovanov in Bajuvarov, ki so bili okrog 595 na noriško-retijski meji na Tirolskem trčili in se borili za zemljo, danes skupno raziskujejo lastno minolost. Srednjeveška problematika obeh dežel je namreč paralelna in ni izključeno, da so tudi v predhodni domovini (morda na teritoriju Češkoslovaške) živeli v sosedstvu in paralelno, tako kot so se v 6. stoletju paralelno naselili, Bajuvari v Retiji, Slovani v Noriku. Na teh premicah so paralelne tudi raziskovalne težnje.

Lani in letos opazujemo prve rezultate skupnih prizadevanj. Narodni muzej (pod vodstvom Petra Petruja) ter *Institut für Vor- und Frühgeschichte* Münchenske univerze, ki ga vodi profesor J. Werner, sta se skupno lotila kontrolnega raziskovanja kasno-antičnega refugija Vranje pri Sevnici. Ta je bil raziskovan — seveda po zastarelih metodah — med leti 1901—1905, rezultati in načrti pa objavljeni v reviji *Jahrbuch für Alttertumskunde* 3 (1909) 1—34.

Tedanji rezultat je bil, da je bil refugij poseljen od 3. stoletja po Kr. do Justinijanove dobe, da je bil utrjen, pribežniki so imeli v časih nevarnosti na razpolago nekaj hiš, v katerih je bilo zazidanih nebroj epigrafskih spomenikov, ki da so jih pripeljali gradbeniki celo iz Celeje. Glavna stvar, ki jo je kontrola pokazala, je dejstvo, da so prejšnji raziskovalci spregledali starokrščanski cerkvi iz 5. in 6. stoletja s pripadajočim krstnim bazenom in nekropolo, ki so si jo priseljenci postavili na najstrmejšem sektorju pobočja. Po vsej priliko so redke hiše na okrog služile osebam, ki so bile v cerkveni službi. Ali je bil to res refugij, kot je doslej veljalo, ni gotovo. Na ozkem grebenu, kjer se naselje nahaja, je zanj komajda dovolj prostora.

Po najdbah sodeč je življenje — kot odrezano — konec kmalu po sredi 6. stoletja. Kaj pomeni ta datum, ki sovпада s časom, ko naj bi se, kakor mislimo, v naših krajih naselili Slovani? Vrh tega, kako si moramo predstavljati proces izumiranja, uničevanja starega, prihajanja novega, če vse življenje staroselcev tod ni bilo do korenin zatrto. To je vprašanje, ki si ga v zadnjem času vse pogosteje zastavljamo, zlasti tudi ob izkopavanjih

Sl. 1. Vranje pri Sevnici. Pogled na apsidalni predel starokrščanske cerkve iz 5/6. stoletja na spodnjem platoju v teku izkopavanj. Vidna je proti SV orientirana apsida, v njenem loku znotraj ozka zidana klop (*subsellium*) s »prestolom« v sredi (*cathedra*, vidni dve stopnici), pred tem v tlaku tal s 3 baze za noge oltarne menze (vmes med njimi je bil že pri prvih izkopavanjih 1909. odkrit in neidentificiran *locolus* [grobek] s skrinjico za ostanke mučenika). Za apsidno je vidna škarpa zgornjega platoja, na katerem so odkrili drugo cerkev. Izkopavanja v času posnetka še niso bila zaključena. Levo od apsida je bila pozneje odkrita krsna kapela s krsnim bazenom. Ni še jasno, kje je bil *diaconicon* (zakristija), najbrž med apsidno in baptisterijem. Dalje, ali je del zidu levo poleg stopnice, ki vodi čez osnovo za oltarno pregrado v prezbiterij, ambon (prižnica) ali prostor za sholo *cantorum* ali kak drug sestavni člen v transeptu. Povsod je viden delno ohranjen tlak.

na Vranju, čeprav morda vprašanje s tem najdiščem niti ni povezano.

Taka razglabljanja bodo gotovo vključena v poročilo arheologov.

Do nedavnega so si proces izginjanja starega in naselitev novodošlih Slovanov raziskovalci predstavljali takorekoč črno-belo. Staroselsko prebivalstvo da je bilo pobito ali izgnano, novi priseljenci pa da so prihajali na »čista« tla.

V uvodu omenjena raziskovanja to naziranje zavračajo, dasi ga Vranje in druga najdišča — kar je nenavadno — podpirajo, podobno ga ne dopuščajo etnografi za planšarsko-planinski svet, jezikoslovci za nekatera nižinska področja, arheologi opažajo ostanke stare poselitve, ki sega v 7. stoletje, ko so — celo po literarnih virih — tod že stari Slovani, historiki opažajo nadaljevanje nekaterih antičnih institucij. Podobno kot pri nas spreminjajo gledišča na Madžarskem, v Avstriji, na Bavarskem.

Poselitev, ki je trajala — če opazujemo, na primer, pronicanja Alamanov vzdolž Donave

v luči Evgipijevega življenjepisa sv. Severina, ali Langobardov na osnovi Wernerjeve studije (*Die Langobarden in Pannonien* [1961]) in podatkov v zgodovini Pavla Diakona — relativno dolgo, je vselej potekala prilagojeno tako terenu, celo posameznim kotlinam, kot obstoječim političnim pogojem. Poleg tega so jo različni rodovi različno organizirali, tehnik preseljevanj je bilo mnogo. Drugače je selitev potekala v vzhodno-alpskem področju, drugače v Dalmaciji; in spet drugače v propadajočem Noriku ali Trakiji za Justinijana.

Kolikor vemo bodisi iz avtorjev bodisi iz arheološkega in topografskega raziskovanja v zadnjih decenijah, ko je bilo zanimanje usmerjeno na prehod kasne antike v srednji vek, bi utegnili biti kasno-antična poselitvena podoba — poenostavljeno prikazana — v Vzhodnih Alpah približno naslednja.¹

Kakor so mesta v 4. in 5. stoletju ekonomsko in administrativno propadala, tako so se krepile podeželske postojanke meščanov, ker so se jeli le-ti vanje umikati pred naraščajočim pritiskom tako s strani centralne oblasti kot

s strani lokalnih prevratnih elementov. Vzporodno z naraščajočo oziroma nihajočo politično negotovostjo, s številnimi barbarskimi vdori in proboji, napadi soldateske, roparskih tolp socialno-ekonomskih brezprizornikov so posestniki utrjevali vile (to je podeželske dvorce, sedeže meščanske zemljiške posesti) in si gradili refugije. Nadalje je ostal v mestih kler. *Eo ipso* je lokalna administracija počasi prehajala v cerkvene roke. Za to imamo številne dokaze. Kler je prevzemal v oskrbo šolanje, ki je sicer zamiralo, kler je užival privilegiran položaj pred davčnim uradom, njegova imovina je naraščala. Svoj sedež je sicer dolgo ohranjal v mestih, vendar se je končno vse pogosteje tudi sam moral zatekati v refugije, kadar je postal položaj nevzdržen. Tako ostajata v mestih dejansko samo še beda in proletariat in juridično vzdrževana lastnina meščanov.

V hribovju, v zakotnih vaseh je še vedno živela odrinjena plast ilirskih oziroma keltskih staroselcev, ki se tako zaradi pomanjkanja ambicije kot zaradi razvojne zaostalosti ni bila vključila v tekmo za prosperiteto. Staroselci so se ukvarjali s pastirstvom in pašništvom, planšarstvom, oglarjenjem, drvarjenjem in podobnim poslom, ki zgolj vzdržuje življenje in nič več. Seveda so sedaj tudi ti ljudje težili za tem, da se naselijo na ugodnejša področja, če so le zapazili, da ta kot zasebna last meščanov ali države niso več zadostno varovana.

Ker pomeni faza propadanja lokalne administracije hkrati uničenje zemljiško-knjižne evidence, izgublja država — grajena izključno na mestnih samoupravnih teritorijih in municipalnih pisarnah — čedalje bolj tla pod nogami. Čedalje bolj je odvisna od rekvizicij in od pomoči cerkve, ki varuje prvenstveno lastne interese. Vojaška organizacija, ki se drži v provincah in regijah po nekaterih mestno-trdnjaviških enklavah, ravna po svojih vidikih, realizira načrte štabnih pisarn, se zoperstavlja konkretnim sovražnikom in napadom in ne more več učinkovito ščititi provincialnega ali podeželskega prebivalstva. Če se nastani v mestu, ga sistematično utrdi, za drugo se ne briga. Kako je potekal zlom v limes-zoni, nam je orisal Evgipij.

Ker terja provinca v fazi, ko razpada na sestavne člene, ki so se prisiljeni tako rekoč po vaških skupnostih zasilno sami upravljati, se sami reševati ter sprva še dodatno nositi bremena za administrativni aparat, ki se drži v ugodnejših pokrajinah (oddaljenih od kritičnih linij in točk) — več investicij kot pa donaja, zato jo država včasih oficijelno evakuira in je ne rešuje za vsako ceno, čeprav bi jo marsikje še lahko.

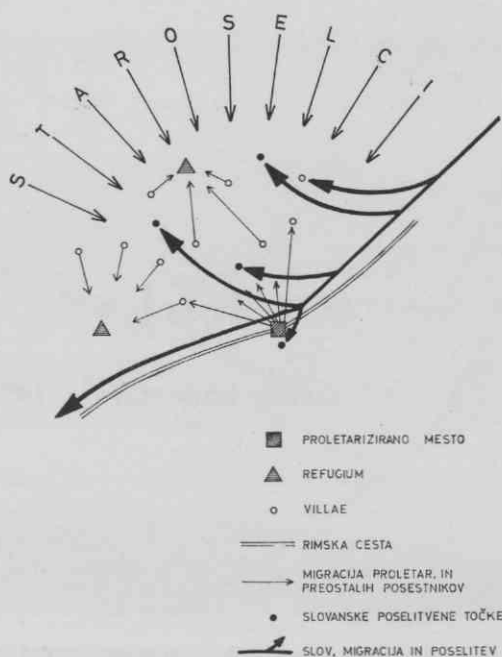
Mesta ob glavnih cestah so — končno — povsem sproletarizirana in razpadajoča. Če

imajo manjšo utrdbo (*arx*), je ta nastanjena in njeni branilci — naseljenci nujno težijo po avtarkičnem preživljanju. Poštne in druge postaje, v kolikor niso ruševina, so nekako utrjene, naseljene, avtarkične. Podeželski dvorci, če niso pokončani ali opuščeni — delno zaradi emigracije — so kot majhne trdnjave. To so utrjene *villae rusticae*, katerih lastniki in njihovi posli, hlapci, služinčad in sužnji pa tudi najemniki in koloni se avtarkično preživljajo. Vsi ti so vzajemno zainteresirani na delovni in obrambni moči. V silii se vključii v ta krog bodisi del mestnega proletariata bodisi posamezni v odročnih krajih živeči staroselci. Slednji počasi pronicajo na ugodna, rodovitnejša področja. Pričenjajo na svoje — tudi v opuščeni vilah — in poskušajo vzdržati juridično samostojnost, medtem ko stremi večji posestnik v dvorcih za tem, da si jih podredi.

Na ugodnih mestih so lokalne skupine oziroma enote imele skupna zatočišča.

Kaj se dogaja, če v področje, ki je v takšnem stanju, pričenja vdirati novi naseljenec?

Barbarski kolonisti, ki so često sledili takoj za bojujočimi se enotami — ki so seveda marsikaj pokončale v zadnjem trenutku — bi sicer z lahkoto poselili mesta. Toda z njimi si niso znali pomagati, ne le, ker so bila v veliki meri porušena, ampak predvsem zato, ker jih niso ne organizacijsko obvladali niti niso ustrezala njihovi ekonomiki in njihovemu načinu življenja. Naj je bila njihova tehnika preseljevanja ta ali ona, naj so bili na nižji ali višji razvojni stopnji, eno je gotovo, da so v fazi selitve prenesli težišče imovine na črede. Te so potrebovale poleti pašo, pozimi krmo. Račun na zaplenjene za-

loge, na rop ni bil realen. Z vsem pratežem v mestih, kjer niti vodovod ni več deloval, niso mogli obstati; tam ne bi mogli obstati, niti če bi organizacijsko brežhibno funkcionirala. Zato so težili v opuščene vile, težili še bolj na vmesne opuščene njive ali v območja refugijev. Skratka, tja, kjer se je dalo naseljevati brez posebnega napora, brez boja in se mirno vgnezditi na dobri zemlji.

Da je ta interpretacijski poskus blizu realnosti, kažejo — poleg navedenega — številni arheološki podatki.

(1) Tako, najdbe spričujejo vzpon panonskega podeželskega sistematičnega gospodarjenja v 3. in predvsem 4. stoletju, medtem ko ga v 1. in 2. stoletju skoraj ni opaziti. Zakaj omenjam panonskega? Zato, ker je ta sektor nekoliko bolj raziskan in se da bolje analizirati.

(2) Dalje, arheološko dokazano utrjevanje podeželskih dvorcev v kasni antiki.

(3) Prenos, na primer, retijskih mest (na teh primerih je to v tem trenutku bolj jasno

zaznavno) nazaj v bližnja nekdanja prazgodovinska središča, ki so prirodno utrjena in odkoder so jih Rimljani v zgodnjem obdobju na silo prestavili.

(4) Izgradnja refugijev od 4. stoletja dalje.

(5) Nekatere *villae rusticae* so v zgodnjem srednjem veku poseljene oziroma spričujejo nekakšno kontinuiteto.

Naj končno še s skico ponazorim, kaj mislim.

Če so gornja izvajanja pravilna, bi postalo razumljivo, zakaj ne poznamo staroslovanskih najdb iz prve faze po naselitvi. Doslej jih namreč nismo iskali sistematično pri poznoantičnih podeželskih agrarno eksploatiranih središčih. Pozabili smo, da so nekdanji aglomeracijski centri postali središča bede, če so še obstajali; da se je prenašalo težišče ekonomske dejavnosti na deželo; da so preseljujoče se družine — navezane same nase — lahko obstale predvsem na dobri zemlji.

KOSEZE PRI LJUBLJANI

(Zgodovinski oris)

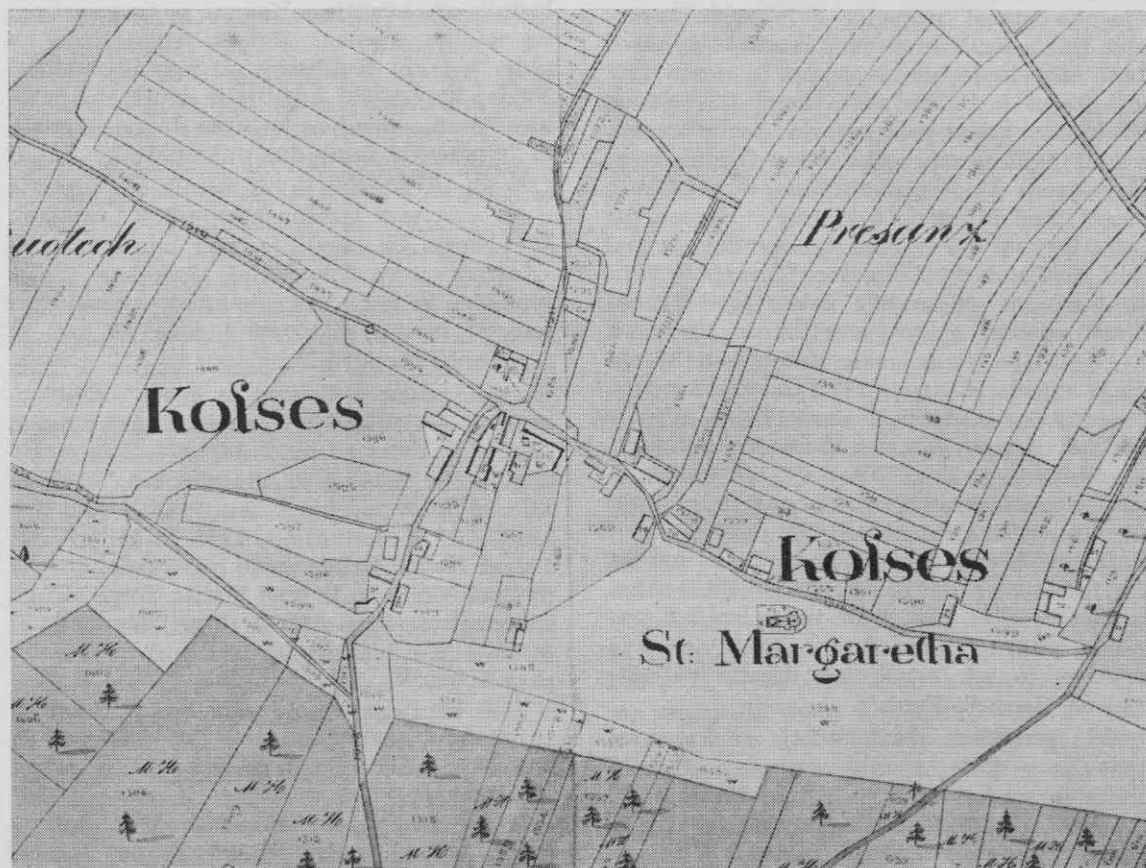
BOŽO OTOREPEČ

Jedro stare vasi Koseze ali pravilneje Kosez, kot bomo videli kasneje, je ležalo ob križišču sedanje Podutiške in Koseške ceste,¹ ki danes v tem na pol urbaniziranem predelu Ljubljane še spominja na nekdanje vaško naselje.

Ta mala vas je dobila ime po staroslovenskih kosezih, pripadnikih starega slovenskega družbenega sloja, ki bi ga smeli imenovati na pol plemiškega. Nemci so jih zaradi tega imenovali »edlinge«. Zato ima v svojih prvih omembah tudi ta vas, kot mnoge druge koseške naselbine na Slovenskem naziv Edling, ne manjka pa tudi slovenski Kosez. Njen obstoj sega nazaj v prva stoletja naselitve Slovencev v novi domovini.² Koseške naselbine so povsod na Slovenskem v pretežni večini v območju najstarejše slovenske kolonizacije, ki je bilo poseljeno med 6. in 9. stoletjem, le neznamen del takih naselbin bi mogli spraviti še v zvezo s kolonizacijskim delom med 9. in 12. stoletjem. Na ozemlju poznejše kolonizacije kosezov sploh ni. Njihovih naselbin ni najti nikjer v središču pokrajin, marveč le

v njihovi bližini. Večinoma je bilo v istem kraju naseljenih po več kosezov, vendar niso redki tudi taki primeri, kjer je bil v kraju en sam kosez.³ Tak primer je bil verjetno tudi pri naših Kosezah, ki pa so dobile to ime v množini šele v drugi polovici 19. stoletja. Do takrat je prevladovalo ime Kasez oz. Edling v ednini, kar bi kazalo, da je bil tu le en sam kosez.

Vas se v srednjeveških virih omenja prvič sorazmerno pozno: šele leta 1414, ko je Pankrac Jamski podelil ljubljanskemu meščanu Petru Orloni (Peter Orlona) v fevd desetine od 2 kmetij v Šiški, 9 na Jami, 13 v Zgornji Šiški in 5 v Kosezu pri Sv. Marjeti (zu Edling bey sand Margreten), dalje od 15 kmetij v Dravljah, 3 v Trati, 3 v Zapužah, kar vse je bilo takrat v fari St. Vid nad Ljubljano.⁴ Verjetno gre za iste desetine, ki jih je že 1374 Nikolaj Smrekar podelil ljubljanskemu meščanu Juriju Orloni, očetu omenjenega Petra. Jurij je bil te desetine kupil od Gregorja Porgerja in njegovega sina Janeza.⁵ Leta 1383 je isti Smrekar podelil te desetine

Načrt Kosez v katastru iz 1826. (Original v Arhivu Slovenije v Ljubljani)

vdovi omenjenega Jurija Orlone in sinu Petru.⁶ Mogli bi torej trditi, da se Koseze omenjajo že prej, žal pa v obeh listinah iz 1374 in 1383 kraji niso posamič naštet, temveč se govori le o desetinah pred mestom Ljubljano. Ker pa so bili lastniki teh desetih pred Orlo no Porgerji, bi mogli trditi, da gre za tiste desetine, ki jih omenja delitvena listina med Ulrikom Jetrbenškim in nečakom Nikolajem iz leta 1336, ko so Nikolaju pripadle med drugim tudi desetine, ki jih je takrat imel od Jetrbenških v fevdu Lenart Porger.⁷

Desetine v omenjenih vaseh, torej tudi v Kosezu, so bile prvotno last Jetrbenških. Leta 1373 sta Jurij in Janez Jetrbenška prodala svojo posest na Kranjskem in v Marki ter voštate v Ljubljani in okoli nje svojemu stricu Nikolaju Smrekarju.⁸ V pogodbi med Nikolajevim sinom Janezom Smrekarjem in njegovimi sorodniki Jamskimi iz leta 1418 je prišlo do poravnave tako, da so oboji podeljevali te fevde; če bi pa Smrekar umrl brez dedičev, bi vsa posestva pripadla Jamskim.⁹ Toda že v navedeni listini iz 1414, ko se vas Kosez prvič omenja, se govori o tem, da so del posesti Jamski že prej kupili od Jetrbenških, nadvojvoda Ernst pa jim je te fevde potrdil. Ostanek jetrbenške posesti so Jamski dobili po letu 1427, ko je umrl Janez Smrekar kot zadnji svojega rodu brez dedičev in je vsa njegova posest pripadla deželnemu knezu. toda šele s fevdnim pismom iz leta 1444.¹⁰ Med 1427 in 1444 je bila ta posest in z njo tudi vas Kosez last deželnega kneza tj. vojvode Friderika, kasnejšega cesarja Friderika III.

Leta 1427 je omenjeni Peter Orlona vrnil nadvojvodi Frideriku desetine v navedenih vaseh, med njimi od 5 kmetij v Kosezu pri Sv. Marjeti, ker je vse te desetine prodal ljubljanskemu meščanu Sore Tutorju.¹¹ V listini navaja, da so bile nekoč fevd Janeza Smrekarja, po njegovi smrti (med 18. in 24. XI. 1427) pa so pripadle deželnemu knezu. Ta je nato 1. februarja 1428 podelil navedene desetine Sore Tutorju.¹² Pred 1444 je bil lastnik teh desetih Erazem Sore iz Ljubljane, sin omenjenega Sore Tutorja (Sore Tutor), to leto pa jih je kralj Friderik podelil ljubljanskemu meščanu Primožu Bičku (Witschekg).¹³ V fevdni knjigi Jamskih iz 1453 se navaja kot hasnovalec teh desetih kamniški meščan Lenart Pečaher, pred njim jih je imela Kuni-gunda, vdova Erazma Sore iz Ljubljane, leta 1480 pa je bil lastnik teh desetih beljaški meščan Hans pl. Eghk.¹⁴

Skoraj do konca 15. stoletja se ime vasi ponavlja v doslej znanih virih le v nemški obliki in sicer kot sing. Edling. Da bi se ta vas ločila od Kosez (Edlingen) pri Vodicach in drugih Kosez na Kranjskem, so vedno dostavljali še ime bližnje cerkve sv. Marjete. Šele leta 1495 prvič naletimo na slovensko

ime vasi. Tega leta je Vrban Kosl iz Zgornje Šiške prodal njivo pri jami ob cerkvi sv. Krištofa (pred Ljubljano), ležečo poleg njiv Matije Zamerla in njiv, ki so bile last cerkve sv. Jerneja (v Šiški), z vsemi pravicami Jakobu Kindlu iz Šiške in Marku Sircu (Syrtz), prebivajočemu v Kosezu (zw Kassess), kot ključarjema cerkve sv. Marjete v Kosezu (»als zechlewten sannd Margrethen kirchen daselbs zw Kassess«) in njihovim naslednikom.¹⁵

Zemljiška posest v Kosezu je bila že v srednjem veku močno razdrobljena. Kot smo videli iz prve omembe leta 1414, je vas imela takrat pet kmetij. O nekdanjem kosezu — razen imena — že ni več nobenih sledov. Proces vključitve kosezov v zemljiška gospostva je bil tu že končan. Iz nekdanje posesti koseza je nastalo pet kmetij. Te so bile prvotno jetrbenške, kasneje Smrekarjeve, nato pa last Jamskih. Jamski so bili lastniki jetrbenške dediščine vse do leta 1545, ko je Franc Jamski prodal vso to posest — tedaj že davno razbito na razne lastnike tako, da se tedaj sploh ni več vedelo, kje je kakšna posest omenjena še v seznamu posesti Jamskih iz leta 1453 — novemu lastniku Francu pl. Turnu.¹⁶

V urbarju stolnega kapitlja v Ljubljani iz let 1497—1500, ki je bil konec 15. stoletja lastnik ene kmetije v Kosezu, se ime vasi poleg oblike v sing. Kassess navaja tudi v plur. kot »in Kasesich« ali »zu Kassessich«. Na tej kapiteljski kmetiji je kmetoval potomec zgoraj omenjenega Sirca Jannes Syrecz, ki je plačeval letno dva dukata.¹⁷

Sredi 16. stoletja je bil lastnik ene kmetije v tej vasi tudi meščanski špital v Ljubljani. V urbarju iz 1541 je pod imenom vasi »Kassess« naveden Štefan Smrekar (Sma-regkher), ki je od ene cele kmetije odrahtoval letno 1 marko soldov, 2 kokoši, 20 jajc in 2 piščanca ob pustu.¹⁸

Svojo posest v Kosezu je imela tudi ljubljanska škofija kot je videti iz urbarjev njene posesti iz dobe od 1572 do 1757. Vsa njena posest v tej okolici je bila združena v županijo Savlje,¹⁹ pod katero sta spadali tudi dve kmetiji v Kosezu. Leta 1757 je bil na eni Tomaž Kovač, druga pa je bila razdeljena na dve polovici: eno je imel Matija Tome, drugo pa župan te župe Matija Japelj (Jappel), ki je kot župan bil oproščen tlake in t. i. »malih pravd«.²⁰

Tudi kapiteljska kmetija v Kosezu je sredi 18. stoletja že razpadla na dve polovici, na katerih sta tlačanila Anže Zakotnik in Jakob Sitar.²¹

Posest ljubljanskega meščanskega špitala je bila 1770 na dražbi prodana Francu Jamniku in Fedransbergu, ki sta med drugim kupila tudi kmetijo v Kosezu. Vse to je sestav-

ljalo gospostvo Novi Svet (Neuwelt), ki je 1798 postalo last Franca Bekhena, leta 1809 pa rodbine Javornik (Jabornig).²²

Deželno glavarstvo na Kranjskem je imelo v 16. stoletju tudi enega podložnika v Kosezu — 1571 je bil to Jure Kačič »zu Khases« —,²³ toda 1739 je bila ta posest prodana Nemškemu viteškemu redu v Ljubljani,²⁴ Kačičeva kmetija pa je bila 1757 razdeljena že na tri dele, ki so jih imeli Matija Zakotnik, Jurij Gorišek in Tomaž Gaber »zu Kossess«.²⁵

O vasi Kosez (Kossess) daje špitalski urbar iz 1749—1750 tale opis: tukajšnje njive so delno z dobro, delno s srednjo in peščeno zemljo. Ležijo na ravnem in jih obdelujejo dvovprežno. Sejejo letno in zimsko žito, več rži kot pšenice pa tudi strniščno ajdo in laneno seme. Zrno daje v povprečnih letih tri zrna, isto ajda. Živinsko pašo imajo vaščani v šišenski gmajni pri Rožniku, vsaka kmetija plača zato komendi letno po 4 solde.²⁶

Soseska iz Kosez je imela kot skupno last hrib Ravnik že v srednjem veku. Ko je 1579 špitalski podložnik Lukan Rahne del gozda izkrcil in napravil tam njive, so mu Koseščani te njive uničili. Na procesu, ki je bil 1582, pred vicedomom zaradi tega, je bilo s pričami ugotovljeno, da uživa soseska v Kosezu ta hrib kot gmajno in da ima do nje pravico tudi Rahne, toda svojega deleža ne sme ograditi in obdelati, temveč mora ostati gmajna. Kar je posadil, mora po žetvi opustiti.²⁷

Med Kosezami, Dravljami in Podutikom je bil obširen gozd, imenovan »gmajna«, ki pa je bil že konec 18. stoletja razdeljen med sosednje vaščane za drva in steljo.²⁸

Franciscejski kataster iz 1826 nam je ohranil najstarejši tločrt Kosez, ki se tu imenujejo še »Kosses«.²⁹ Vas je štela takrat 15 hišnih številk: 1. Miklavž Jarc p. d. Verhouc, 2. cerkvena hiša, 3. Sedan Matija p. d. Jakob, 4. Sedan Martin p. d. Jureč, 5. Selan Tomaž p. d. Kocman, 6. Šakler Jože p. d. Gaber, 7. Betič Gašper p. d. Speličnik, 8. Zakotnik Jakob p. d. Kušar, 9. Košenina Jožef p. d. Pirl, 10. Kovač Primož p. d. Saverl, 11. Zakotnik Jožef p. d. Zakotnik, 12. Sitar Jurij p. d. Sitar, 13. Tome Anton p. d. Primc, 14. Škodlar Martin p. d. Smrekar in 15. Černe Matija p. d. Selan.

Ilešič trdi, da se Koseze kot naselje ločijo v vsakem oziru od obeh Šišk. Za njima zastajajo predvsem po velikosti: še 1825 obsegajo le 15 hišnih številk in od teh so bile le št. 10—15 večje, prvotne kmetije. To so tiste, ki stoje brez pravega reda razpostavljene ob križišču glavne ceste (tj. Podutiške) in poti na jug v smeri današnje opekarne (tj. Koseške). Vas torej nima talnega načrta vrstne vasi, kakor obe Šiški in namesto zemljiške razdelitve na proge nastopa razdelitev, ki jo

lahko označimo kot razdelitev na delce. Imamo namreč opraviti v glavnem s tremi kompleksi njiv (severno, severozapadno in južno-zapadno od vasi), v katerih imajo svoje deleže omenjene hišne številke.³⁰ — Kos meni, da razodeva zemljiška razdelitev na nepravilne delce starinskost naselja.³¹

Svet med Dravljami in Kosezami je močno močvirnat, zlasti ob potoku Pržancu, ki se zaradi majhnega padca ob nalivih kaj kmalu razlije po sosednjem zemljišču. Pri Kosezah je dobra ilovica, zato so bile tam baje že od nekdanj opekarne, prvotno v 19. stol. last ljubljanskega stavbenika Tönniesa, nato pa Kranjske stavbne družbe.³²

V 19. stoletju so se Koseščani v glavnem poleg poljedelstva in živinoreje ukvarjali tudi s prevozništvom. Imeli so velike vozove z vprego 4—6 konj. Vozili so baje iz Trsta celo na Dunaj in v Pariz, zato naj bi se težki vozovi še danes imenovali »parizarji«.³³

Število prebivalstva je v starejši dobi le počasi naraščalo. Leta 1749 je bilo še vedno le 5 starih kmetij in 7 bajtarjev.³⁴ Leta 1826 je bilo 15 hišnih številk,²⁹ 1837 pa 18 s 118 prebivalci. Do leta 1921 je število prebivalcev narastlo na 261,³⁵ do 1937 pa že na 680 in 97 hišnih številk.³⁶

CERKEV SV. MARJETE

Cerkev sv. Marjete se omenja prvič leta 1414 v zgoraj navedeni listini obenem z imenom vasi in tako potem tudi v vsem srednjem veku. Po vsej verjetnosti je stala že v 14. stoletju, če ni še starejša. Patrocinij te svetnice kaže že sam po sebi, da gre za starejšo cerkev. Cerkve, posvečene sv. Marjeti, so pri nas vse zelo stare in so postavljene zlasti v krajih, kjer rade nastopajo povodnji ali kjer so močvirja. To je v zvezi z legendo o sv. Marjeti; ta da je rešila ljudstvo hudega zmaja, ki je bival v velikem močvirju. Zato so jo častili kot zavetnico pred povodnjimi.³⁷ Da so ji postavili cerkev na tem kraju, kaže, da je bil svet tod okoli v starih časih še bolj močvirnat, kot je bil do nedavnega in da so bile povodnji, ki jih je povzročal potok Pržanec, v časih veliko hujše. Na Kranjskem je sv. Marjeti posvečenih kar 11 farnih in 21 podružničnih cerkva.³⁸

Cerkev je bila v srednjem veku verjetno bolj pomembna, kot je danes. Navedli smo že listino iz 1495, v kateri se omenja nakup njive po njenih dveh ključarjih.¹⁵ Ko so 1526 popisovali cerkvene dragocenosti na Kranjskem, je imela cerkev sv. Marjete »zu Kasses« en srebrn kelih, ki so ga takrat vzeli.³⁹ Toda že dve leti kasneje so dali vaščani napraviti novega, ki je ohranjen. Ta kelih je še danes posebna znamenitost koseške cerkve. Gre za gotski cinast, a dobro pozlačen kelih, zelo la-

Cerkev Sv. Marjete v Kosezah danes. (Foto Carmen Narobe)

hak, visok ok. 15 cm. V stojalu spodaj na notranji strani ima letnico 1528 in zlatarjev ali darovalčev znak v obliki mesarske sekire in črk PF. Ob vozlu debela so črke IHESUS, nad vozlom ob robovih isto, pod vozlom ob robovih pa črke MARIAH.⁴⁰ — Po šentviški matrikuli iz 1749 je imela cerkev tedaj še tudi star misale iz leta 1519, ki pa je danes neznan kje. Verjetno je bil to še stari oglejski, ki je bil kasneje zamenjan za rimskega.⁴¹

Zakaj je bila cerkev v začetku 17. stoletja nekaj časa posvečena sv. Lovrencu, ni znano. V vizitacijskem zapisniku iz 1631⁴² je navedena kot »Ecclesia s. Laurentii,« šele nad vrsto je bilo — morda kasneje — dodano »et Margarethe in Kasesitsch.« Ta oblika krajevnega imena kaže, da so kraju včasih rekli tudi »Kasežič« t. j. majhen kosez. Škof Scarlich je ob tej vizitaciji naročil, naj se za veliki oltar nabavi antependij, krizmale, kanonske table, na oltar pa naj se postavi podoba sv. Lovrenca (kar priča, da je tam bila še vedno podoba sv. Marjete!) Oltar sredi cerkve naj bi se odstranil. Cerkev je imela tedaj en travnik in eno večjo in eno manjšo njivo, pri rejcih pa 9 krav, od katerih so plačevali po 16 kr. letno; kadar pa so jih zaklali, so rejci dobili kože. To so bile timen. »železne krave« — vaccae ferreae.

Pri vizitaciji šentviških podružnic 1668 je omenjeno, da cerkev ni posvečena, imela pa

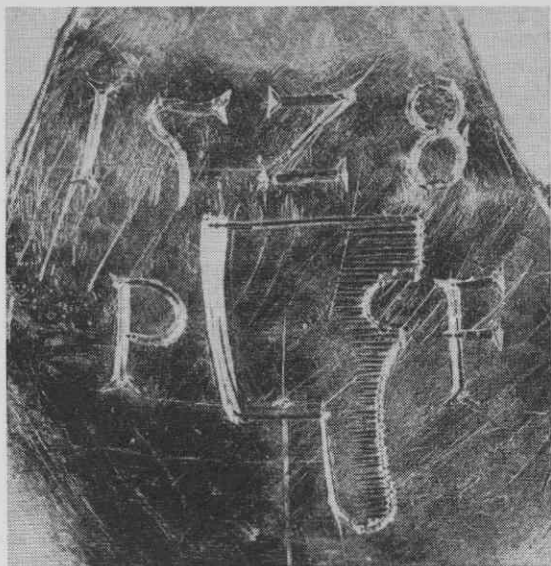
je dva oltarja. Veliki oltar sv. Marjete (torej že ne več sv. Lovrenca!) se je zdel, da je posvečen, a mu je manjkala skoraj vsa oprema. Cerkev je bila zelo vlažna, tlak je bil iz opeke. Vizitator je naročil, naj se okna predelajo tako, da se bodo dala odpirati in se bo mogla cerkev zračiti. Pokopališče — verjetno takrat še okoli cerkve — je bilo obzidano, manjkal pa je križ nad vhodom. Cerkev je imela takrat dva zvonova.⁴³ — Že pri vizitaciji 1654 se cerkev imenuje sv. Marjete »in Casses,« dodan pa je še sv. Lavrencij. Pod njo je takrat spadalo 25 kmetov in 6 kajzarjev, imela pa je takrat tri cerkvene ključarje.⁴⁴

Žal je najstarejša šentviška farna matrikula iz 1695 zaradi vlage tako poškodovana, da je skoraj nečitljiva. Leta 1749 je tedanji šentviški kaplan Jernej Zupanc sestavil novo, ki je lepo pisana in zanimiva za zgodovino te fare, kamor je ves čas spadala tudi Marjetina cerkev v Kosezu. Ta je v tej novi matriki med podružnicami našeta kot sedma. Imela je takrat tri zvonove, velikega iz 1737, srednjega iz 1706 in manjšega iz 1744. Omenjen je tudi kelih iz 1528 in misale iz 1519. Cerkovni stolp je bil zidan 1708.

Cerkveno kolekturo je takrat pomagal pobirati koseški cerkovnik Jakob Zakotnik.⁴⁵ Koseška cerkve je imela po pregledu iz 1759 4 1/2 njave, eno kajžo z vrtom in travnikom in en travnik »pod vtikam.« Kajžo je imel cerkovnik.⁴⁶

Gotski kelih iz cerkve Sv. Marjete v Kosezah iz leta 1528. (Foto Carmen Narobe)

Letnica 1528 in mojstrov ali darovalčev znak na got-
skem kelihu iz Kosez. (Foto Carmen Narobe)

Od treh starih zvonov, omenjenih že 1749, je prvo svetovno vojno preživel le veliki zvon iz 1737, delo Jožefa Samasse iz Ljubljane. Srednji zvon iz 1706, delo Gašparja Francha, ter manjši iz 1816, delo Jožefa Reissa v Samassovih delavnicah, so bili preliti v topove. Šele 1925 je dobila cerkev dva nova zvonova, ki sta se montirala kot veliki in mali, stari iz 1737 pa je postal srednji. Vsi zvonovi imajo napise in podobe, novejša dva pa krajši pesmici.⁴⁷

Zvonik je bil baje že leta 1862 dvignjen za okoli dva metra in ne šele po prvi svetovni vojni, kot se je običajno trdilo.

Potres leta 1895 je cerkev hudo poškodoval. Že preje je bila v precej slabem stanju. Škofija jo je ukazala 1900 zapreti, ker je vaščani niso hoteli obnoviti. Šele 1907 so se odločili za obnovo. Vse zidove so za nekaj metrov dvignili in cerkev na novo obokali. V ladji je bil pred tem lesen strop. Prenovitev cerkve po mnenju Ivana Kogovška, zgodovinarja šentviške fare, ni bila preveč posrečena, ker ni višina cerkve v pravem razmerju s širino in dolžino. Za veliki oltar in prižnico je napravil načrte Celestin Mis, oltarne slike so Žmitkove.

Pred prezidavo je bil v glavnem oltarju kip sv. Marjete z zmajem. Oltar je bil menda istega dela kot »zlata oltarčka« v Stanežičah. »Gostača« sta bila sv. Štefan in sv. Miklavž. Zgoraj nad tronom je bil kip nekega svetnika, ki pa je bil tako poškodovan, da ga ni bilo mogoče identificirati. Sploh so bili vsi kipi razjedeni od črvov, da so ljudje dražili Koseščane, češ da imajo »žive« svetnike v cerkvi. Oltar je imel napis »Juri Galisz« in letnico 1811. Toda takrat je bil menda le prenovljen.

Ob straneh na zidu sta viseli podobi sv. Neže in sv. Urbana, obe stari slabi oljnati sliki. Stranski oltar na listni strani je bil podobne izdelave kot glavni, bil pa je posvečen sv. Martinu (lesen kip). Drugi stranski oltar je bil posvečen sv. Lovrencu (kip). Na menzi je bila stara oljnata slika Žalostne matere božje. — Cerkev je imela star križev pot, oljnate slike na platno, slabo delo neznanega slikarja. Baje je bil preje v šentviški cerkvi.⁴⁸

Ko so cerkev prenovili, je naslikal na veliki oltar sliko sv. Marjete slikar Ivan Grohar. Načrt za glavni oltar in prižnico je napravil prof. Celestin Mis. Leta 1935 so obnovili še mežnarijo.⁴⁹

Ko je bila 1961 v Kosezah ustanovljena župnija, so cerkev posvetili sv. Odrašeniku.⁵⁰

Blizu središča vasi stoji ob današnji Koseški cesti, ki vodi tu proti Dravljam, znamenje sv. Marjete. Podobno znamenje iste svetnice je bilo tudi ob »mali cesti« v Zgornji Šiški. Kamnit kip je — po Kogovšku — iz renesančne dobe, a je bil zaradi barvanja pokvarjen.⁵¹

OPOMBE

1. M. Kos, Srednjeveška Ljubljana, Lj. 1955, str. 49; S. Ilešič, Prvotna kmetska naselja v območju Velike Ljubljane, Geografski vestnik V—VI. (1929-30), str. 159. — 2. M. Kos, Srednjeveška naselje v območju Ljubljane, Kronika XII. (1964), str. 98. — 3. B. Grafenauer, Ustoličevanje koroških vojvod in država karantanskih Slovencev, Ljubljana 1952, str. 334, 337—338. — 4. Dve listini, datirani 1414, julij 8. v Državnem arhivu na Dunaju: ena za Petra Orlovo, druga za Marjeto, hčerko pok. ljubljanskega meščana Jakoba Adama. Regesta pri K. Trotter, Die Burgrafen von Lienz und zum Lueg, Innsbruck 1954, str. 37—38. — Prim. M. Kos, Starejša in mlajša naselja okoli Ljubljane, Geogr. vestnik 23 (1951) str. 5 — isti avtor, Doneski k historični topografiji Kranske v srednjem veku, Zgod. časopis 19—20 (1965—6), str. 140—141. — 5. Listina 1374, avgust 24. v Gradivu za zgod. Ljubljane I/80; reg. K. Trotter, o. d., str. 38. — 6. Listina 1383, januar 13. v Gradivu za zgod. Ljubljane I/88; reg. Trotter, o. d., str., 38. — 7. Listina 1336, december 20. v Gradivu za zgod. Ljubljane I/43 — 8. Listina 1373, april 24. v Gradivu za zgod. Ljubljane I/78. — 9. Listina 1418, april 17. v Drž. arhivu na Dunaju; reg. Trotter, o. d., str. 42. — 10. K. Trotter, o. d., str. 42 — 11. Listina 1427, november 24. v Gradivu za zgod. Ljubljane II/79; reg. v Mitt. d. Histor. Vereins f. Krain 1862, str. 51. — 12. Listina 1428, februar 1. v Gradivu za zgod. Ljubljane VII/69, str. 2. — 13. Fevdna knjiga Friderika III. iz 1444—1469 v Gradivu za zgod. Ljubljane VI/1, str. 1, 8. — 14. Gradivo za zgod. Ljubljane XI/44, str. 11—12. — 15. Listina 1495, februar 20. v Gradivu za zgod. Ljubljane IX/95. — 16. Listina 1545, september 25 v Arhivu Slovenije, Komisija za fevdne zadeve fasc. I, št. 17; prim.: A. Dimitz, Der Luegger »alt Lehenbuch«

- vom Jahre 1453 v Mitt. d. Museal-Vereins f. Krain I. (1866), str. 248. — 17. Urbar iz let 1497—1500 v Kapiteljskem arhivu v Ljubljani, fol. 96, str. 138, 158, 165, 222, 225; prim. M. Kos, Srednjeveška Ljubljana, str. 74—75. — isti, Doneski k histor. topografiji... str. 141. — 18. Urbar meščanskega špitala v Ljubljani iz 1541 v Kapitelj. arhivu v Ljubljani, fasc. 62, št. 12, fol. 62. — 19. P. Blaznik, Zemljiška gospostva v Ljubljani in njeni okolici, Razprave Mest. arhiva ljubljanskega zv. 2, Ljubljana 1971, str. 43. — 20. Urbar ljubljanske škofije iz 1757 v Arhivu Slovenije, Rektif. dominikalni akti fasc. 4. — 21. Sumarij kapiteljske posesti iz 1757 v Arhivu Slovenije, Rektif. dominikalni akti fasc. 6. — 22. P. Blaznik, o. d., str. 53. — 23. Urbar iz 1571 v Arhivu Slovenije, Rektif. domin. akti fasc. 8. — 24. P. Blaznik, o. d., str. 65. — 25. Sumarij iz 1757 v Arhivu Slovenije, Rektif. domin. akti fasc. 7. — 26. Sumarij iz 1749—1750 v Arhivu Slovenije, Rektif. dom. akti f. 229. — 27. Arhiv Slovenije, Zapisnik zaslišanj vicedomskega sodišča za 1582—1584, str. 52, 157 — 28. I. Kogovšek, Župnija Št. Vid nad Ljubljano. Zgodovinski in krajevni opis. Rokopis izdelan in dopolnjen med leti 1948—1951 hrani Nadškofijski arhiv v Ljubljani. — 29. Franc. kataster, katast. obč. Zg. Šiška v Arhivu Slovenije. — 30. S. Ilešič, o. d., str. 159. — 31. M. Kos, Starejša in mlajša naselja okoli Ljubljane, Geografski vestnik XXIII. (1951), str. 165. — 32. I. Kogovšek, o. d., str. 35. — 33. Ravno tam, str. 86. — 34. Ravno tam, str. 68. — 35. Ravno tam, Dostavki in popravki, str. 112, 118. — 36. Leksikon dravske banovine, Lj. 1937, str. 374. — 37. I. Kogovšek, o. d., str. 32. — 38. Letopis ljublj. škofije za 1932, str. 239. — 39. A. Koblar, Kranjske cerkvene dragocenosti l. 1526, v Izvestjih Muzej. društva za Kranjsko V. (1895), str. 80. — 40. I. Kogovšek, o. d., str. 33. — 41. Ravno tam, str. 31. — 42. Vizitacijski zapisnik iz 1631 v Nadškof. arhivu v Ljubljani. — 43. I. Kogovšek, o. d., Dostavki in popravki str. 34. — 44. Vizitacijski zapisnik iz 1654 v Kapiteljskem arhivu v Ljubljani, fasc. 51, št. 16. — 45. I. Kogovšek, o. d., str. 31, 67. — 46. Sumarij iz leta 1759 v Arhivu Slovenije, Rektif. domin. akti fasc. 195. — 47. I. Kogovšek, o. d., str. 33, Dostavki in popravki, str. 121. — 48. Ravno tam, str. 32. — 49. Ravno tam, str. 33. — 50. Cerkev na Slovenskem, 1971, str. 82. — 51. Kogovšek o. d., str. 35a.

Od vseh tekstilnih panog se je v Avstriji uveljavila kot zadnja bombažna industrija, ker je bila navezana na uvoz bombaža in je državna uprava pod vplivom merkantilističnih načel pospeševala v prvi vrsti industrije, ki so predelovale domače surovine. To stališče je pa postajalo sčasoma nevzdržno spričo razvoja bombažne industrije v naprednejših zahodnih državah. Dvorni dekret z dne 9. januarja 1786 je odredil, naj se dovolijo tujim spretnim bombažnim tkalcem, ki bi se preselili v Avstrijo, razen podpore v znesku 100 goldinarjev še druge olajšave glede davkov, vojaške prostosti in verske tolerance.

Bombažne tovarne so se nato začele ustanovljati posebno na Češkem in v Spodnji Avstriji. Bile so organizirane po sistemu založništva in so zaposlovale veliko število prebivalcev s podeželja pri predenju in tkanju, medtem ko se je opravljal le tiskanje tkanine in apretura v tovarniških prostorih. Na Češkem so bombažne tovarne zaposlovale na ta način leta 1789 pri predenju okoli 24.000, proti koncu 18. stoletja že 40.000 oseb.¹

Na slovenskih tleh se je začela ta industrija najprej v Trstu, kjer so okoli leta 1780 proizvajale 3 tovarne letno okoli 60.000 funtov rdeče barvane bombažne preje.² To je povsem razumljivo, ker se je bombaž uvažal v Avstrijo iz Egipta preko Trsta.³

Kmalu so se pojavili tuji tovarnarji, ki so hoteli izkoriščati cenene podeželske delovne moči v slovenskih krajih za predenje bombaža. Graška bombaška tovarna je ustanovila leta 1787 »faktorijo« za predenje bombaža na Gorenjskem, ki je zalagala z bombažem delovne moči na Bledu, v Radovljici, na Belem kamnu pri Begunjah in v Podvinu.⁴

V Celovcu je postavil Alojzij Reyer tovarno linona in bombaževine, ki je dobila 13. avgusta 1795 tovarniški privilegij.⁵ Razen tega podjetja se omenja v istem času na Koroskem še ena tovarna menčestra.⁶

Razvoj do prave industrije pa je dosegla bombažna panoga šele v začetku 19. stoletja z uvedbo predilnih strojev, avtomatičnih stavev in tiskanja s pomočjo graviranih bakrenih plošč.⁷

Prva bombažna tovarna na slovenskih tleh, ki je uporabljala predilne stroje, je bila ustanovljena leta 1826 v Ajdovščini. Postavili so jo tržaški podjetniki. Predilnica je začela obratovati leta 1828, barvarnica za barvanje prediva v rdeči barvi leta 1829. Podjetje je imelo vodno turbino in parni stroj, od leta 1841 naprej celo selfactorje.⁸

V Ljubljani je postavil mehanično bombažno predilnico Anglež Wiliam Moline, rojen le-

ta 1793 v Londonu. Od leta 1820 naprej se je udeleževal na Reki, kjer je ustanovil razne tovarne. Leta 1830 se je naselil v Ljubljani, kjer je bil ravnatelj in družbenik sladkorne rafinerije na Poljanskem nasipu. Leta 1837 je zaprosil za deželno tovarniško koncesijo za postavitev bombažne predilnice v Ljubljani, ki mu je bila odobrena 9. novembra 1837.⁹

Postavil je predilnico na mestu, kjer je stala prej medtem pogorela prva rafinerija sladkorja v Blatni vasi (med današnjo Miklošičevo, Pražakovo in ulico M. Pijade). Začela je obratovati leta 1838. Imela je parni stroj 20 H. P., 8 predilnih strojev s 3000 vreteni. Zaposlovala je 70 do 80 delavcev in 10 do 20 rokodelcev za izdelavo novih strojev. Poleg tega je imelo v Kamniku barvarnico za barvanje prediva v turškordeči barvi.¹⁰ Začetni obratni kapital je znašal 50.000 goldinarjev¹¹, leta 1842 je znašal 75.000 goldinarjev in leta 1846 že 90.000 goldinarjev.¹² Predilnica je izdelovala v glavnem prejo do številke 30, za katere je obstajala po cesarski odločbi z dne 11. aprila 1825 uvozna prepoved, medtem ko so bile višje številke zaščitene s carino 30 goldinarjev za dunajski cent.¹³ S tem je bilo za prejo do številke 30 inozemska konkurenca popolnoma izključena. Leta 1845 je izdelala 447.578 funtov preje in sicer 111.895 funtov preje števil. 1 do 14, 223.788 funtov števil. 16 do 24, in 111.895 funtov števil. 26 do 34.¹⁴

Podjetje je dobro uspevalo. Leta 1840 je odprlo svojo lastno prodajno zalogo v mestu in sicer na Starem trgu št. 164, kateri je sledila leta 1848 lastna prodajna zaloga na Dunaju.¹⁵

Vzporedno s poslovnimi uspehi je naraščalo število vreten in zaposlenega delavstva. Leta 1844 je imela 5800, leta 1845 že 9852 vreten. Leta 1842 je zaposlovala predilnica 150 delavcev, katerih število je naraslo do 1845 na 293, od teh 20 v Kamniku.¹⁶ Delavci so se rekrutirali iz najrevnejših slojev ljubljanskega prebivalstva.¹⁷ Za kvalificirana dela pri predilnih strojih je imela tovarna tuje moči. Tako se omenja leta 1840 predilni mojster iz Saksanskega in razen njega še dva Avstrijca pri predilnih strojih. Predilec je imel tedensko mezgo 6 goldinarjev, mojster pa mesečno plačo 40 goldinarjev.¹⁸

Poleg odraslih pomožnih delavcev in še večjega števila delavk je bilo v predilnici zaposlenih tudi večje število otrok. Leta 1840 je delalo 24 fantov in 54 deklic v starosti med 11 in 14 let, leta 1841 skupno 57 otrok v starosti med 9 in 16 let, med temi 3 starih 9 let. Leta 1846 je bilo zaposlenih 34 med 10 in 16 let starih dečkov in 37 med 8 in 16 let starih deklic. Med deklicami je bila ena 8 let stara,

tri 9 in dve 10 let. Prav nečloveško so se izkoriščale te delovne sile v nežni otroški starosti, ker so morale delati od 5. ure zjutraj do popoldne in od 1. ure do 7. ure zvečer, torej celih 13 ur.

Kot cinična ironija zveni dekret dvorne pisarne z dne 18. oktobra 1839, ki je odredil proizvodbe o zaposlitvi otrok v tovarnah in zahteval predloge za njihovo zaščito pred škodljivimi zdravstvenimi, moralnimi in duhovnimi posledicami za naraščajočo generacijo. Pri tem naj bi se upoštevala starost otrok, vrsta dela, delovni čas. Kar ganljivo navaja ta dekret, da mora biti v tem pogledu naloga državne uprave, da uskladi interese industrije in človekoljubja in da onemogoči zlorabe, do katerih zapelje posamezne fabrikante sebični pohlep po dobičku. Ta cilj naj bi se pa dosegel brez prenadležnega omejevanja industrijske dejavnosti.¹⁹ Vsa zadevna večletna posvetovanja na Dunaju in v posameznih deželah so pa ostala brezuspešna.²⁰ V ljubljanski bombažni predilnici so, kot že omenjeno, še naprej zaposlovali od 8 let naprej stare otroke. Leta 1851 je delalo pri njej 35 izpod 14 let starih otrok.²¹ Mezde, ki so jih dobivali zaposleni otroci so bile tako sramotno nizke, da je bilo za njihove starše bolj donosno, če so puščali otroke beračiti po ulicah, kot da bi jih pošiljali na delo v tovarne.²² V tovarnah so bili zaposleni večinoma otroci, katerih starši so delali v tovarni, in bi sicer ostali doma brez vsakega nadzorstva. Taki starši so dajali otroke v tovarno tudi z namenom, da bi si nekoliko dvignili svojo žalostno življenjsko raven.²³

K ljubljanski predilnici je bila postavljena leta 1848 še mehanična tkalnica s 150 statvami, katerih število je kmalu naraslo na 200.²⁴ V delo je sprejemala izučene, pod 30 let stare tkalske delavce (pomočnike). Dokler delavec ni bil izurjen, za kar je potreboval okoli 14 dni, je dobival 30 krajcarjev na dan, potem pa 4 do 5 goldinarjev na teden.²⁵ Prejo je razpečavalo podjetje večinoma v notranje-avstrijske dežele. Bombaževine in sicer težke domestik in molino je izdelala tkalnica letno okoli 30.000 kosov, ki jih je razpečavala večinoma v Lombardijo in Benečijo.²⁶

Marčna revolucija na Dunaju v letu 1848, revolucija na Ogrskem in vojna v Italiji so imele zelo slabe posledice za industrijo. Avstrijske finance so bile derutne. Kljub temu, da je bil 22. maja 1848 dekretiran prisilni tečaj za papirnat denar, se je pojavil agio za srebrni denar, ki je znašal leta 1848 109 ‰, leta 1849 111 ‰, leta 1850 120 ‰ in leta 1851 126 ‰.²⁷ Nastalo je splošno pomanjkanje denarja, ki je tlačilo trgovino in industrijo tudi v Ljubljani, posebno ker tu ni bilo podružnice avstrijske Narodne banke, torej možnosti eskontnega kredita.²⁸ Železniška zveza Ljubljane

z Dunajem, odprta 17. septembra 1849, je omogočila cenen prevoz tekstilnega blaga iz severnih dežel, kjer je bila tekstilna industrija tako močno razvita, da je mogla učinkoviteje konkurirati z nižjimi cenami. Vse te okoliščine so na Molinovo predilnico in tkalnico vplivale tako neugodno, da je morala napovedati stečaj. Na podlagi odloka trgovskega sodišča v Ljubljani N° 5493 z dne 22. novembra 1853 sta prevzela celo konkurzno maso s predilnico in tkalnico vred Jakob Konow, Lang & Comp., veletrgovina v Trstu, in Wertheimstein sel. Sohn na Dunaju, z namenom, da bi utanovila delniško družbo, ki bi prevzela te tovarniške obrate. Medtem sta nova lastnika zaprosila, da bi se jima dovolilo provizorično nadaljevanje obrata, da ne bi ostali delavci brez kruha, kar jima je bilo odobreno 2. februarja 1854.²⁹

Dne 16. marca 1860 je dobilo podjetje deželno tvorniško koncesijo.³⁰ Prejšnjo barvarnico v Kamniku je leta 1860 opustilo.³¹

Pravila delniške družbe pa so bila odobrena od ministrstva šele 13. februarja 1862.³² Dne 3. oktobra 1863 je bila vpisana v trgovinski register »c. kr. privilegirana bombažna predilnica in tkalnica v Ljubljani d. d.« Njena delniška glavica je znašala 300.000 goldinarjev a. v., razdeljena na 300 delnic na ime po 1000 goldinarjev. Jakob Konow je imel 60 delnic, Heinrich Lang 60, William Moline 60 in konkurzna masa firme Wertheimstein & Sohn 120 delnic. Upravni svet je obstajal iz dveh »direktorjev«, ki sta bila vedno Tržačana.

Tudi pod vodstvom novih lastnikov od leta 1854 naprej se ne opaža večjega napredka, ki so ga onemogočili vojni dogodki (Krimski vojna in vojna v Italiji). Medtem ko je zaposlovala leta 1845 sama predilnica 293 delavcev³³, je bilo zaposlenih v predilnici in tkalnici skupaj leta 1856 335, leta 1858 290 in 1860 359 delavcev.³⁴ Enak zastoj se izraža tudi v produkciji.³⁵ Preje je izdelala v letih od 1854 do 1859:

1854	3300 centov
1855	2600 centov
1856	3300 centov
1857	3600 centov
1858	3200 centov
1859	2900 centov

Podobno sliko daje tudi produkcija bombažne tkanine, in sicer:

1854	27000 kosov
1855	25000 kosov
1856	30000 kosov
1857	33600 kosov
1858	30000 kosov
1859	26000 kosov

Navzlic temu pa je bila bombažna predilnica in tkalnica do leta 1872, ko je bila ustanovljena tobačna tovarna, najmočnejše industrijsko podjetje v Ljubljani.

Bombažna kriza s skrajno napetimi cenami za surovi bombaž,³⁶ in finančni polom leta 1873, sta neugodno vplivala na poslovne uspehe. Zaradi tega so pristopili k družbi v letih 1878, 1883, 1898 in 1905 razni novi družabniki, izključno Tržačani.³⁷

Podoba je, da je ljubljanska bombažna predilnica in tkalnica izdelovala dobro blago. Že na industrijski razstavi v Celovcu leta 1838 je bila odlikovana s srebrno kolajno. To odlikovanje je bilo potrjeno tudi na razstavah v Gradcu leta 1841 in v Ljubljani leta 1844. Tudi na svetovni razstavi na Dunaju leta 1873 je bila odlikovana, na vsedrjavni obrtno industrijski razstavi v Trstu leta 1882 je pa bila deležna odlikovanja z zlato svetinjo.³⁸

Na podlagi sklepa občnega zbora z dne 1. decembra 1906 se je delniška družba razšla. Dne 10. novembra 1910 je bila firma izbrisana v trgovinskem registru v Ljubljani češ, da ima svoj sedež v Trstu, kjer je tudi vpisana v trgovinskem registru in da je po zakonu nedopustno, da bi imelo podjetje registriran svoj sedež v Ljubljani in v Trstu.³⁹

Leta 1911 je bila predilnica in tkalnica v Ljubljani opuščena in so jo leta 1913 začeli podirati.⁴⁰

S tem je prenehalo po 72-letnem obstoju pomembno ljubljansko industrijsko podjetje, ki je bilo od začetka do konca v rokah tujih podjetnikov. Ti pa niso bili finančno tako močni kot tisti tuji kapitalisti, ki so osnovali na slovenskih tleh enaka podjetja, a so preživeli vse krize in obstojajo še danes kot starejša bombažna predilnica in tkalnica v Ajdovščini in mlajša v Preboldu.

V Preboldu je začel postavljati bombažno predilnico in tkalnico leta 1840 tržaški veletrgovec Gustav A. Uhlich.⁴¹ Protokolirana je bila 15. septembra 1842.⁴² Leta 1852 je dobila deželno tvorniško koncesijo.⁴³

Na slovenskih tleh zunaj današnjega območja SR Slovenije je bila postavljena leta 1849 mehanična bombažna predilnica in tkalnica v Stražičah ob Soči pri Gorici. Ustanovljena je bila enako od tujih kapitalistov Ritter, Rittmeyer in komp. Tudi ta je preživela vse krize in obratuje še danes.⁴⁴

Od treh bombažnih predilnic in tkalnic, ki so bile ustanovljene v mejah današnje SR Slovenije, je bila leta 1846 najmočnejša tista v Ajdovščini, ki je porabila 941.728 funtov surovega bombaža. Ljubljanska je porabila 523.629 funtov in ona v preboldu 392.566 funtov.⁴⁵

Razen bombažne predilnice in tkalnice v Ljubljani so uporabljale bombaž tudi vatar-

nice. Prvi izdelovalec vate v Ljubljani je omenjen v petdesetih letih 18. stoletja.⁴⁶ Leta 1854 sta nastali dve vatarnici (Aichholzerjeva in Skribetova) na Glincah pri Ljubljani.⁴⁷ V Dobravi pri Ljubljani je bila mikalnica vate, ki je zaposlovala 3 ženske delovne moči.⁴⁸

S tiskanjem bombaževine sta se ukvarjala v Tržiču Jože Peharc in Kašpar Pollak, ki je tiskal modre kotone, perkale in robce.⁴⁹ S temi izvrstnimi izdelki, ki so se razpečevali tudi na Koroškem, Štajerskem in Trstu, je Tržič zaslovel v trgovinskem svetu.⁵⁰

OPOMBE

1. I. Slokar, *Geschichte der österr. Industrie*, str. 267 sl. — 2. Löwenthal, *Geschichte der Stadt Triest*, II, str. 12. — 3. I. Slokar, n.o.m. str. 283. — 4. MA Lj 208—209 1754—1789 6208 No. 2577; AS, Gub. a., fasc. 43, 1787—1791. — 4. Laibacher Zeitung od 18. novembra 1795. — 6. Mayer, *Statistik und Topographie des Herzogtums Kärnten* 1796, str. 126. — 7. I. Slokar, n.o.m., str. 268. — 8. I. Slokar, n.o.m., str. 315; Bericht über die Ausst. Graz, str. 16. — 9. MALj Reg. I fasc. 420; Laibacher Zeitung od 30. nov. 1837 R. Andrejka, *Mehanična bombažna predilnica in tkalnica*, Kronika I (1934) str. 137 in 186. — 10. Bericht der Ausstellung Klagenfurt 131, Ausst. Laibach 86.—AS, Gub. a., fasc. 27 1839 No. 4. — 11. AS, K. k. Provinzialhandelskommission, *Statistik 1832—1852*. — 12. MALj, Reg. I fasc. 393. — 13. AS, Gub. a. fasc. 29 1825 No 29. — 14. Tafeln zur Statistik der österr. Monarchie 1845/46. — 15. Anhang zur Laibacher Zeitung od 29. febr. 1840; MALj, Reg. I fasc. 558 — 16. MALj Reg. I fac. 393, Tafeln zur Statistik d.ö.M. 1845/46. — 17. Bericht der Handels u. Gewerbekammer Laibach für 1853 str. 35. — 18. MALj, Reg. I fasc. 401. — 19. MALj, fasc. 30 1837 in fasc. 48 1837. — 20. Prim. Slokar, *Gesch. der österr. Industrie* str. 120—125. — 21. Tafeln zur Statistik der österr. Monarchie 1851. — 22. Bericht der Grätzer Handels u. Gewerbekammer für die Jahre 1860-62, str. 15. — 23. AS, Gub. a. fasc. 31—48 1840 No. 8775. — 24. Bericht der Handels-u. Gewerbekammer Laibach für 1853 str. 35. — 25. Razglas v 39. dokladnem listu Novic od 16. XII. 1850. — 26. Bericht der Handels-u. Gewerbekammer Laibach für 1853 str. 35. — 27. Hundert Jahre Wirtschaftsentwicklung Oesterreichs str. 129. — 28. Bericht der Handels-u. Gewerbekammer Laibach für das Jahr 1853 str. 44. — 29. Nam. a., fasc. 21—23; AS, MALj, Reg. I fasc. 562 in fasc. 20 1853. — 30. MALj, Reg. I fasc. 745. — 31. Bericht der Handels u. Gewerbekammer Laibach für das Jahr 1870 str. 90. — 32. MALj, XV/2. — 33. Tafeln zur Statistik 1845/46. — 34. MALj, Reg. I fasc. 669 in Bericht der Handels-u. Gewerbekammer Laibach für 1854-56 str. 65—69. — 35. Bericht der Handels-u. Gewerbekammer Laibach für 1854-56 str. 49 in 1857-60 str. 65. — 36. Bericht der Grätzer Handels-u. Gewerbekammer für 1860—1862 str. 204—296. — 37. R. Andrejka, *Mehanična bombažna... Kronika I* (1934) str. 186. — 38. Bericht über sämtliche Erzeugnisse... Auss-

tellung Klagenfurt 1838. Bericht über sämtliche Erzeugnisse... Ausstellung Graz 1841. Bericht über sämtliche Erzeugnisse... Ausstellung Laibach 1844. Laibacher Wochenblatt od 16. oktobra 1880. Novice 1873 str. 288, Novice 1882 str. 313. — 39. Trgovinski register v Ljubljani. — 40. R. Andrejka, n.o.m., str. 186 sl. — 41. Innerösterreichisches Industrie u. Gewerbeblatt 1840 str. 168 in 311. — 42. Statistischer Ausweis der Grätzer Handels-u. Gewerbekammer für 1854 str. 138. — 43. Fr. Hlubek, Ein treues Bild des Herzogtums

Steiermark, str. 322. — 44. Carl Freiherr Czoernig, Die Stadt Görz zunächst als klimatischer Kurort, Wien, 1874 str. 105 in Czoernig, Das Land Görz und Gradisca, Wien 1873 str. 96. — 45. Tafeln zur Statistik der ö. Mon. 1845/46. — 46. MALJ, Urbarji 1752-1756. — 47. Stat. Bericht der H.-G.K. Laibach für 1870 str. 88. — 48. Bericht der H.-G.K. Laibach für 1857-60 str. 9 in 66. — 49. Bericht über die Ausstellung Laibach 1844 str. 76 in 79. — 50. Bericht der H.-G.K. Laibach für 1852 str. 75.

LJUBLJANSKA CUKRARNA

Zgodovina stavbe in njena umetnostnozgodovinska ocena

DAMJAN PRELOVSEK

USTANOVITEV DRUŽBE IN PRVOTNO TOVARNIŠKO POSLOPJE

Predelovanje sladkornega trsa je sodilo med najdonosnejša podjetja ob začetku 19. stoletja. Zlasti so tovrstni posli cveteli v prostih lukah, kjer je bilo veliko priložnosti za kupčijo in carinska uprava ni imela dobrega pregleda nad dogajanjem. Leta 1818 se je avstrijska vlada odločneje lotila urejanja vprašanja sladkornih rafinerij. Majhnim podjetjem ni več izdajala dovoljenj, podprla pa je ustanovitev večjih sladkornih tovarn v notranjosti dežele, katerim je priznala nekatere carinske olajšave. Tem ukrepom je sledila prestavitev tržaških rafinerij v Gorico in nastanek številnih novih rafinerij v monarhiji.¹ Lega glavnega mesta Kranjske je bila dovolj vabljiva za tržaške kapitaliste, ki so hoteli vložiti svoj denar v dobičkonosne posle. Ne prevelika oddaljenost od pristanišč je bila važna v zvezi s transportom surovin, hkrati pa je bila Ljubljana dovolj dobro povezana z osrčjem države, ki je predstavljajo široko potrošno zaledje. Tu je bil tudi delež carine, kar je poslovanje tovrstnih podjetij močno poenostavilo in ne nazadnje je bilo mogoče tu dobiti vse materialne in energetske pogoje, ki so bili nujni pri proizvodnem postopku. Po vsem tem nas ne sme presenetiti, če se skoraj istočasno pojavita v Ljubljani dve veliki rafineriji, ki sta vnesli nov utrip v gospodarsko mrtvilo središča Kranjske. Družba tržaških trgovcev Rosmann & Pelican je dobila privilegij za ustanovitev tovarne kot druga za Venierjem, ki je odprl obrat v ljubljanski Blatni vasi, in sicer 9. aprila 1828. Za tovarniško poslopje je Pelican sprva namenil svoj grad Črnelo poleg Doba pri Domžalah, kar je imelo določene prednosti (čist zrak, pet različnih vrst vode, zaloge gline in bližina neizrabljenih nahajališč premoga.)² Taka rešitev jasno ne bi imela nič skupnega s tipom industrijskega objekta, ki se je izoblikoval v 19. stoletju. Pričakovali bi lahko le manjše adaptacije (namestitve peči in dimnikov), nikakor pa ne korenite spremembe v podobi grajskega poslopja.

Povsem v smislu potreb moderne industrije pa je nastalo današnje poslopje cukrarne na Poljanah. Zgrajeno je bilo na novo po enotnem načrtu in v relativno kratkem času. Vse to nam jamči, da imamo opravka s stavbnim kompleksom, ki je upošteval vse zahteve kapitalističnega veleobrata ob koncu prve tretjine preteklega stoletja.

Še preden načnem vprašanje o avtorju cukrarne, si oglejmo, kako je potekala nabava

zemljišča. Iz ohranjenih arhivalij se dado dovolj dobro rekonstruirati dogodki v zvezi s tem. Glavni vzrok za prestavitev tovarne v Ljubljano je bila bližina carinarnice in so zaradi tega odpadli nepotrebni dvojni stroški ob prevozu blaga na glavni carinski urad.³ Dne 3. julija 1828 sta oba lastnika prosila za dovoljenje, 20. julija pa je dvorna komora že dovolila postavitev tovarne v Ljubljani.⁴ Magistrat proti taki odločitvi ni ugovarjal, še zlasti, ker so se mestni očetje zavedali, kako na Kranjskem primanjkuje industrije. Pomisleki nekaterih odbornikov, ali ne bi zaradi tega trpel živinski sejem na Poljanah in kaj bo z mestno varnostjo zaradi tovarniških parnih strojev in bojazen zaradi dima, niso bili resnejša ovira novo nastali tržaški družbi.⁵ Podjetnikom se je zelo mudilo, da bi čimprej pričeli z delom in so zato, še preden so dobili omenjeno privolitev, izbrali v Poljanskem predmestju ustrezen prostor med strugo Ljubljanice in hišami št. 27, 28 in 29. Na izbiro sta nedvomno vplivali neposredna bližina plovne reke in najmanjša možna oddaljenost od mestnega središča in carinske uprave, pri čemer si je vodstvo družbe prizadevalo, da bi tovarno postavili na čim ugodnejši prostor, magistrat pa je odobril le sedanjo parcelo. Že 2. julija je družba dobila od mesta dovoljenje za uporabo zemljišča za tovarno, na podlagi česar je bil izdelan osnutek kupo-prodajne pogodbe zemljišča.⁶ Uprava družbe je to vsekakor imela za zadostno in je takoj pričela z gradnjo tovarniških objektov. Dne 7. julija je bila družba zato opozorjena, da naj do odobritve pogodbe ustavi vsako razpolaganje z zemljiščem.⁷ Spor se je moral nekako izgladiti, ker so z gradnjo nadaljevali in je tik pred koncem leta rafinerija že pričela obratovati. Tudi vse težave, ki so se pojavile v zvezi z lastništvom tega zemljišča, so bile rešene podjetnikom v prid. Kupo-prodajna pogodba je bila vpisana v zemljiško knjigo šele 21. februarja 1832, potem ko se je ugotovilo, da je mesto lastnik zemljišča, ki je nastalo z delnim zasipanjem struge Ljubljanice, to je tistega dela, kjer je zrastle tovarniško poslopje.⁸ S tem je bilo končno zadoščeno vsem formalnostim, proizvodnja sladkorja pa je medtem že četrto leto nemoteno tekla.

Bolj zapleteno je vprašanje avtorja tega stavbnega kompleksa. Arhivski viri nas tu puste na cedilu in tudi na ohranjenih načrtih zaman iščemo ime arhitekta. Podatku, ki ga navaja dr. Cevc, da gre za delo priznanega tržaškega stavbenika Mateja Petscha,⁹ lahko

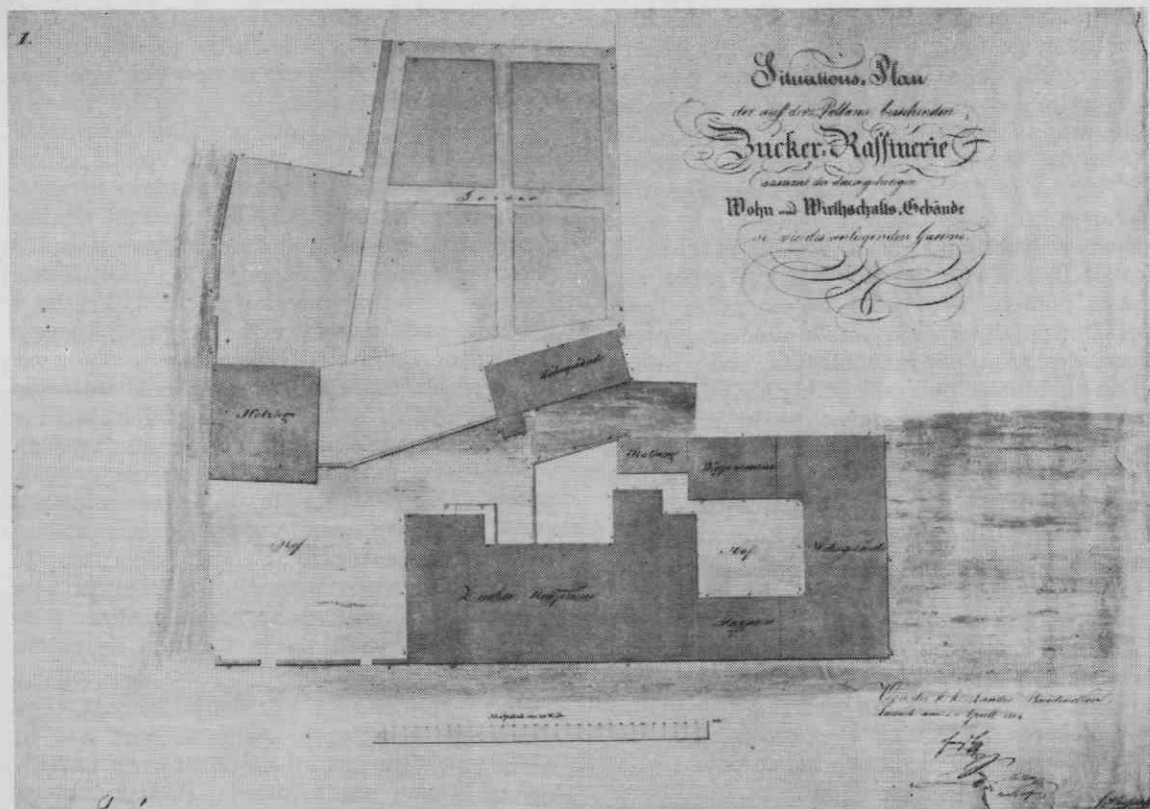
z veliko gotovostjo pritrldimo, čeprav nisem nikjer zasledil, da bi bil kje izrecno izpričan.

Podatki v Thieme-Beckerju o tem arhitektu so precej skopi. Omenjen je bil le kot učenec Giuseppa Piermarinija, ki je v Lombardiji pomagal neoklasicizmu do zmage in je najbolj znan kot avtor milanske Scale. Pertscheve rojstne in smrtne letnice tu ni, niti ni omenjeno da je bil po rodu Nемеc. Med njegovimi deli so naštetja izključno tržaška: pročelje Teatro grande (Verdi), 1798—1801, palača Carciotti, 1806, hotel Pitteri, Rotonda di Pancera.

Tržaški arhitekt je še pred nastankom sladkorne tovarne deloval v Sloveniji¹⁰ in cukrarna bi bila eno njegovih zadnjih del pri nas. Na kaj opiram svoje trditve? Opravka imamo s kvalitetno arhitekturo (zlasti stanovanjsko poslopje tovarne), ki močno izstopa iz povprečja tedanjih ljubljanskih stavb. V svojem pismu na ilirski gubernij omenjata Rosmann in Pelican, da bo stavba »eine Zierde Laybachs«. ¹¹ Tudi Costa je 18 let kasneje v svojih popotnih spominih istega mišljenja in piše o »grossartiger Style«, v katerem je cukrarna zgrajena. ¹² Zveza s Pertschem je nakazana s tem, da je bil arhitekt sam eden izmed lastnikov tovarne. Bil je udeležen s precej velikim deležem. ¹³ Pertschevo ime se pojavi v magistratnih aktih v zvezi z nakupom zemljišča, pri katerega

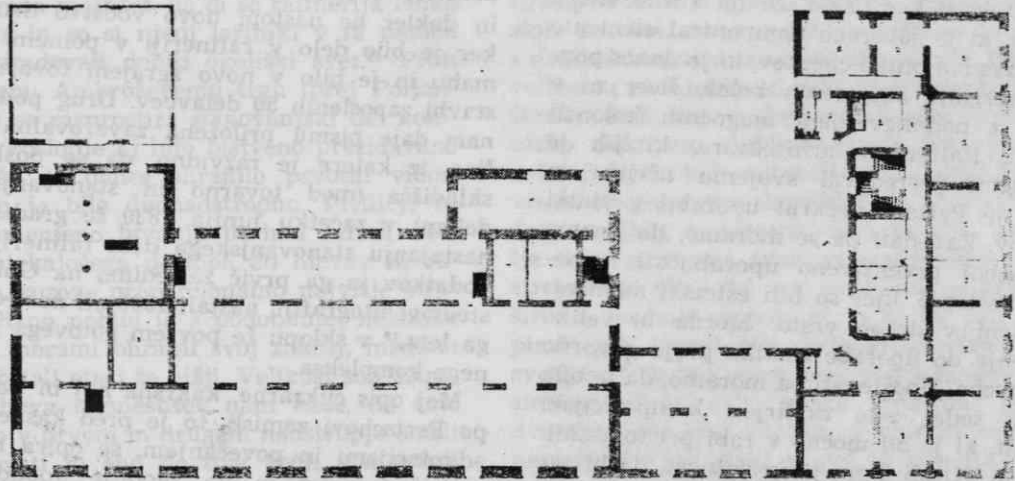
izbiri je v juniju 1828 imel odločilno vlogo. Zlasti iz Rosmannovega pooblastila Pertschu v tej zadevi je to razvidno. Tu se ob Pertschevem imenu pojavi oznaka, da je arhitekt, medtem ko je drugi družabnik Viljem Moline omenjen brez navedbe poklica. ¹⁴

Ohranjeni načrti, datirani in signirani: »Von der k. k. Landes—Baudirection Laibach am 5. April 1834«, so se pojavili v zvezi z cenitvijo tovarne, ko je zaprosila za carinski kredit ¹⁵ in nam o morebitnem Pertschejevem avtorstvu ne dajejo drugih kot stilnokritične dokaze. Istega leta je Petrsch umrl in bi jih potemtakem komaj še uspel zasnovati. Na podlagi te signature navaja Valenčič deželno stavbno direkcijo kot avtorja stavbe. Morda je ta ustanova obstoječe stanje le posnela, verjetneje pa se mi zdi, da gre za načrte iz leta 1828, ki jih je gradbena direkcija prejela v potrditev od vodstva tovarne in jih je 9. aprila dalje predložila mestnemu magistratu, katerega posebna komisija je opravila potrebno cenitev. Ker do 1850 gradbene zadeve niso sodile v neposredno območje mestne občine, ¹⁶ se moramo le tej zadevi zahvaliti, da so se nam ohranili celotni načrti. Gre za originale, o čemer priča močan papir in skrbno koloriranje. Ali jih je izrisal sam arhitekt ali kdo drug, je drugotnega pomena in vprašanje v zvezi s tem puščam odprto.

M. Pertsch, Ljubljanska cukrarna, načrt situacije, Arhiv Slovenije

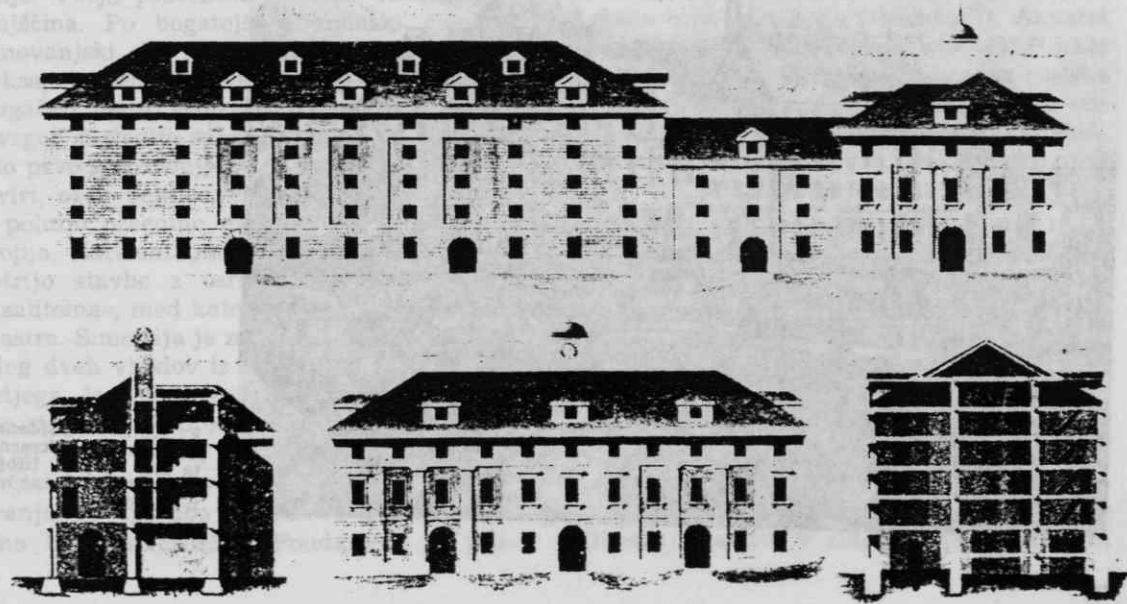
Erster Grundriß des auf der Allman'schen Zucker Raffinerie und Neben Gebäuden sammt Magazin

*Verändert von dem Architekten
M. Pertsch im Jahr 1844*

M. Pertsch, Ljubljanska cukrarna, tloris prvega nadstropja, Arhiv Slovenije

Plan der Zucker Raffinerie Gebäude nebst Neben Gebäuden

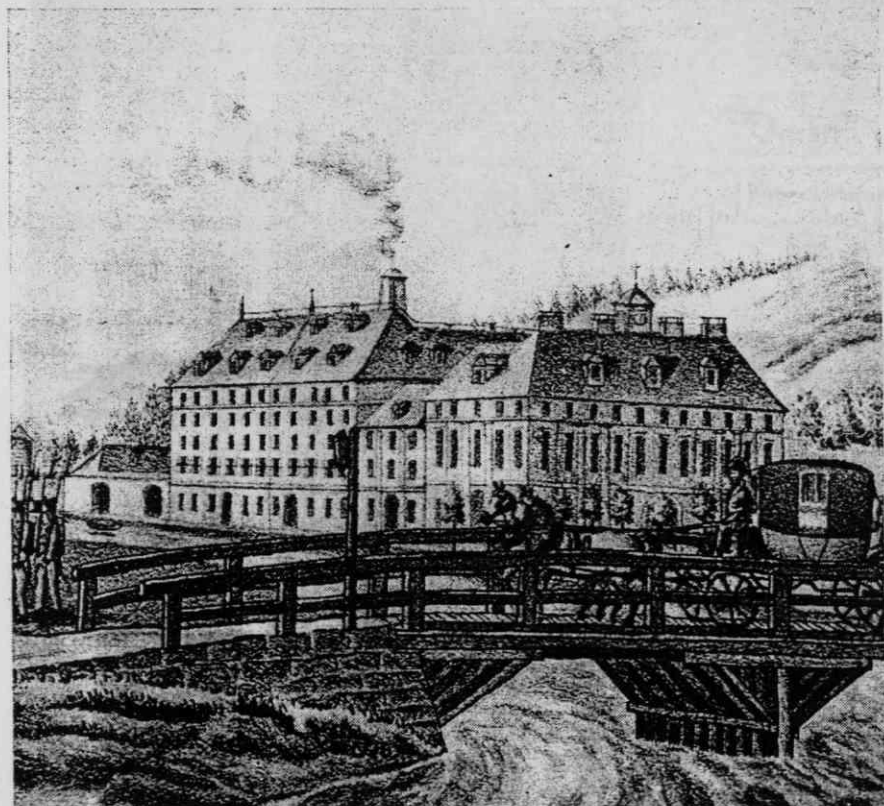
M. Pertsch, Ljubljanska cukrarna, fasade in prereza, Arhiv Slovenije

Preostane nam še ena možnost in sicer stilnokritična analiza stavbe. Namenoma jo obravnavam na koncu, ker so sicer moji izsledki lahko zaradi nezadostnega poznavanja celotnega arhitektovega opusa na trhljih temeljih. Poslopje lahko označimo kot v klasicističnem duhu zasnovano stavbo, ki ji gre posebno mesto v tedanji ljubljanski arhitekturi zaradi slogovne radikalnosti. S svojo umirjenostjo se izogiba notranjih napetosti in kompozicijsko počiva na ritmu geometrijskih ploskev, kar vse kaže na rutiniranega mojstra, ki je suvereno komponiral elemente sloga. Izredno plitka členitev, ki jo danes povsem zabrisuje neustrezen belež, sicer ni v skladu z nadaljevanjem mogočnih kolonad klasične italijanske arhitekture, ki jih je Piermarini posredoval svojemu učencu in katere je Pertsch večkrat uporabil v obliki portikov. Zavedati pa se moramo, da imamo pred seboj prvenstveno uporabnosti namenjeno poslopje, kjer so bili estetski momenti potisnjeni v drugo vrsto. Morda bi veliko nagnjenje do uporabe rustike preje govorilo za Pertscha. Upoštevati pa moramo, da je bila rustika tedaj zelo razširjen kompozicijski element, ki je bil močno v rabi pri tovrstnih objektih. Kljub temu je verjetnost, da bi zasnoval kdo drug, minimalna, še posebej zato, ker je bil Pertsch sam, kot solastnik zainteresiran za njeno smotrno ureditev in videz.

Kakšna je bila cukrarna ob začetku obratovanja, se ne da povsem točno ugotoviti. Ne

dvomim, da so jo že takoj pričeli graditi po enotnem velikopoteznem načrtu, seveda pa poslopje tovarne 27. decembra 1828¹⁷ še ni moglo biti sezidano. S svojimi dvaindvajsetimi delavci je še močno zaostajala za kasnejšim obsegom in za prvo rafinerijo v Blatni vasi. Gradnja je trajala še nekaj nadaljnjih let, kar nam potrjuje tudi pismo obeh lastnikov Rosmanna in Pelicana, naslovljeno na ilirski gubernij, datirano 21. septembra 1830.¹⁸ V njem sta prosila, da naj se delo v tovarni ne ustavi v času, ko bosta prenehala biti lastnika in dokler ne nastopi novo vodstvo družbe, ker je bilo delo v rafineriji v polnem razmahu in je bilo v novo zgrajeni tovarniški stavbi zaposlenih 50 delavcev. Drug podatek nam daje pismu priložena zavarovalna polica, iz katere je razvidno, da so poslopje skladišča (med tovarno in stanovanjskim delom) v začetku junija 1830 še gradili. O nastajanju stanovanjskega dela rafinerije ni podatkov in ga prvič zasledimo na Goldensteinovi litografiji, nastali 1835 ali naslednjega leta,¹⁹ v sklopu že povsem gotovega stavbnega kompleksa.

Moj opis cukrarne, kakršna naj bi nastala po Pertschovi zamisli, to je pred kasnejšimi adaptacijami in povečanjem, se opira na že omenjeni načrt in na zgodnje upodobitve tovarne, med katerimi je važna zlasti Goldensteinova, ki nam jo kaže od severa. Litografija se da postaviti v dovolj ozek časovni razpon med začetek leta 1835, ko je slikar

F. Kurz v. Goldenstein, Ljubljanska cukrarna leta 1835 ali 1836, litografija, izrez. Narodni muzej v Ljubljani

prišel v Ljubljano, in septembrom 1836, ko se je ime družbe ponovno spremenilo.²⁰ Kar zadeva načrte, se nam žal ni ohranil tehnični popis, ki jim je bil priložen in iz katerega bi bila razvidna natančna razporeditev prostorov.

Načrt situacije nam kaže izredno prehtano florisno zasnovano s smotno razporedjenimi stavbami. Že od vsega začetka je bila upoštevana možnost, da bi se rafinerija lahko povečala in so si njeni lastniki v ta namen tudi prizadevali dobiti okoliški svet.²¹ Proti sedanjemu Ambroževemu trgu (prej Poljanski trg) se razprostira stanovanjski del kompleksa. Poslopje ni bilo bistveno prezidavano in je še do danes ohranilo prvotni videz. Grajeno je bilo dvonadstropno. Pritličje ni bilo namenjeno bivanju in ima zaradi skozenj potekajočega dostopa do hlevov in remize za vozove proporcionalno najvišje stropove. Piano nobile je s podobnimi, nekoliko nižjimi merami ohranil svoj značaj, medtem ko sta ostali etaži še nižji. Velikost sob oziroma njihova razmestitev nam kaže, da smo prvotno v prvem in drugem nadstropju smeli pričakovati le eno do dve večji stanovanji za vodilne uslužbenke. Podstrešje je bilo bolj temačno zaradi nizkih stropov in je skozi mansardna okna dobivalo malo svetlobe. Tu posamezni prostori medsebojno niso povezani, dostopni so le s hodnika in verjetno niso služili kot stanovanjske površine. Vsi stropovi so bili ravni pa tudi stopnišče, potisnjeno v vogal med širšo vstopno in ožjo prehodno vežo, nas pouči o izrazito funkcionalnem, nereprezentativnem namenu poslopja. Mikaven ritem menjavanja ravnega stropa s potlačeno obočno kapo v zalomih triramnega stopnišča povedanega ne spremeni. Arhitekt je skušal vtis stisnjenosti nekoliko omiliti s prireznjem vogalov slopov, ki nosijo stopnice in je tako omogočil boljšo osvetlitev in lažje gibanje. Večje pozornosti je bila deležna zunanjščina. Po bogatejši površinski členitvi stanovanjski del izstopa iz stavbnega kompleksa, k čemur seveda pripomorejo tudi drugačne mere višin nadstropij. Od spodaj navzgor si sledijo sokel, pritlični pas rustike, golo prvo nadstropje z bogatejšimi okenskimi okvirji, ozek delilni venec in reliefne plošče, ki polnijo praznino med okni drugega nadstropja. Horizontalni ritem uvaja izrazito simetrijo stavbe z osrednjim in stranskima »rizalitoma«, med katerima sta po dva plitka pilastra. Simetrija je zahtevala, da je arhitekt poleg dveh vhodov iz strani trga označil še tretjega, čeprav tu zanj ni bilo potrebe, niti niso stene nikoli predrli. Osrednjo os je poudarjal stolpič z uro, za katerega ne vemo natančno, kdaj so ga odstranili.²² Način komponiranja in uporabo elementov lahko označimo kot klasicistično. Poudarjena je mo-

gočnost in kubičnost stavbne mase, podlaga vsemu pa je geometrija ravnih površin in kubov, ki s svojo strogostjo ne dovoljuje starega okrasja. Vhodi so izgubili nekdanji obvezni plastični dodatek in niso z ničemer naglašeni.²³

Poslopje tovarne je imelo prvotno štiri nadstropja in podstrešje, ki je tudi služilo kot tovarniški prostor. Razprostira se ob obrežju Ljubljanice in je sprva obsegalo enajst okenskih osi. Od stanovanjskega dela je ločeno z dvonadstropnim, trionsnim skladiščem. Kljub velikemu za Ljubljano celo nadpovprečnemu številu etaž, nas poslopje prevzame s svojo nizko zleknjeno stavbno gmoto. Ta vtis je nekdanj dajala tudi notranjščina. Komaj 2,5 m visoki stropovi niso dopuščali, da bi svetloba skozi majhna kvadratna okna prodrla globlje skozi prostrane dvorane posameznih nadstropij. Osrednji del teh prostorov je zaradi širokih nosilnih slopov, ki so še tej luči zapirali pot, moral biti dodatno umetno razsvetljen. Stavbna masa ima podobno kot pri stanovanjskem delu plitka stranska, proti dvorišču obrnjena rizalita, v katerih so bili nameščeni večji stroji in peč za taljenje. Vsa notranjščina je bila brez vsakršnih bogatejših arhitekturnih detajlov, nadstropja so bila povezana s preprostimi lesenimi stopnicami. Ravni leseni stropovi so počivali na tramovih in traverzah. To varčnost kaže tudi zunanjščina. Arhitekt je tu uporabil le dva elementa, rustiko in lizene, a to tako mojstrsko, da je ohranil osnovni oblikovni ton, ki ga je dajalo stanovanjsko poslopje, in hkrati naglasil masivnost in pomembnost tovarniškega dela. Simetrija in strogost geometrije sta bili tudi v tem primeru osnova za variacijo na oblikovno bogatejši pročelji stanovanjske stavbe. Na Goldensteinovi litografiji je netovarniški del točno izrisan in se ujema z načrtom, obravnavano pročelje pa nima naznačene členitve, razen vertikalne cezure med peto in šesto osjo od zahoda (strelovod?). Akvarel istega umetnika, nastal okoli leta 1853,²⁴ kaže poslopje tovarne že povišano, vendar rustika ni narisana kot na načrtu. Edini manjši odstop od načrta zasledimo pri obravnavi skladišča, kjer so namesto ene široke lizene uporabili dve ožji.

Na kratko naj omenim še poslopja, ki so stala na dvorišču rafinerije. Nasproti magacina se je stanovanjskega trakta držala pritlična remiza za vozove, ki se je nadaljevala v ožjem posloplju hleva. Obe zgradbi sta imeli zidane zidove in leseno ostrešje in sta bili umetnostno nepomembni.²⁵ Nekoliko dalje v tej smeri ob Živinozdravstveni ulici je bilo kvadratno skladišče za les,²⁶ ki so ga kasneje povečali in spojili s tovarno in katerega lego se da rekonstruirati po temeljih slopov ter njihovih ostankih v zidu podjetja Dinos in

F. Kurz v. Goldenstein, Veduta Poljanskega predmestja okoli leta 1853 (na levi je tovarniško poslopje še brez prizidka), akvarel v Narodnem muzeju v Ljubljani

sosejnega poslopja. Tudi to je bila izrazito funkcionalna zgradba brez večjih estetskih vrednot. Stanovanjska hiša, za katero so se razprostirali tovarniški vrtovi, stoji še danes med omenjenimi poslopji in je orientirana v smeri vzhod-zahod. Ima bogate okenske okvire. Sezidana je bila, še preden je družba zemljišče kupila in torej ni zrastle iz potreb tovarniške proizvodnje. Na načrtu označen vodnjak je povsem nezanimiv in verjetno starejšega datuma.

POVEČEVANJE IN ADAPTACIJE TOVARNE

Nadaljna rast tovarniškega poslopja je zvest odsev gospodarskih uspehov družbe.²⁷ Po delni spremembi lastništva v letu 1831 je rafinerija nekaj nadaljnjih let uspešno poslovala in je bila dokončno sezidana. Prvotnemu enemu varilnemu kotlu so dodali še dva nova. Leta 1835 so vanjo postavili prvi parni stroj na ozemlju današnje Slovenije. V svojem poslovnem zagonu so šli lastniki nekoliko predaleč in so leta 1837 zašli v težave, iz katerih so se rešili z delno prodajo podjetja največjemu upniku, dunajski bančni tvrdki Arnstein & Eskeles. Temu je sledilo obdobje relativne stabilnosti. Po Wagnerjevi litografiji iz približno tega časa²⁸ se da sklepati, da so morda do tedaj povišali za eno nadstropje vzhodni dvoriščni rizalit, kjer je bila prva peč za

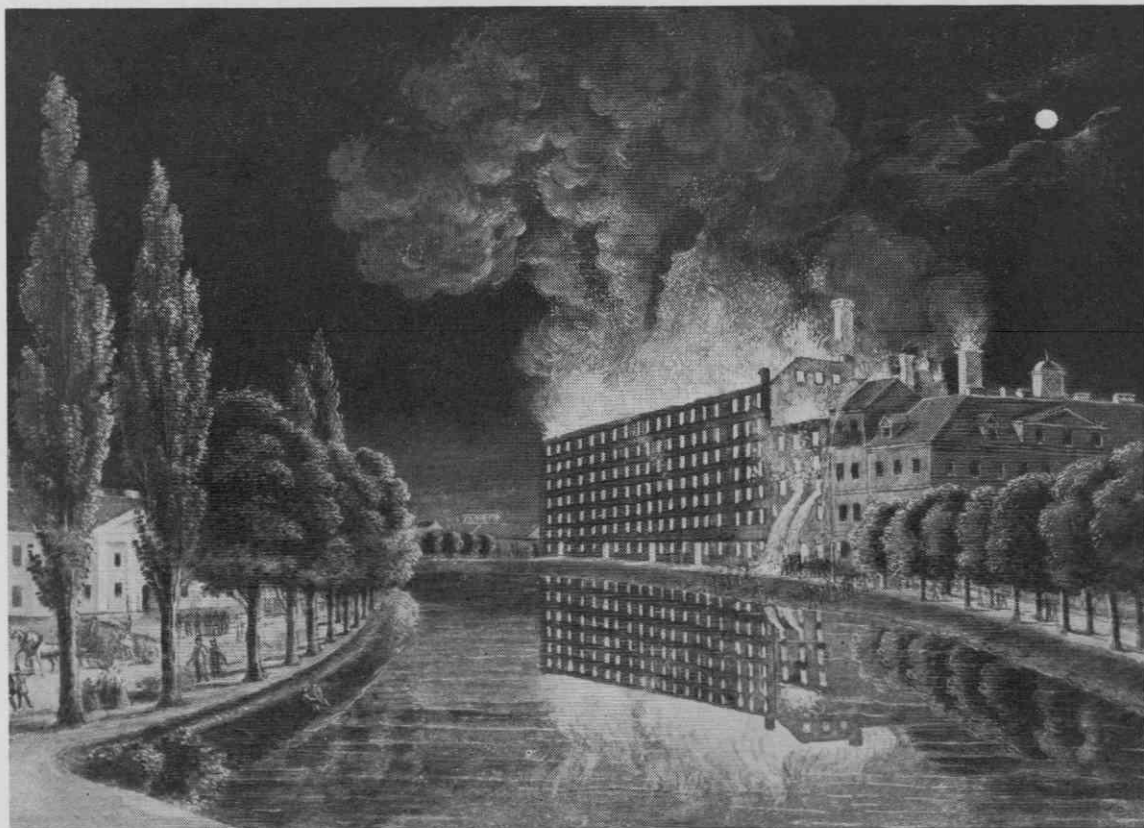
spodij (kostno oglje). V letih 1841 do 1849 so pritegnili lastniki v vodstvo še tržaško podjetje Brentano in Comp., kar je pomenilo večji impulz v proizvodnji rafinerije. Z novim parnim kotlom so zmogljivosti še povečali. Sledča leta pomenijo obdobje največjega razcveta ljubljanske sladkorne industrije, kar kaže tudi živahna gradbena dejavnost. Najpreje se je pokazala potreba po povišanju tovarniškega poslopja, ki je postalo že pretesno. Ne da se točneje ugotoviti, kdaj so ga dvignili za dve nadstropji, ker so gradbeni spisi ohranjeni šele od leta 1851 dalje.²⁹ Omenjeni stavbni poseg moramo datirati v štirideseta leta. Na zunanjščini so v ta namen prestavili gornji venčni pas ter ustrezno dopolnili rustiko in lizene. V juliju 1852 je sledila prošnja družbe za povišanje skladišča.³⁰ Tudi pri tej gradnji so upoštevali zunanji videz in so se prilagodili prvotnemu načrtu s podaljšanjem lizen. Stanovanjski del je naslednjega leta doživel pomembno in edino spremembo, ko so uredili na podstrešju dve večji sobi.³¹ Prva je imela troje oken in je navzven dobila trikotno čelo kot novo estetsko dominantno. S tega stališča manj pomembna je druga, obrnjena proti Ljubljani, ki je bila za eno okno ožja in se je naslonila ob povišano poslopje skladišča. Pri obeh adaptacijah se prvič pojavi ime mestnega tesarskega mojstra Tönnies, na katerega so se poslej

obračali lastniki tovarne zaradi načrtov. Kakšne so bile zveze s tem, iz Prusije doseljenim mojstrom, ni znano, vodstvo tovarne ga je moralo upoštevati, ker bi se sicer raje obračalo na mestne gradbene mojstre, ki so bili v takih zadevah pristojnejši.

Daleč najpomembnejše dejanje je podaljšanje tovarniškega poslopja za nadaljnih sedem osi.³² Nov prizidek je bil enako visok kot obstoječi del, bil pa je nekoliko ožji. Zanj je vodstvo rafinerije prosilo sredi junija 1853, z gradnjo pa so pričeli spomladi ali poleti naslednjega leta. Načrt je ponovno izdelal Gustav Tönnies, gradnjo je nadzoroval mestni stavbni mojster M. Dobrautz, neposredno pa je zidavo vodil deželni stavbni mojster Franc Reim.³³ Nova gradnja je zapolnila prostor do Živinozdravstvene ulice, kjer je prej bila pritlična zgradba, ki se vidi na Goldensteinovem akvarelu. Zahtevo po oblikovni enotnosti pročelja je arhitekt dobro rešil s tem, da je ponovil kompozicijo fasade starega dela tako, da je pričel na novem z vrsto lizen, ki jo je zaključil na vzhodu z rustiko. Isti tesarski mojster je 1856 postavil nov vhod na dvorišče ob stanovanjskem delu,³⁴ ki ni več ohranjen. Iz gradbenih spisov zvemo še, da so zgradili leta 1851 in 1856 dve novi peči za spodij,³⁵ pri čemer zlasti poslednje niso posta-

vili brez nasprotovanja deželne kmetijske družbe. Od novih prizidkov, ki so nastali do požara cukrarne in jih vidimo na slikovnem gradivu, nimamo pa o njih ohranjenih poročil, naj omenim razširitev spodijske tovarne, to je vzhodnega rizalita starega dela.³⁶ Datirati ga moramo v štirideseta leta. V poslednjih letih je proizvodnja sladkorja močno narastla tudi na račun izpopolnitve tovarniških naprav in dveh novih parnih kotlov. S svojimi več kot dvesto delavci se je ljubljanska cukrarna povzpela na prvo mesto med rafinerijami v monarhiji.

Nepazljivost nekega delavca je povzročila 25. avgusta 1858 strahovit požar, ki je uničil tovarno, skladišče, opremo in večino zaloge sladkorja.³⁷ S požarnim zidom zaščiteno stanovanjsko poslopje je ostalo sicer varno pred ognjem, ne pa pred drhaljo, ki ga je oplenila in demolirala. Vse drugo razen drvarnice in hleva je postalo žrtev ognja. Srečno naključje, da je vladalo brezvetrje, je preprečilo še hujšo škodo, ker se požar ni razširil na ves okoliš. Dragocene podatke v zvezi s to katastrofo nam daje zapisnik magistratne komisije, ki si je 9. oktobra 1858 na prošnjo vodstva tovarne, ki je predložila nove načrte za streho, ogledala pogorišče.³⁸ Zlasti je trpelo zidovje skladišča. Apnenec, iz katerega je bilo sezidano,

F. Kurz v. Goldenstein; Ljubljanska cukrarna ob požaru 25. avgusta 1858, akvarel, Narodni muzej v Ljubljani

je ogenj slabše prestal kot opeka novega prizidka tovarne. Položaj je poslabšalo to, da je bilo skladišče polno materiala, ki je gorel. Zaradi apnenčastih zidov je bilo močno poškodovano tudi poslopje prvotne tovarne, nje gova trdnost se je precej zmanjšala. Uničena je bila vsa notranja lesena konstrukcija in stroji. Istočasno je komisija predlagala razne spremembe in ojačitve, ki bi privedle do večje solidnosti in požarne varnosti pri bodoči obnovi. V ta namen naj bi stavbo med drugim razdelili z več požarnimi zidovi. Do srede decembra so tovarniško poslopje že delno prekrili in vodstvo družbe je prosilo magistrat, da mu dovoli notranjo ureditev pokritega dela in nadaljnjo gradnjo ostalega.³⁹ Ponovnega obratovanja pa ni bilo več. Gospodarske in politične okoliščine so medtem prizadele tvrdko Arnstein & Eskeles. Po mnenju dr. Valenčiča je čedalje hujša konkurenca pridelovalcev sladkorja iz sladkorne pese, ki je ugonabljala na drag uvoz trsa vezane rafinerije, cukrarni zadala močnejši udarec kot požar.⁴⁰ Nad premoženjem tvrdke je bilo uvedeno poravalno postopanje, zaradi česar so vsi objekti tovarne po neuspeli dražbi prišli v last avstrijske nacionalne banke, od katere je z velikim dobičkom cukrarno kupil zagrebški veletrgovec Gvido Pongratz leta 1863. Novi lastnik si je od kupljenja objekta obetal prvenstveno zaslužek od najemnine najboljšega ponudnika. Leta 1864, 1865 in še v naslednjem letu je dobro zaslužil z oddajo celotnega poslopja rekrutom, ki so bili namenjeni v Me-

hiko.⁴¹ Okoli 1870 se je v cukrarni nastanila državna tobačna tovarna, ki je bila tu do 1872, ko je poslopje v začetku januarja ponovno gorelo.⁴² Pongratzovi sorodniki so od leta 1873 vso stvar namenili kasarni, kar je cukrarna tudi ostala do padca monarhije. Lastništvo je nato prešlo v roke tvrdke pletenin in tkanin Kunc & Co.

Če se sedaj znova vrnemo k gradbeni dejavnosti novih lastnikov, moramo ugotoviti, da so s svojimi posegi podoba nekdanje sladkorne rafinerije malo spreminjali, z izjemo velike notranje preureditve v sredi osemdesetih let. Že ob prvem požaru je morala cukrarna izgubiti visoke dimnike, ki so ji dajali značaj industrijskega objekta. Leta 1883 je vdova zagrebškega trgovca Guida Pongratza pri mestnem stavbnem mojstru Filipu Supančiču naročila načrte za adaptacijo poslopja za namene vojaštva. Šlo je prvenstveno za zmanjšanje koristne površine z odstranitvijo vsakega drugega stropa na račun večje zračnosti in uporabnosti stavbe in povečanje stopnišča. Zazidali so več prehodov in okenjskih odprtin ter postavili nove delilne stene, stare pa delno podrli, da bi bolje ustregli novemu namenu nekdanje cukrarne. Pri tem lastnici najbrž niso vodili le človekoljubni nameni, pač pa si verjetno ni želela prenatrpanosti z vojaštvom, kot je to bilo pred tem.⁴³ Gradbena komisija je glede na to, da bi bilo preurejeno poslopje bolj trdno in ognja varno, popustila pri nekaterih zahtevah stavbnega reda. Najprej so se lotili zapadnega dela to-

Ljubljanska cukrarna v šestdesetih letih preteklega stoletja, ko so bili v njej nastanjeni »meksikajnarji«, litografijo v več izvodih hrani Narodni muzej v Ljubljani. Namenjena je bila za predvideno drugo izdajo Costovih popotnih spominov iz Kranjske. Podrobnosti so netočno izrisane.

varne in skladišča,⁴⁴ naslednjega leta, to je 1884, pa še preostalega dela cukrarne.⁴⁵ Posledica te prezidave je tudi obokanje nekaterih prostorov tovarne in skladišča.

Naslednje gradbene spremembe so manj važne: 1885 je Supančič projektiral na dvo-rišču vojaško kopel.⁴⁶ Veliki potres leta 1895 kaže, da cukrarne ni prizadel, ker se je ohranil le akt o popravilu škode na omenjeni kopeli. V zunanjo podobo cukrarne je nato posegel le še Kunc, ki je v letih 1922 in 1926 delno podaljšal okna v zgornjem in v četrtem nadstropju. Za potrebe svoje industrije je okreplil nekatere stropove, namestil sanitarije in zgradil novo stopnišče.⁴⁷ Med zadnjo vojno so kleti adaptirali za zaklonišča.⁴⁸

Danes pod vtisom dokaj bednega stanja, v katerem je stavba, ne moremo pravično oceniti njenega pomena in vloge. Kot sem naznačil že uvodoma, stavbni kompleks ni zrastel iz potreb dežele, pač pa je produkt špekulacije bogate tržaške buržoazije. Od tod je razumljiva enotnost in velikopoteznost načrta, s katero je nemogoče vzporejati tedanja domača podjetja, ki se tedaj še niso dvignila nad stopnjo obrtnih delavnic. V pretežni meri našega delavstva rafinerija ni zaposlovala,⁴⁹ zato pa je posredno dajala zaslužek številnim domačinom, ki so se ukvarjali s prevozništvom, lončarstvom in drugimi, s predelovanjem sladkorja povezanimi posli. S tem pa nikakor ni zmanjšán pomen cukrarne kot edinstvenega spomenika kapitalističnega veleobrata iz prve polovice preteklega stoletja, saj stavba po velikosti ni imela tekmeča na ozemlju današnje Slovenije. Zgodnja uvedba parnega stroja priča tudi o modernosti proizvodnega postopka. Končno ne gre prezreti njenih nespornih likovnih kvalitet, saj smo po zaslugi njenega avtorja, arhitekta Pertscha, prejeli klasicizem neposredno iz Trsta, ki je bil eden pomembnih središč tega sloga. Kolikšen odmev je dejansko imela ta arhitektura v Ljubljani, je za sedaj še težko reči, ker ne obstaja še nobena analiza stavbarstva 19. stoletja pri nas.

OPOMBE

1. Podatke posnemam po knjigi dr. Vlada Valenčiča, *Sladkorna industrija v Ljubljani*, Knjižnica Kronike, zv. 3, Ljubljana 1957. — 2. V. Valenčič, o. c., str. 25. — 3. Isto, str. 26. — 4. Arhiv Slovenije (AS). Gubernijski arhiv, 1827/28, fasc. 31., ref. 23, akt 17234. — 5. AS, Gub. arh., 1827/28, fasc. 31, ref. 23, akt 14666. — 6. V. Valenčič, o. c., str. 28. — 7. Isto. — 8. Isto. — 9. E. Cevc, *Slovenska umetnost*, Ljubljana 1966, str. 149. Od kod je prevzel ta podatek, se avtor knjige žal ne spominja več. — 10. O Pertschevi zasnovi Rogaške Slatine gl. Varstvo spomenikov XI, 1966, str. 55 sl., I. Stopar, Rogaška Slatina v luči spo-

meniškega varstva; A. Režek, Rogaška Slatina na starih slikah, fotografijah, zemljevidih, spomenikih in kozarcih, Rogaška Slatina 1964. Ob koncu drugega desetletja preteklega stoletja je tržaški arhitekt prvi pričel načrtno urejati zdravilišče in je s templjem, zdraviliškim domom in novo gostilno uvedel prvo, na sedanjo pravokotno, gostorsko os. Zidal naj bi tudi v Ljubljani, vendar do sedaj še nisem uspel ugotoviti poleg cukrarne nobene druge njegove stavbe. — 11. AS, 1830, fasc. 31, ref. 24, akt 22103. — 12. H. Costa, *Reiseerinnerungen aus Krain, Laibach 1848*, str. 31. — 13. Pertsch se je v dopisih podpisoval kot hišni lastnik in ne kot arhitekt. V uradnem dopisu iz Trsta, v katerem mestna uprava potrjuje, da navedeni novi lastniki lahko prevzamejo vodstvo in da zato ni ovir, je Pertsch označen kot: »Matteo Pertsch architetto accreditato in questa Città.« (AS), 1829/30, fasc. 31, ref. 24, akt 729). Pri družbi je bil udeležen s tremi deleži po 5000 goldinarjev, ki so mu dajali pravico do treh glasov na občnem zboru. (Valenčič, o. c., str. 31). — 14. Mestni arhiv Ljubljane (MALj), 1828, fasc. 20, akt 2413. — 15. Načrte hrani AS, o zadevi s carinskim kreditom: MALj, 1834, fasc. 20, fol. 714—715 (akt 1920). — 16. V. Valenčič, *Ljubljansko stavbeništvo v prvi polovici 19. stoletja*, Kronika, XVII, 1969, str. 82. — 17. Pričetek poskusnega obratovanja (Valenčič, *Sladkorna industrija...*, str. 30). — 18. AS, Gub. arh., 1830, fasc. 31, ref. 24, akt 22103. — 19. Glej op. 20. — 20. Litografijo hrani Narodni muzej v Ljubljani. Izdal jo je založnik Pajk v Ljubljani. Pod njo je napis: »K. k. Militär-Caserne in Laibach — K. k. priv. Zucker-Raffinerie Czeike, Dutil, Tichy & Co.« Družba je bila pod tem imenom protokolarana od 4. junija 1831 do 11. septembra 1836, ko se je ime spremenilo v Czeike, Tichy & Comp., po izstopu enega od lastnikov. — 21. Že v začetku delovanja so kupili hišo št. 29, nekaj kasneje pa dve tretjini kmetije urbar. št. 22 v zemljiški knjigi stanovskega posestva Podturn. Leta 1846 so pridobili od magistrata zemljišče med tedanjo tovarniško zgradbo in hišo Janeza Pristova, da bi tu zgradili del tovarne. V dobi največjega razvoja v petdesetih letih je družba kupila še hiše št. 89 in št. 27 (podatke navajam po Valenčiču, *Sladkorna industrija...*, str. 38, 39). — 22. Ob velikem požaru 1858 ni trpel in ga naposled opazimo na litografiji, ki je bila namenjena za predvideno drugo izdajo Costovih popotnih spominov iz Kranjske. Hrani jo Narodni muzej v Ljubljani v več primerkih, datirati pa jo moramo v sredo šestdesetih let. Na razglednicah iz okoli 1900 stolpiča ni več. — 23. Kamniti okviri portalov so bili prvotno skriti pod ometom, ki je ponazarjal rustiko. Da pa se je tako obravnavanje zdelo Kranjcem nerazumljivo, nam priča njihovo današnje stanje. — 24. Akvarel hrani Narodni muzej. V leto 1853 ali 1854 ga lahko datiramo po podstrešnem prizidku stanovanjskega dela cukrarne, za katerega je vodstvo tovarne prosilo v maju tega leta, ne opazimo pa še povečevanja tovarne za nadaljnih sedem osi, s katerimi so pričeli spomladi ali poleti 1854. Zanimiv je zlasti prikaz življenja pred tovarno, kjer se vidi, da je tudi tovorjenje po Ljubljani igralo pomembno vlogo pri transportu materiala. — 25. Podrli so ju malo pred požarom, ker ju na

Simonyjevi veduti (okoli 1858) ni več. — 26. Sprava je bilo kvadratnega tlorisa. Ob požaru ni trpe- lo, povečali pa so ga verjetno ne dosti pred tem. — 27. Podatki o gospodarskem razvoju cukrarne so prevzeti po Valenčiču (o. c.). — 28. Izšla je decembra 1843, najzgodnejši datum nastanka pa smemo domnevati po 1840 ali 1841. Cukrarna je prikazana v okviru vedute Ljubljane in zato ni povsem razločno vidna. — 29. Glej op. 16. — 30. MALj, 1852, F. 7, akt 3095, nekdanj priloženi načrt manjka. — 31. MALj, 1853, F. 7, akt 1837, Pročelje proti Ambroževemu trgu je na načrtu shematično in netočno členjeno. — 32. MALj, 1853, F. 7, akt 2634. Priloženi načrt nima vrisane čle- nitve fasade. — 33. V. Valenčič, Ljubljansko stavbeništvo..., str. 80. MALj, 1854, reg. I., fasc. 561, fol. 191 sl., (akt 3567): 4. julija 1854 sta se mestna stavbna mojstra Anton Treo in Wenzel Vadlav pritožila, da je Tönnies kot mestni tesar- ski mojster sam prevzel delo na cukrarni s po- močjo patenta odsotnega mojstra Frömmela brez vodstva kakega stavbnega mojstra. Tönnies je obtožbo zavrnil, češ da gradnjo vodi mestni stavbni mojster Dobrautz. Franc Reim je bil štajerski deželni stavbni mojster in je pred tem deloval v Gradcu. — 34. MALj, 1856—1857, reg. I., fasc. 524, akt 1898. Predvidene so bile še stop- nice pred vhodom, ki pa jih je komisija zavrnila, češ da ne smejo voditi z javnega trga. — 35. MALj, 1851, reg. I., fasc. 520, akt 3875 in 1856, reg. I., fasc. 524, akt 2456. — 36. V tem delu so v tretjem nadstropju kasneje živeli predstavniki naše literarne moderne. — 37. O požaru so poro- čale Novice 1. septembra 1858 na str. 279. — 38. MALj, 1858—1860, reg. I., fasc. 751, akt 6982, Komisijo so med drugimi sestavljali Heinrich Hundnert, c. kr. ing.-arh., Anton Schedivy, c. kr. nadarhitekt, Franz Pollak, gradbeni inšpektor, Franz Faleschini in Mathias Dobrautz (oba stav- bna mojstra). Načrt za streho je napravil tesar-

ski mojster Tönnies, pri čemer je nekoliko spre- menil obris ostrešja (načrt ni ohranjen). MALj, 1858—1860, reg. I., fasc. 751, akt 7191. — 39. MALj, 1858, reg. I., fasc. 751, akt 8908. — 40. V Valenčič, Sladkorna industrija..., str. 56—57. — 41. R. Andrejka, Najstarejše ljubljanske industri- je, Kronika, I, 1934, št. 2, str. 137, navaja, da so »meksikajnarje« nastanili prvič leta 1864. Bilo jih je nad 4000 in so odrinili postopoma med 15. novembrom 1864 in 10. januarjem 1865, kar je lastniku prineslo 140000 fl. Tudi leta 1866 so bili tu nastanjeni rekruti, ki so čakali na odhod v Me- hiko (od maja pa do konca poletja). — 42. R. An- drejka, o. c. O začetkih tobačne tovarne in o požaru leta 1872 v MALj-u ni poročil. — 43. Glej op. 41. Leta 1866 se je lastnik pritožil pri mestni upravi glede nastanitve vojakov, češ da to ni nikakršna javna kasarna, in je zahteval, da naj se vojaštvo takoj izseli. Vojna komanda je odgo- vorila, da bi želela poslopje obdržati in da bo zmanjšala prenatrpanost. V cukrarni je bilo tedaj nastanjenih 2600 vojakov. — 44. O adaptaciji zahodnega dela tovarne in skladišča so ohran- jeni le načrti brez pripadajočih gradbenih opi- sov. Datirani so: »V oktobru 1883« in jih hrani MALj. — 45. MALj, 1884, XVI/2, fasc. 992, fol. 1040—1059 (akt 8656) s priloženimi načrti. 15. marca 1884 je Marija Pongratz poslala za dovo- ljenje, stvar pa se je vlekla do julija, ko je stavbna komisija končno odobrila načrte. — 46. MALj, 1885, XVI/2, fol. 141—149 (akt 6213) s priloženim načrtom. 11. septembra 1885 je bilo izdano že dovoljenje za uporabo. — 47. MALj. 1922, reg. IVa, fasc. 5, MALj, 1926, reg IVa, fasc. 8, akt 1262. Kunc se je obračal na stavbno pod- jetje Accetto iz Ljubljane. — 48. Verjetno so v tem času nastali tudi novi načrti celotne stavbe, ki jih je po dejanskem stanju posnel ljubljanski magistrat in jih hrani MALj. — 49. V. Valenčič, Sladkorna industrija..., str. 43.

Po dokumentih in ustnem izročilu je ustanovo leto tovarne 1882.¹ Z izdelovanjem dežnikov je Josip Vidmar, rojen 1860, z ženo Josipino začel v veži na Starem trgu, hišna številka ni znana. Kot prvi delovni prostor in lokal te firme se navaja Stari trg 4. Razcvet obrti je lastnika silil v preselitev iz zasilne veže v primernejše prostore, kjer je lahko odprl tudi trgovski lokal. Podjetje je bilo registrirano na sodišču v Ljubljani kot posamezna firma 24. marca 1905 pod naslovom Josip Vidmar, izdelovanje in prodaja dežnikov in sončnikov, Ljubljana-Stari trg 4.² Izdelki so šli dobro v prodajo. Na prelomu stoletja (1898-99) je ugodna kupčija Josipu Vidmarju omogočila nakup hiše Pred škofijo 19. Trgovina je bila spodaj, v prvem nadstropju pa delavnica, kjer so delale štiri šivilje in dva pomočnika. Iz majhne obrtne delavnice je nastajalo vedno večje, pravo podjetje. Pred prevratom je znašala letna proizvodnja približno 8000 kosov. Dežniki in sončniki so se prodajali po vsem teritoriju Kranjske, Štajerske, Primorske, Istre, Hrvatske, Bosne in Hercegovine. Po prvi svetovni vojni, leta 1925, je podjetje zaposlovalo 2 kvalificirana in 3 nekvalificirane delavce ter 6 kvalificiranih in 3 do 6 nekvalificiranih delavk. Profesionalist je zaslužil okrog 1500 dinarjev mesečno, drugi pa po 1000 dinarjev. Plača delavke je bila približno 100 dinarjev tedensko. Bili so vsi domačini - Slovenci. Sredi dvajsetih let (1925) je proizvodnja dosegla 15.000 kosov navadnih in 10.000 kosov boljših, svilenih in polsvilenih dežnikov. Kapaciteta obrata je bila precej večja: pri polnem obratovanju letno 25.000 navadnih in 15.000 boljših dežnikov. Izdelki so romali po vsej državi, največ jih je pokupila Slovenija. Letna množina prodanih dežnikov je bila 18.000 do 20.000 kosov. Stroje in naprave so nabavljali v Nemčiji, deloma pa so jih izdelovali doma po lastnih modelih. Popravljalnica strojev je bila na Sv. Petra cesti 71. Surovine so prihajale skoraj vse iz inozemstva, le navadne palice za dežnike so bile domače. Glavni dobavitelji furniture sta bili Nemčija in Anglija, klotov in seržev Anglija in Češkoslovaška, polsvile in svile pa Francija in Italija. O težavah, ki so pestile podjetje, govori zapis Josipa Vidmarja Zbornici za trgovino, obrt in industrijo v Ljubljani. Tako se glasi: »V zadnjem času se v velikih množinah uvažajo dežniki iz Italije in Avstrije. Pretežna večina se jih utihotapi. Zlasti bujno je tihotapstvo v okolici Reke, kjer smo izgubili sploh vse odjemalce. V Primorju domače blago ne vzdrži konkurence z utiho-

tapljenim. Po izpovedi trgovcev na meji največ tihotapijo železničarji, ki baje cele pakete zakopljejo v premog. V okolici Maribora je vse poplavljen z utihotapljenim avstrijskim blagom. To tihotapstvo je zavzelo že take dimenzije, da resno ogroža razvoj domače industrije. Potrebna bi bila energična intervencija Zbornice pri carinskih oblasteh, da se ostro pazi na prenos dežnikov. Vsak popotnik iz Avstrije ali Italije pa prinese tudi očitno po 1 do 2 dežnika s seboj brez carine. Država ima pri tem dvojno škodo. Ogoljufana je za carino in pa za davke, ki bi jih sicer naše podjetje plačevalo, če bi uspevalo. Druga hiba je v carinski tarifi. Uvoz gotovih dežnikov naj bi se z jako visokimi postavkami zabranil. Nasprotno pa naj se znižajo tarifne postavke za uvoz surovin, ki se pri nas ne izdelujejo. Znižati bi se morale brezpogojno postavke za blago, klote, kepre, svilo in polsvilo za dežnike. Ker je to specialno blago, je zloraba nemogoča in bi razen tega lahko Zbornica kontrolirala resničnost porabe za dežnike. Dokler se nam zlasti za svilo in polsvilo, kakor tudi za furniture in finejše palice ne znižajo carinske postavke, je konkurenca v boljših kvalitetah z inozemstvom izključena. Naj bi Zbornica po možnosti vplivala na izboljšanje teh razmer.«³ Te ovire pa niso bile tolikšne, da bi podjetje spravilo s tirnic na poti navzgor. Lastnik Josip Vidmar je kljub visoki starosti trdno držal v rokah vajeti podjetja. K sodelovanju je potegnil sina Staneta. Svojo tovarno športnih potrebščin in telovadnega orodja v Ljubljani na Ilirski ulici 19 (sedaj rafinerija dragih kovin), ki jo je imel v posesti od leta 1922, je Stane Vidmar prodal in se pridružil očetu. V registru družbenih tvrdk-Ljubljana je bila pod tek. št. 880 vnesena notica, da v firmo Josip Vidmar stopa z 8. januarjem 1927 Stane Vidmar kot javni družabnik in se podjetje vodi odsej kot javna trgovska družba. Tudi naslov firme se je spremenil. V registru je bilo 2. oktobra 1928 zapisano novo besedilo: Prva jugoslovanska tovarna dežnikov Josip Vidmar. Leta 1930 je Josip Vidmar, star 90 let, umrl in tovarna je zopet postala last posameznika, vodila se je naprej kot posamezna firma.⁴ Nova mlada moč na čelu podjetja (Stane Vidmar se je rodil v Ljubljani 1891) se je brž pokazala v poslovnih knjigah. Že v letu 1927 je bilo izdelanih nad 60.000 dežnikov, za kar so porabili okrog 80.000 m bombažnega blaga ter 40.000 m polsvile in svile. Pri polnem obratovanju bi lahko presegli 200.000 kosov. Ob 2 kvalificiranih in 2 nekvalificiranih delavcih je delalo še 30 stalnih de-

Vidmarjeva tovarna nogavic in dežnikov v Savljah (danes Tonosa) v stari Jugoslaviji (Fototeka Tehniškega muzeja Slovenije)

lavk, ob sezoni pa kar 60. Profesionalist je zaslužil okrog 2000 dinarjev mesečno, ostalim pa se je plača sukala pri 1000 dinarjih. Tekoči račun je podjetje imelo pri Ljubljanski kreditni banki. Razpolagalo je z 2 milijonoma kapitala.⁵ Omeniti velja še 3 trgovine v Ljubljani, 1 v Zagrebu in 1 v Splitu.⁶

V trideseta leta je podjetje stopalo z zavidljivim zanosom. O proizvodnji, njeni vrednosti in kapaciteti v tem obdobju govori tale razpredelnica:

Leto	Dežniki kosi	Vrednost din	Kapaciteta kosi
1930	150.000	8.000.000	200.000
1931	150.000	?	200.000
1935	60.000	2.000.000	200.000
1936	150.000	4.000.000	300.000
1938	80.000	4.500.000	150.000
1939	85.000	2.000.000	200.000
1941	85.000	2.000.000 (lir)	200.000

Žal o surovinah nimamo popolnih podatkov. Predstavo o njihovi porabi nam bodo vendarle dale tele številke za leta 1936, 1939 in 1941:

	1936	1939	1941
blago za dežnike	250.000 m	190.000 m	190.000 m
palice in ročaji	150.000 kos.	7.000 duc.	7.000 duc.
železne furniture	30.000 kg	15.000 kg	15.000 kg

Bombažno blago za dežnike je firma dobivala iz Maribora, v pretežni meri pa ga je uvozila iz Anglije, Češkoslovaške, Italije in Nemčije; svila je prihajala vsa iz inozemstva (Anglija, Nemčija in Francija), železne furniture so izključno uvažali (Nemčija, Avstrija, Italija), palice in ročaje pa sta podjetju do-

bavljali Bregana in Krapina, precejšnje količine kvalitetnega tovrstnega materiala je prišlo še iz Avstrije, Nemčije, Francije in Italije.⁷

Podjetnost Stanetu Vidmarju ni dala miru, ni se mogel zadovoljiti s tako ozkim področjem proizvodnje. Veliko povpraševanje po nogavicah in drugih pleteninah ga je spodbudilo k razširitvi predmeta poslovanja. Priložnost se je kmalu ponudila. Neki graški veletrgovec je prodajal parcelo in poslopja, ki jih je zgradil za počitniške namene v Savljah. Kupčijo je posredoval veletrgovčev sorodnik, po imenu Tornago. V Vidmarjevo posest je prišlo 20.000 m² vrta, enonadstropna vila in gospodarsko poslopje (približno 400 m²). Obe poslopji je namenil in adaptiral za proizvodnjo nogavic. Dela so tekla v letu 1931 in 1932. V pol leta je bilo vse nared. K prvotnim poslopijem so v tridesetih letih stare Jugoslavije dozidali še barvarno, oblikovalnico nogavic, sušilnico in kurilnico. Vzoredno z adaptacijami so prihajali delovni stroji. Leta 1931 so v Vidmarjevo tovarno prispeli prvi stroji za moške in otroške nogavice. Ker so šle moške nogavice slabo v prodajo, se je Vidmar lotil ženskih svilenih nogavic in za to kupil 2 cotton stroja (Chemnitz).⁸ Prvotni naslov firme zdaj ni več ustrezen. Tovarna je dobila novo ime: Prva jugoslovanska tovarna dežnikov in nogavic Josip Vidmar, Ljubljana, obratni predmet poslovanja pa se je glasil izdelovanje in prodaja dežnikov in »solnčnikov,« nogavic in pletenin na tovarniški način. Sprememba je bila zapisana v register pri Okrožnem kot trgovskem sodišču v Ljubljani 2. novembra 1934.⁹ Kako je rasla proizvodnja nogavic količinsko in vrednostno ter kakšna je bila kapaciteta podjetja glede tega izdelka, ilustrirajo tile podatki:

Leto	Nogavice duc.	Vrednost din	Kapaciteta duc.
1930	15.000	2—3.000.000	30.000
1931	?	?	30.000
1935	15.000	2.000.000	18.000
1936	18.000	3.500.000	25.000
1938	20.000	4.800.000	25.000
1939	25.000	2.000.000	35.000
1941	35.000	4.000.000 (lir)	35.000

Prezreti ne gre proizvodnje trikotaznega perila. Tudi za to imamo na voljo tovrstne podatke:

Leto	Perilo kosi	Vrednost din	Kapaciteta kosi
1936	25.000	1.000.000	100.000
1938	30.000	1.500.000	50.000
1939	30.000	1.000.000	50.000
1941	30.000	2.000.000 (lir)	50.000

Poglavitna surovina za pletenine je bila bombažna, svilena in umetna svilena preja. Porabljene količine so bile:

Leto	Bombažna preja kg	Svilena in umet. svilena preja kg
1935	11.000	5.000
1936	15.000	20.000
1938	20.000	22.000
1939	4.000	28.000
1941	4.000	28.000

Od domačih dobaviteljic bombažne preje velja omeniti Litijo, Maribor in Dugo Reso, od tujih pa Anglijo, Češko, Italijo, Nemčijo, Avstrijo, Švico. Svila je bila vsa iz inozemstva (Holandija, Švica, Nemčija, Italija).¹⁰ Število zaposlenih je precej nihalo. Struktura delavcev je bila takale:

	1930		1931		1935		1936		1938		1939		1941	
	m	ž	m	ž	m	ž	m	ž	m	ž	m	ž	m	ž
upravno, pisarniško, komercialno osebje	2	8	2	8	5	8	8	11	6	11	6	18	3	3
tehnično osebje	2	—	2	—	5	—	6	2	5	1	5	—	3	—
profesionalisti	3	—	3	—	6	—	4	—	?	?	3	—	4	—
kvalificirani del.	—	12	2	—	—	30	6	30	12	60	12	15	12	28
nekvalificirani del.	—	40	2	40	4	30	12	70	6	30	5	40	5	19
delavci na domu	—	15	?	?	?	?	—	8	—	10	—	—	—	—
skupaj	7	75	11	48	20	68	36	121	29	112	31	73	27	55
skupaj m + ž	82		59		88		157		141		104		82	

Po narodnosti so bili Slovenci, le v vprašalni poli Zbornici za trgovino, obrt in industrijo v Ljubljani za leto 1935 se navajajo v upravi 2 Hrvata in v tehničnem vodstvu 1 Hrvat in 1 Srb. Sredi tridesetih let (1935) je upravni, pisarniški ali komercialni uslužbenec pri Vidmarju zaslužil 1600 do 3500 dinarjev in uslužbenke na enakih delovnih mestih 1000 do 2500

dinarjev mesečno, profesionalistu je pripadala plača 1200 do 2500 dinarjev na mesec in kvalificiranim in nekvalificiranim delavcem se je dohodek sukal od 150 do 400 dinarjev tedensko. Zadnja leta pred drugo svetovno vojno so bile mesečne plače za vse kategorije višje.

O tem pričajo tile podatki:

	1938		1939		1941	
	m	ž	m	ž	m	ž
uprav. pisar. in komercial. osebje	2000—4000	1000—4000	1500—3850	1000—3000	2030—4025	1500—1740
tehnično vodstvo	?	?	2000—3500		2700—4025	
profesionalisti	?	?	1900		1200—1800	
kvalificirani	800—2400	480—2000	1600—2800	1000—1700	1600—2800	1150—1700
nekvalificirani	720—1200	480—1200	1200—1800	900—1400	1200—1800	1150—1400

Delo v podjetju je vodila lastnikova žena Angela Vidmar, ki se je rodila 1894 v Dolenji vasi pri Senožečah.¹¹ Upokojene delavke se danes rade spominjajo njene podjetnosti, smisla za organizacijo in produktivnost.¹² Bila je velika opora možu Stanetu, ki je kazal

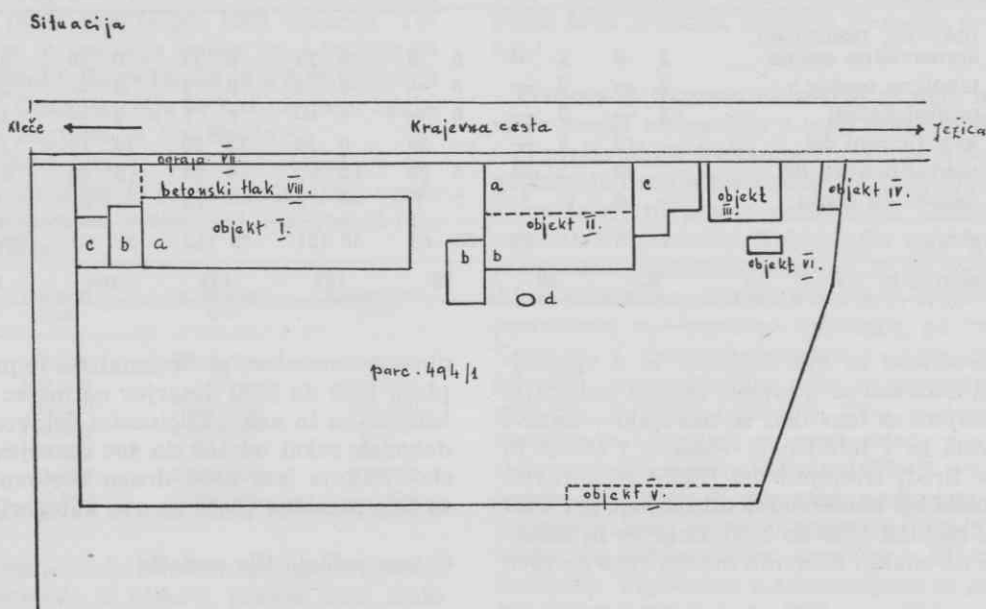
simpatije do slikarstva (celo sam se je ukvarjal s slikanjem) in do glasbe. Komponiral je za Sokola.¹³

Z razvojem podjetja je število delovnih naprav stalno naraščalo. Leta 1938 je tovarna štela 34 pletilnih strojev, 1 centrifugo in še

30 drugih strojev. Po treh letih, ob okupaciji Slovenije, je teklo v podjetju 6 velikih cotton strojev, 1 predilni stroj, 27 pletilnih strojev in 60 drugih delovnih naprav za verižkanje, šivanje, navijanje, barvanje itd. Stroji so bili predvsem nemške provenience. Od pogonskih strojev gre omeniti elekromotorje in parni stroj. Leta 1930 navajajo 9 električnih motorjev z 18 KS, leta 1935 17 Siemensovih motorjev s 30 KS in 1941 kar 42 tovrstnih motorjev s 70 KS. Sprva je bil montiran parni stroj Lanz s 35 KS, od leta 1938 pa se omenja nemški parni stroj Addmann et Stocker s 60 KS. Vrednost strojev je bila:¹⁴

	din
1930	600.000
1931	800.000
1935	1.500.000
1936	3.500.000
1938	2.500.000

Ogledati si je treba še tovarniški kompleks. Za nazornost prilagamo skico z obsežno legendo o stanju ob koncu druge svetovne vojne. Najstarejši del tovarne sta objekt IIa in objekt III, ki sta bila kupljena in temeljito predelana, prvi za proizvodne namene, drugi za stanovanje in administracijo. Stanovanjska hiša je podkletena. V pritličju je bila kuhinja, jedilnica, predsoba in pisarne. Prvo nadstropje je bilo v znamenju povsem privatnega stanovanja (3 sobe, kuhinja, kopalnica, stranišče). Tu je še mansarda — dve sobi, ena je služila za arhiv in druga za vratarjevo bivanje. Ostrežje hiše je ostalo staro, leseno in krito z bobrovcem. Napeljana je bila elektrika, vodovod in centralna kurjava. Dvoriščno stran hiše še danes krasi velik lesen balkon. Mimo teh dveh poslopij, ki sta bili osnova bodočega podjetja, je bila večina zgradb sezidana okrog leta 1930. Za cotton pletilnico so zgradili nepodkletno pritlično stavbo, njeno

Objekt I

- a Cotton pletilnica (pritlična stavba, $60, 65 \times 10,90 + 2 \times 10,50 = 682 \text{ m}^2$, zgrajena leta 1930)
- b Sanitarije in skladišče (pritlična stavba $10,3 \times 8,20 = 83 \text{ m}^2$, zgrajena leta 1929)
- c Lesena lopa z mizarno in skladiščem (pritlična stavba, $11,50 \times 6,70 = 77 \text{ m}^2$, zgrajena leta 1928)

Objekt II

- a Garaže, strojnica, šivalnica (1 nadstropna stavba, $29,05 \times 9,40 = 273 \text{ m}^2$, pritličje, zgrajeno okoli leta 1851 in temeljito predelano in adaptirano za garažo in strojnico leta 1930; za 1 nadstropje dvignjena leta 1943)
- b Kurilnica, barvarna in oblikovalnica (pritlična stavba, $29,05 \times 11,8 + 6,0 \times 9,6 = 400 \text{ m}^2$, zgrajena leta 1939/40)
- c Patent pletilnica in laboratorij (pritlična stavba, $12,80 \times 7,90 + 4,25 \times 8,60 = 137 \text{ m}^2$, zgrajena leta 1943)
- d Dimnik ca. 32 m visnk, zgrajen leta 1932/33)

Objekt III

Stanovanjska hiša (1 nadstropna stavba, $17,20 \times 8,67 = 149 \text{ m}^2$, zgrajena okoli leta 1851, temeljito adaptirano v letih 1928 do 1930)

Objekt IV

Garaža ob vhodu (pritlična stavba, $4 \times 7 = 28 \text{ m}^2$, zgrajena med vojno)

Objekt V

Nadstrešnik za kolesa ($32 \times 1 = \text{m}^2$, zgrajen leta 1941)

Objekt VI

Bazen ($3 \times 4 \times 1 = 12 \text{ m}^2$, zgrajen leta 1939)

Objekt VII

Ograja (dolžina 103 m, masivno zidana, zgrajena leta 1932/33)

Objekt VIII

Tlak ($5,0 \times 62,0 + 10,5 \times 15,5 = 463 \text{ m}^2$, je betonski, tlakovano leta 1932/33)

Kolektiv Vidmarjeve tovarne nogavic in dežnikov v Savljah na izletu za 1. maj 1939 (Fototeka Tehniškega muzeja Slovenije)

podstrešje so uporabili za skladišče. Poslopje je dobilo vodovod, elektriko, centralno kurjavo, ventilacijo in kanalizacijo. Sosednja pritlična zidana stavba je bila postavljena za sanitarije in zraven lesena lopa za mizarno in skladišče. V prvih tridesetih letih so sezidali še dimnik in ograjo ter tlakovali vmesni prostor med cesto in objektom I. Nova gradbena dejavnost je podjetje zajela ob začetku druge svetovne vojne. Sem velja prišteti leseno shedovo konstrukcijo z opečnim zidom, krito s salonitom, spodaj opaženo in ometano (objekt II b), ki so jo uredili za kurilnico s skladiščem za premog, barvarno in oblikovalnico. Pozabiti ne smemo bazena in nadstreška iz salonitne plošče za kolesa. Večjo medvojno gradbeno akcijo pomeni nadzidava prvotnega hleva za eno nadstropje (objekt II a), kjer so namestili šivalnico. Napeljana je bila elektrika, centralna kurjava, vodovod in kanalizacija. Poleg je zrasel prizidek — pritlična stavba

za patent pletilnico in laboratorij, opremljen prav tako z elektriko, vodovodno napeljavo in centralno kurjavo. Med okupacijo so naredili tudi pritlično garažo ob cesti.¹⁵ O vrednosti nepremičnin imamo za trideseta leta tele podatke:¹⁶

	din
1930	850.000
1931	800.000
1935	1.500.000
1936	1.500.000
1938	1.500.000

Valorizirana vrednost za 31. december 1944 je znašala:¹⁷

	din
zemljišče	27.000
zgradbe	954.220
ostale naprave	31.700
skupaj	1.012.920

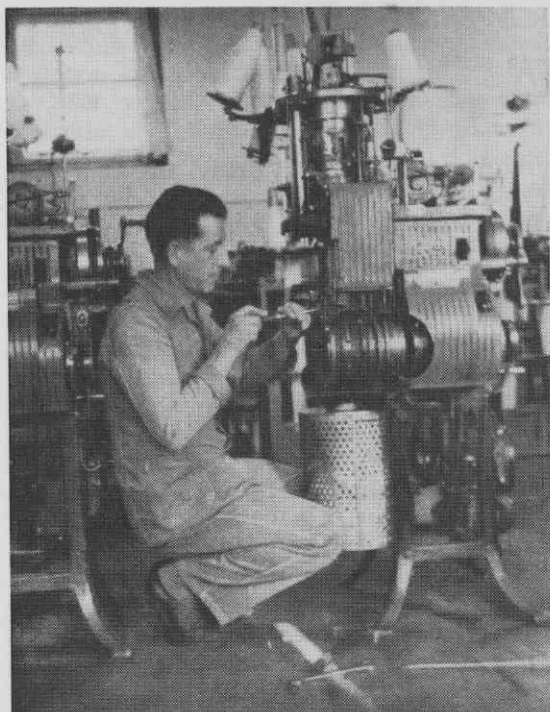
Delavke Vidmarjeve tovarne nogavic in dežnikov v Savljah pred zakloniščem leta 1943 (Fototeka Tehniškega muzeja Slovenije)

Tovarna je ob neprekinjenem obratovanju pričakala osvoboditev. Med vojno je občutila težave kot vsa okupirana Ljubljana. Precej nadlog ji je prizadejala mejna črta med nemško in italijansko okupacijsko oblastjo, ki je tekla točno ob cesti pri tovarni. Osvobodilna fronta in partizansko gibanje sta našla pri lastniku polno podporo.¹⁸

Posebno zanimivo je to podjetje zaradi načina, kako je prišlo v splošno ljudsko posest. Med lastnikom Stanetom Vidmarjem, tovarnarjem v Ljubljani, ki je stanoval v Savljah 49, in Federativno republiko Slovenijo, ki jo je predstavljala Narodna vlada Slovenije po svojem predstavniku, ministru za industrijo in rudarstvo Francu Leskošku, je bila sklenjena posebna izročilna pogodba. Iz prvega člena pogodbe zvemo, da izročilec Stane Vidmar preda v splošno ljudsko last na roke in v upravo FLR Slovenije vse svoje podjetje, ki je protokolirano pod firmo Josip Vidmar, prva jugoslovanska tovarna dežnikov in nogavic v Ljubljani. Izročitev obsega celotno podjetje, tekstilno tovarno in trgovske lokale z vsemi pravicami in dolžnostmi. To se pravi: vse zemljišče v Savljah po priloženi skici, ki ga meji betonski zid in deloma banovinska cesta (točne katastrske podatke ugotovi geometer na stroške prevzemnika), na tem zemljišču stoječa tovarniška in druga poslopja z vso opremo, stroji in inventarjem, vse zaloge, ugotovljene v podjetju na dan 12. 12. 1945, vsa aktiva in pasiva ter vse druge eventualne pravice in dolžnosti, ki so vezane na podjetje, in končno delavnica dežnikov v Ljubljani, Pred škofijo 19 ter 3 prodajalne v Ljubljani (na Gosposvetski cesti 1, Prešernovi 20 in Pred škofijo 19) z vsem inventarjem in zalogami. Po drugem členu pogodbe je izročilec Stane Vidmar predložil pregled finančnega stanja per 12. 12. 1945 ter inventarja podjetja z istim dnem, oboje z bistvenimi podatki, glede katerih se dopušča možnost manjših korektur. (Obe prilogi sta sestavni del pogodbe.). Prevzemnica (Narodna vlada Slovenije) se je obvezala (3. člen pogodbe) plačevati dosmrtno rento očetu Staneta Vidmarja Josipu Vidmarju star. v mesečnem znesku 5000 dinarjev in Stanetu Vidmarju 9000 dinarjev vsakega 1. v mesecu vnaprej brez odbitkov. V primeru, da bi Stane Vidmar umrl pred ženo Angelo, se prenese izplačevanje mesečnega zneska 9000 dinarjev nanjo do njene smrti. Znesek 9000 dinarjev se valorizira po splošnem indeksu cen, veljavnem v decembru 1945. V bodoče se ta mesečna vsota zviša oz. zniža, če indeks cen naraste ali upade, za vsakih 10%. Prevzemnica se je zavezala poravnati obveze Staneta Vidmarja (osebno ali podjetja), ki so nastale v dobi od septembra 1943 do septembra 1945 v Švici, tako pri firmi Maschinenfabrik Benninger A. G. Uzwil, kan-

ton St. Gallen, v znesku 14.000 švicarskih frankov z vsemi obrestmi, pri firmi Kunstseidenspinnerei Steckborn v Steckbornu v znesku 1000 švicarskih frankov z vsemi obrestmi, pri firmi Seidenzwirneri R. Zinggeler Zürich (Genferstrasse 3) 1000 švicarskih frankov z vsemi obrestmi ter pri firmi Müller, Staub et Söhne, Zürich (Brandschenkenstrasse 23) znesek 1500 švicarskih frankov z vsemi obrestmi. Istočasno je prevzemnica Stanetu Vidmarju odobrila in po njegovi morebitni predhodni smrti, njegovi vdovi Angeli, brezplačno uporabo vode iz tovarne, električnega toka za vse poslopje vile in prosto souporabo telefonskega priključka za ves čas lastništva posestva in vile, ki stoji ob zemljišču tovarne (pod hišno številko Savlje 49). Vse navedene obveznosti iz tretjega člena pogodbe je prevzela FLR Slovenija nase ne glede na bodoče uspevanje podjetja. Izrecno je sprejela (4. člen pogodbe) tudi vse pogodbene pravice in obveznosti podjetja do firme Maschinenfabrik Benninger A. G. Uzwil v Švici glede dobave 12 statev in pomožnih strojev po posebni zaključnici, priloženi kot sestavni del pogodbe. In končno je Narodna vlada Slovenije po svojem zastopniku zagotovila (5. člen pogodbe), da bo poskrbela za razbremenitev morebitnih obveznosti po zakonu o oddaji vojnega dobička ali drugih obveznosti podobnega značaja glede izročilca S. Vidmarja osebno, njegovih rodbinskih članov, prav tako pa tudi glede podjetja. Stane Vidmar se je s členom 6 pogodbe zavezal, da bo poskrbel za vse potrebne zemljknižne izjave in formalne listine, ki bodo rabile za vpis spremembe lastništva v javne knjige. Obe pogodbenici sta se odpovedali vsem ugovorom glede izpodbijanja te pogodbe. Stroške za zapis spremembe lastništva (zemljknižni prenos, katastrske izmere itd.) je nosila prevzemnica. Pogodba je stopila v veljavo ob podpisu obeh strank, datirana je z 21. januarjem 1946. Spodaj pod podpisi je dodano, da je pogodba veljavna z dnem podpisa ministra za industrijo in rudarstvo Franca Leskoška-Luke, to je 17. april 1946.¹⁹

Na osnovi (člena 4 v zvezi s členom 5) Splošnega zakona o državnih gospodarskih podjetjih z dne 24. julija 1946 je na predlog ministra za industrijo in rudarstvo izdala vlada LR Slovenije odločbo o ustanovitvi podjetja Tovarna nogavic, Ljubljana-Savlje. V upravo je prevzela imovino dotodanje firme Josip Vidmar, prva jugoslovanska tovarna dežnikov in nogavic, Ljubljana, ki je prešlo v splošno ljudsko posest z izročilno pogodbo 17. aprila 1946. Po valorizacijski bilanci 31. 12. 1945 so znašala osnovna sredstva podjetja 1,673.185.80 dinarjev, obratna sredstva pa 8,069.747.48 dinarjev. Predmet novega podjetja je bilo izdelovanje nogavic in perila na

Tehnični vodja Tonose v Savljah pri popravilu standard strojev (Fototeka Tehniškega muzeja Slovenije)

industrijski način, sodilo pa je pod operativno upravno vodstvo ministra za industrijo in rudarstvo, uprava tekstilne industrije, LRS. Pogodba je bila datirana s 7. novembrom 1946, podpisala pa sta jo podpredsednik vlade Ivan Maček in minister za industrijo in rudarstvo Franc Leskošek.²⁰ V register pri okrožnem gospodarskem sodišču v Ljubljani je bila 26. januarja 1946 pri firmi Prva jugoslovanska tovarna dežnikov in nogavic Josip Vidmar vnesena notica, da se po odloku NVS — ministrstva za industrijo in rudarstvo — z dnem 18. januarja 1946 (zap. št. I/P-351/468J) vpiše delegat Jakob Isop iz Ljubljane, Zaloška 14. Na tem mestu je ostal do konca leta 1946. Po dekretu ministrstva za industrijo in rudarstvo LRS z dne 1. januarja 1947, št. 103/i, je bilo 6. marca 1947 v registru pripisano, da se izbriše Jakob Isop kot delegat in vpiše kot poslovodja. Pri tem pa ni ostalo. Nova sprememba je bila zabeležena v register 17. junija 1947: Jakob Isop se je vpisal kot direktor podjetja in izpisal kot poslovodja (Odločba ministrstva za industrijo in rudarstvo z dne 10. junija 1947, št. pers. 2002/i).²¹ Pod njegovim vodstvom je bila 23. decembra 1947 sklenjena kupoprodajna pogodba med tovarno nogavic in Stanetom Vidmarjem. Slednji je podjetju prodal zemljišče v Savljah, vložna št. 180 k. o. Ježica, parcela 494/8 — nova, in na njem stoječo stavbo za 253.840 dinarjev. V pogodbi je bilo omenjeno, da je imel kupljene

nepremičnine kupec v dejanski posesti in uživanju že pred podpisom te pogodbe (od 1. maja 1947).²² Firma Prva jugoslovanska tovarna dežnikov in nogavic Josip Vidmar je bila v registru pri Okrožnem gospodarskem sodišču v Ljubljani 18. julija 1947 izbrisana, ker je bila vpisana v register državnih gospodarskih podjetij pri ministrstvu za finance LRS v zv. 1, na listu 142.²³ Odločbo za registracijo Tovarne nogavic, Ljubljana-Savlje je izdala Vlada LR Slovenije, ministrstvo za finance 3. aprila 1947 (št. 22764-1947).⁴²

OPOMBE:

1. TOI-311/2, 311/8 in 309/8, Arhiv Slovenije, Ljubljana (AS, Ljubljana) in po pripovedovanju Angele Vidmar, Ljubljana-Cesta v Rožno dolino 8. — 2. Register Posamezne tvrdke II-233 Ljubljana, tek. št. 810/1, str. 265. AS, Ljubljana; Trgovski vpisnik, odd. A, zv. VI, str. 94. Okrožno gospodarsko sodišče, Ljubljana (OGS, Ljubljana). — 3. TOI-311/2. AS, Ljubljana in po pripovedovanju Angele Vidmar, Ljubljana-Cesta v Rožno dolino 8. — 4. Register L IV Posamezne tvrdke 235 Ljubljana in L V Družbene tvrdke 247 Ljubljana; AS, Ljubljana. Trgovski vpisnik, odd. A, zv. VI, str. 94. OGS, Ljubljana; Po pripovedovanju Angele Vidmar, Ljubljana-Cesta v Rožno dolino 8. — 5. TOI-311/2. AS, Ljubljana. — 6. Trgovski vpisnik, odd. A, zv. VI, str. 94. OGS, Ljubljana in po pripovedovanju Angele Vidmar, Ljubljana-Cesta v Rožno dolino 8. — 7. TOI-309/12 in 311/8. AS, Ljubljana. — 8. Po pripovedovanju Angele Vidmar, Ljubljana-Cesta v Rožno dolino 8. — 9. Register L IV Posamezne tvrdke 235 Ljubljana, tek. št. 2088/1. AS, Ljubljana; Trgovski vpisnik, odd. A, zv. VI, str. 94. OGS, Ljubljana. — 10. TOI-309/12 in 311/8. AS, Ljubljana. — 11. TOI-309/12 in 311/8. AS, Ljubljana. — 12. Po pripovedovanju Marije Ložar, delavke iz Tonose, Ljubljana. — 13. Po pripovedovanju Angele Vidmar, Ljubljana-Cesta v Rožno dolino 8. — 14. TOI-309/12 in 311/8. AS, Ljubljana. — 15. Cenitev zgradb tovarne J. Vidmar, Savlje, ki se je opravila v dneh 20. in 23. aprila 1946. Arhiv Tonose, Ljubljana. — 16. TOI-309/12. AS, Ljubljana. — 17. Cenitev zgradb tovarne J. Vidmar, Savlje, ki se je opravila v dneh 20. in 23. aprila 1946. Arhiv Tonose, Ljubljana. — 18. Po pripovedovanju Marije Ložar, delavke iz Tonose, Ljubljana, in Angele Vidmar, Ljubljana-Cesta v Rožno dolino 8. — 19. Izročilna pogodba z dne 21. januarja 1946. Arhiv Tonose, Ljubljana. — 20. Odločba o ustanovitvi podjetja Tovarna nogavic, Ljubljana z dne 7. novembra 1946. Arhiv Tonose, Ljubljana. — 21. Trgovski vpisnik, odd. A, zv. VI, str. 94. OGS, Ljubljana. — 22. Kupoprodajna pogodba z dne 23. decembra 1947. Arhiv Tonose, Ljubljana. — 23. Trgovski vpisnik, odd. A, zv. VI, str. 94. OGS, Ljubljana; Glej tudi register L IV Posamezne tvrdke 235 Ljubljana, tek. št. 2088/3. AS, Ljubljana. — 24. Odločba Narodne vlade Slovenije z dne 3. aprila 1947. Arhiv Tonose, Ljubljana.

Delni pregled važnejših industrijskih in obrtno-industrijskih obratov, last domačih in tujih Nemcev v letih 1938—1939 na območju predvojne dravske banovine, izhaja iz dveh virov: po eni strani je to gradivo predvojne Zbornice za trgovino, obrt in industrijo (TOI) v Ljubljani, po drugi strani pa so to podatki povojnega Statističnega zavoda Slovenije. Pri prvi vrsti virov gre za popisne pole podjetij, shranjene v Arhivu Slovenije (arhiv Zbornice TOI, fascikli 309/1—309/13, skupaj 13 fasciklov), pri drugi pa za interno publikacijo omenjenega zavoda »Rezultati industrijskega popisa federalne ljudske republike Slovenije v letu 1945« (Ljubljana 1946). Pregled, ki ga podajam, je nekoliko širši kot razprava Jožeta Šorna »Razvoj industrije v Sloveniji med vojnama« (Kronika št. 1/1959), predvsem pa se omejuje na sliko nemškega lastninskega kapitala tik pred drugo svetovno vojno pri nas.

Posebnege pregleda, ki bi nadrobno opredeljeval prikaz domačega in tujega kapitala, vloženega v predvojno industrijo Slovenije, ni. Nekaj globalnih podatkov o razmerju domačega in tujega kapitala vsebuje publikacija predvojnega ministrstva za trgovino in industrijo, »Statistika industrije kraljevine Jugoslavije sa adresarom industrijskih preduzeća« (Beograd 1941). Po tej statistiki je bilo leta 1939 na območju dravske banovine na podlagi podatkov o lastništvu kapitala in narodnostni sestavi podjetij naslednje število ugotovljenih firm (družb) in tovarn:

444 čisto jugoslovanskih firm	in 619 tovarn
41 popolnoma tujih firm	in 78 tovarn
37 pretežno jugoslovanskih firm	in 98 tovarn
33 pretežno tujih firm	in 66 tovarn
8 firm s polovičnim deležem tujega in domačega kapitala (50 % : 50 %)	in 13 tovarn
14 firm ni podatkov	in 21 tovarn isto
577 firm (skupaj)	(skupaj) 895 tovarn (str. 32)

Pri odbiranju domačih in tujih firm ter tovarn so sestavljajci gornjega pregleda upoštevali ne le komercialno vodstvo podjetij (člane upravnih odborov in opolnomočence — prokuriste), ampak tudi tehnično varstvo tovarn (tehnične ravnatelje). Tako so v pregledu firme, ki so last jugoslovanskih državljanov vključene v skupino deloma tujih podjetij, kolikor so bili v trgovskem ali tehničnem vodstvu tujci. Kot pretežno jugoslovanske firme oz. tovarne so bila mišljena tista podjetja, v katerih vodstvu so bili

* Članek sloni na širši študiji, pripravljene v okviru odbora za kolonizacijo jugoslovanskih pokrajin pri SAZU.

pretežno jugoslovanski državljani. Omenjena publikacija podaja tudi sliko vloženega jugoslovanskega in tujega kapitala na območju dravske banovine leta 1939.

Nadrobnejši (čeprav ne popolni) pa so podatki o tujem in domačem lastništvu industrijskih podjetij v omenjeni statistiki iz leta 1946. Po njih naj bi bilo v tistem času na območju Slovenije v predvojnih mejah 952 tovarn in rudarskih obratov z 88.374 delovnimi mesti. Od tega sta bila 902 obrata s 65.714 delovnimi mesti v jugoslovanskih rokah, 24 tovarn s 4.109 delovnimi mesti je bilo v tujih rokah, 26 tovarn z 18.524 delovnimi mesti pa je bilo mešanih. Vprašljivo pa je, ali je število 952 obratov dokončno, saj publikacija statističnega urada Slovenije opozarja, da je treba imeti povojni pregled »še za prvo, osnovno sliko naše industrije.« V njej so bile upoštewane a) vse tovarne, rudniki, električne centrale in večje obrtne delavnice, ki so mogle pri normalnem delu zaposlovati 15 in več delovnih moči, b) vse tovarne, rudniki, električne centrale in večje obrtne delavnice, registrirane kot industrijska podjetja in c) vse električne centrale, ki so razpolagale z generatorji z 10 ali več KW moči.

Največjo razliko med obema pregledoma v letih 1939 in 1945 pa pokaže primerjava vloge domačega in tujega oz. mešanega kapitala. Predvsem je leta 1945 viden številčni vzpon števila tovarn in rudnikov v jugoslovanskih rokah od 619 na 902 in to na račun tujih in mešanih podjetij (padec slednjih od 177 na 50, ali za 72,9 %). Spremembe obeh pokazateljev seveda pojasnjujejo sklepi drugega zasedanja AVNOJ, s katerimi je prišlo v jugoslovanske državne roke celotno nemško premoženje, tako domače kot tuje provenience (več o tem Branko Petranovič, »Politička i ekonomska osnova narodne vlasti u Jugoslaviji za vreme obnove«, Beograd 1969, str. 232 sl.). — V pregledu se bomo omejili prav na ta podjetja, pri čemer so bili vključeni v danih mejah tudi tisti obrtni obrati, ki zaradi nakazanih kriterijev niso bili vključeni v statistiko Statističnega urada Slovenije.

Podobno kot za pregled nemškega obrtnega kapitala (Kronika, št. 2/1970) v predvojni Sloveniji, velja tudi za pregled nemških industrijskih obratov ugotovitev, da so podatki zbornice TOI na škodo teh obratov in nemškega kapitala in ne podajajo celotnostne slike. Poleg vprašljive kompletnosti tega gradiva lahko ugotovimo, da posamezni nemški

lastniki niso navajali v anketnih polah zbornice svoje narodnosti ali pa so jo spreminjali. Podobno kot vrsta lastnikov obrtnih obratov je 1939 vnesel v anketno polo žagar J. Matzelle iz Tabora (o. Črmošnjice) namesto nemške jugoslovansko narodnost. Solastnik mošćanske kemićne tovarne Jadran M. Zoiss se je označil leta 1938 za nemško govorećega Slovenca, se pa po razpadu Jugoslavije vkljućil v takratno nacistićno publicistiko (prim. koroško glasilo NSDAP Kärntner Grenzruf leta 1941). Istega leta kot Zoiss se je lastnica slamninarskega podjetja v Domžalah Marta Oberwalder, po rodu Tirolka, izjavila za jugoslovansko narodnost. Enako tudi veleposesnik in lastnik lesnoindustrijskega podjetja v Źeleznikih, Gustav Egger, leta 1935. Takih primerov je še već, najzanimivejši pa je vsekakor solastnik znane mariborske tekstilne tovarne H. Hutter, drugaće koćevarski Nemec, ki je leta 1940 navedel slovensko narodnost.

Oćitno najmoćnejše središće nemškega kapitala je bil v ćasu med obema svetovnima vojnama Maribor. V ilustracijo naj zadoćča podatek, da je bilo vsaj 50 % ugotovljivih industrijskih podjetij v tem mestu last domaćih ali tujih Nemcev (po statistiki iz leta 1945 vsaj 41). To dejstvo je bilo oćitno tudi eno izmed izhodišć avstrijske publikacije iz leta 1946 »Gebiets- und Wirtschaftfragen der Untersteiermark«, s katero je avstrijska stran med drugim z gospodarskimi vzroki zahtevala prikljućitev će Źe ne vsega, pa vsaj precejšen del juŹnjega dela Źtajerske do tako imenovane »vitanjske« ćrte. Publikacijo je pripravil neimenovani odbor »izvedencev«, tiskala pa avstrijska drŹavna tiskarna na Dunaju. — Po lastništvu so po pregledanem gradivu ugotovljiva nemška mariborska industrijska podjetja odpadala tako na jugoslovanski nemški, kot tuji kapital ali drŹavljanje. Med strokami je bila na prvem mestu tekstilna industrija, opazen pa je bil nemški kapital še v Źivilski industriji in v gradbeništvu. Za prikaz ekonomske moći mariborskega nemštvata tik pred drugo svetovno vojno (ne da bi upoštevali spremembe, nastale po letu 1918, vkljućujoć dotok tujega nemškega kapitala) naj sluŹi dejstvo, da je imela većina podjetij, last domaćih Nemcev, jugoslovanskih drŹavljanov, zaćetke pred letom 1918. Takih obratov naj bi bilo od 22 15, nasprotno pa je bila tekstilna industrija, nastala po letu 1918, neposredno vezana na tuji nemški kapital razlićnega izvora. V tekstilni industriji je zaslediti najbolj pisano podobo, saj je ob domaćih Nemcih nastopal tudi avstrijski in sudetsko-nemški kapital. — Med najstarejšimi nemškimi mariborskimi podjetji nastalimi še v 19. stoletju, naj opozorimo na mariborsko livarno ter na tovarno brusov Swaty

(zadnje podjetje je bilo osnovano leta 1879). Med većjimi industrijskimi podjetji iz tega ćasa je omeniti še z ljubljanskim Unionom zdruŹeno mariborsko pivovarno. Od tekstilnih podjetij še iz ćasa pred letom 1918 je bila Hutterjeva tekstilna tovarna. Vrednost obratnega kapitala, vloŹenega v to tovarno, je znašala leta 1938 20 milijonov dinarjev, vrednost strojev 42 in nepremićnin 22 milijonov. Tovarna je leta 1938 zaposlovala 1977 oseb, od tega 156 vajencev. Med nemškimi industrijskimi podjetji, osnovanimi v Mariboru v ćasu med obema svetovnima vojnama (bilo jih je 19), je ob tekstilni industriji treba omeniti predvsem kemićno tovarno Zlatorog. Podjetje je bilo v jugoslovansko-nemških rokah (nemški solastnik je bil priseljen Nemec). Dalje so v gradivu zbornice TOI še podatki za 19 manjših obratov, last domaćih in tujih Nemcev (med njimi je bilo tudi 12 Mariborćanov).

Na Maribor kot industrijsko središće se je v širši okolici navezovalo še 11 nemških industrijskih obratov. Najvećji med njimi je bila še pred letom 1918 osnovana tovarna dušika Ruše, d. d. Tovarna je imela leta 1939 512 zaposlenih, osnovna glavnicca pa je znašala 20 milijonov dinarjev. Po lastniškem znaćaju naj bi bil vloŹen vanjo tuji in domaći kapital v razmerju 67 : 33 %. V upravnem odboru so bili zastopani tako rajhovski kot avstrijski in sudetski Nemci. Kot moćno središće nemškega kapitala so v neposredni bliŹini Maribora izstopale Hoće s tovarno za impregnacijo lesa Guido Rutgers d. d., ustanovljeno leta 1906. Poleg sudetskega priseljence, jugoslovanskega drŹavljanca, sta bila med upravnimi svetniki tovarne še dva dunajska Nemca. V tovarni ćokolade Sava d. z o. z. je bil v tem kraju ob domaćem nemškem kapitalu soudeleŹen tudi italijanski (razmerje 1.050.000 : 500.000 din). — Lastninsko so med nemška podjetja v širši mariborski okolici dalje odpadala po dostopnih podatkih štiri na jugoslovanske drŹavljane (opekarna, mlinski obrat, tkalnica, mesna industrija), eno podjetje pa je bilo v domaćih slovensko-nemških rokah (oljarna).

Ostalo obmoćje severovzhodne Slovenije. Ob Mariboru izstopa Ptuj kot dokajšnje, ćprav lokalno središće spodnještajerskega nemštvata. O nemški zemljiški posesti in trgovskem kapitalu v tem mestu opozarja dejstvo, da je bilo vsaj 40 % (od 23 manjših) industrijskih obratov last domaćega, ptujskega nemštvata, ki je leta 1918 prevzelo jugoslovansko drŹavljanstvo. Za Ptuj je tudi znaćilno, da zaćetki teh podjetij segajo v ćas pred letom 1918; v tem se Ptuj tudi loćuje od Maribora, ki je beleŹil po tem letu moćan dotok nemškega kapitala. Med nemškimi ptujskimi podjetji je bila tik pred drugo svetovno vojno usnar-

na Paula Pericha, ustanovljena leta 1869. Leta 1939 je podjetje zaposlovalo 92 oseb, vrednost obratnega kapitala je znašala 6 milijonov din; podobna je bila tudi vrednost nepremičnin. Usnjarni so sledili obrati za predelavo alkoholnih pijač. Ob Ornigovem trgovinskem podjetju je bila na prvem mestu Prva jugoslovanska alkoholna industrija, po prej Simon Hutter, Söhne, Hutter & Elsbach z 800.000 din vložnega kapitala in s celotno vrednostjo podjetja 1.500.000 din.

Na širšem območju severovzhodne Slovenije je z območja Slovenskih goric treba omeniti tri podjetja v rokah lastnikov nemške narodnosti. Prvo je bila tovarna lepenke v Čeršaku, last slovenskih in avstrijskih družabnikov (razmerje kapitala 85 : 15 %). Drugo podjetje je bila leta 1917 osnovana usnjarna v Št. Lenartu v Slovenskih goricah; leta 1938 je zaposlovala 13 oseb. Lastnik je bil po rodu ptujski Nemec. Tretje je bilo mlinarsko podjetje v Kozjaku (p. Zg. Sv. Kungota) nemškega priseljenca iz Krakova (leta 1938 je prijavil rajhovsko državljanstvo, pred tem pa je bil očitno avstrijski državljan). V Križevcih pri Ljutomeru in v Ormožu sta bili dve opekarni, last domačih Nemcev.

Ob Mariboru je do leta 1945 nastopalo kot relativno močno ekonomsko središče spodnještajerskega nemškega kapitala Celje. Poleg tega je bilo še nekaj manjših središč, kot Slovenj Gradec, Slovenske Konjice, Šoštanj, Šmarje pri Jelšah, v celoti območje za katero si je prizadevala avstrijska stran tudi po letu 1945, pri čemer se je naslanjala — kot opozarja uvod v omenjeno avstrijsko publikacijo iz leta 1946 — predvsem na nekdanjo gospodarsko moč spodnještajerskega (in drugega) nemštva. Južno vozlišče teh zahtev pa je bilo Celje.

Tik pred drugo svetovno vojno je bilo od nekako 51 industrijskih obratov v tem mestu (vsaj) 12 v celoti ali deloma v nemških rokah (skoraj tretjina). V nasprotju z Mariborom je bila v Celju v nemških rokah predvsem kovinska industrija. Za šest takih podjetij podatki zbornice TOI kažejo, da so bila ustanovljena v času med obema svetovnima vojnama. Podobno kot v Mariboru je bil v celjskih industrijskih podjetjih zastopan predvsem kapital nejugoslovanskih Nemcev. Za tekstilno industrijo (leta 1929 ustanovljena tovarna Bergmann in drug) je ugotovljiv nemško-sudetski kapital. Vse kaže, da je od tujega kapitala prevladoval v Celju predvsem avstrijski. Zasedimo tudi povezovanje tujega nemškega kapitala z jugoslovanskim (npr. zlatarna Pachiaff, Knez & Co.). Z izjemo lastnika celjske opekarne in Westnove tovarne emajlirane posode, ki sta po letu 1918 obdržala tuje državljanstvo, so lastniki

vseh drugih, pred letom 1917 ustanovljenih industrijskih podjetij, prevzeli jugoslovansko državljanstvo. Med celjskimi podjetji je bila največja omenjena tovarna Avgusta Westna, ustanovljena leta 1894. V letih 1938/39 je tovarna zaposlovala 1226 oseb (od tega 164 vajencev); delniška glavica je znašala 25 milijonov dinarjev. Po narodnosti je bil Westen rajhovski priseljencec v Celje.

Med devetimi podjetji, lasti nemških lastnikov v neposredni okolici Celja in Savinjske doline, je bila na prvem mestu železarna Štore s 50 milijoni vložnega kapitala in s 324 zaposlenimi. Tovarna, osnovana leta 1845, je bila v avstrijsko-norveških rokah. Opozoriti je treba dalje še na tekstilno tovarno v Preboldu, vključeno v nemški Mautnov koncern.

Na območju med Celjem in Savo je bilo v nemških rokah šest večjih industrijskih podjetij. Največja med njimi je vsekakor bila hrastniška kemična tovarna, osnovana sredi 19. stoletja in z delniško glavico 5 ter obratnim kapitalom 15 milijonov. Podjetje je zaposlovalo 164 oseb, po lastništvu pa je bila v nemško-slovenskih rokah (slovenski družabnik je bil Avgust Praprotnik). Omeniti je treba tudi tovarno papirja Piatnik v Radečah. Tovarna je bila vpisana v register industrijskih podjetij kot trgovska družba, ustanovljena leta 1907. Osnovna glavica je znašala 9 milijonov din; zaposlenih je bilo 175 oseb. Popolnoma v nemških rokah je bila sevniška kopitarna z 2.500.000 din vložnega in 5 milijonov obratnega kapitala.

Od 14 industrijskih podjetij na območju Slovenskih Konjic je bilo v nemških rokah 6. Večina (5) jih je bila osnovana še pred prvo svetovno vojno, pa tudi lastniki so bili v večini domači Nemci. Največje, leta 1894 ustanovljeno podjetje je bila usnjarna L. Laurich; leta 1939 je tovarna zaposlovala 171 oseb in imela 9 milijonov osnovnega in 15 milijonov obratnega kapitala.

Kot področje z relativno močnim nemškim kapitalom se kaže leta 1939 Slovenj Gradec z Mežiško dolino. Na prvem mestu je tu treba omeniti guštanjsko železarno (d. d.), last grofovske nemške rodbine Thurn-Valsassina. Leta 1939 je tovarna zaposlovala 431 oseb ter imela 12 milijonov vložene delniške glavice, k temu pa se je pridružila še gozdna veleposest te rodbine, skupaj z večjim žagarskim obratom. Z izjemo enega člana rodbine, ki je obdržal avstrijsko državljanstvo, so vsi drugi člani prevzeli jugoslovansko državljanstvo. V Slovenj Gradcu so pripadala domačim in tujim Nemcem štiri industrijska podjetja, med njimi tovarna kos in usnjarna.

Na področju Mislinjske doline je treba opozoriti dalje na žagarski obrat nemškega priseljenca, avstrijskega državljanca v Mislinji.

Njegov obrat je zaposloval 142 oseb ter imel za dobra dva milijona vložene glavnice. Drugo večje podjetje je bila usnjarna Franza Woschnagga in sinovi d. d. v Šoštanju, osnovana leta 1778, in s 333 uslužbenimi. Osnovna glavnicata je znašala 12 in vrednost obratnega kapitala 20 milijonov dinarjev.

Največje in najvažnejše podjetje v nejugoslovanskih nemških rokah je bila na področju zgornje dravske doline hidrocentrala Fala. Od 50.000 akcij lastnice elektrarne je odpadlo 43.750 na tuje in 6.250 na domače akcionarje. Last domačih Nemcev je bila leta 1750 osnovana usnjarna v Marenbergu. Sodeč po podatkih zbornice TOI, je bila železarna na Muti, d. d., vsaj deloma v avstrijskih rokah (9%), ostali kapital pa je bil last domačih Nemcev. Omeniti je še dve podjetji: tovarno kos in srpov Henrik Kieffer (tovarna je bila v lasti domačih, deloma pa tudi avstrijskih in rajhovskih Nemcev; razmerje domačega in tujega kapitala je znašalo 60 : 40 %, celotna vsota pa je bila 2.500.000 din), drugo podjetje pa je bilo lesno podjetje Avgusta Löschniga mlajšega.

Številčno najmočnejše središče nemških industrijskih obratov na *Kranjskem* je bila Ljubljana. Po pregledani dokumentaciji TOI je bilo (deloma ali v celoti) v domačih ali tujih nemških rokah vsaj 27 industrijskih podjetij (11%). Na enem prvih mest je bila po vložnem kapitalu pivovarna Union d. d. z 224 zaposlenimi ter 24 milijoni vložnega kapitala. Med drugimi podjetji, lasti različnega nemškega kapitala na območju Ljubljane, pa izstopajo tik pred drugo svetovno vojno obrati kovinske, oblačilne in usnjarske industrije. Po času osnovanja je bila večina teh obratov ustanovljena šele po prvi svetovni vojni. Po pregledani dokumentaciji je bilo devet nemških industrijskih podjetij osnovanih še v času avstroogrške monarhije, neposredno po prvi svetovni vojni štiri, medtem ko odpade ostalih 12 podjetij na desetletje 1930—40 (za dve podjetji ni podatkov). Med večjimi podjetji iz časa pred letom 1918 je treba opozoriti ob omenjeni pivovarni Union na tovarno kleja, posredni lasti enega največjih industrijskih koncernov berlinske akcijske družbe za kemične proizvode (Jože Šorn, Kartelizacija stare jugoslovanske industrije kleja, *Zgodovinski časopis*, 1960). Leta 1906 osnovana kemična tovarna v Ljubljani je bila v delni lasti italijanskih in rajhovskih državljanov. Leta 1931 je tovarna imela devet in pol milijona vložnega kapitala. Med večjimi industrijskimi podjetji je bila še tovarna Saturnus d. d., osnovana leta 1924. Leta 1939 je zaposlovala 464 delavcev ter imela tri milijone din delniške glavnice. Po podatku iz leta 1932 so bili med upravnimi svetniki trije tujci: dva rajhovska Nemca in en Holanec.

Podobno kot pomeni prelomnico v rasti nemških trgovskih in obrtnih obratov v Ljubljani leto 1930, velja to dejstvo tudi za industrijske obrate, last različnega nemškega kapitala. Po panogah sta dva taka ustanovljena industrijska obrata odpadla na tekstilno industrijo, eden pa gradbeništvo, ostalo pa so bila kovinska podjetja. Od 12 po letu 1930 ustanovljenih industrijskih podjetij so bila tri v rokah avstrijskega, dva rajhovskega in eno sudetskega kapitala, eno podjetje pa je bilo mešano, v nemško-slovenskih rokah. V celoti je bilo last Nemcev jugoslovanskih državljanov pet industrijskih obratov, ostali pa so bili po značaju lastništva mešani (tako avstrijsko-jugoslovanski, rajhovsko-jugoslovanski, avstrijsko-rajhovski (2) i. p.).

V širši ljubljanski okolici izstopajo kot kraji z močnejšim nemškim kapitalom Domžale. Skoraj vsa ugotovljiva industrijska podjetja z nemškim kapitalom so bila v tem kraju osnovana šele v času med obema svetovnjima vojnama. Med panogami je bilo na prvem mestu slamninarstvo; poleg avstrijskega, jugoslovanskega-nemškega, zasledimo v tej panogi dejavnosti tudi sudetski kapital. — Po kapitalu mešano industrijsko podjetje je bila jarška industrija tekstilnih izdelkov; leta 1938 je tovarna zaposlovala 564 oseb ter imela 10 milijonov din vložene delniške glavnice. Razmerje domačega in tujega (sudetskega) kapitala je znašalo 51 : 49 %.

Litijska tekstilna tovarna je bila tako kot tekstilna tovarna v Preboldu v lasti omenjenega Mautnovega koncerna, medtem, ko je bila škofjeloška predilnica (d. z. o. z. osnovana leta 1933) v rokah nemško-slovenskega kapitala. Med tremi lastniki te tovarne je bil ob dveh Slovencih še priseljeni poljsko-šlezijijski Nemec.

V obeh največjih industrijskih obratih v Sloveniji, v Kranjski industrijski družbi in v Trboveljski premogokopni družbi, so bili na vseh vodilnih mestih zaposleni Nemci. Leta 1922 osnovana tovarna verig d. d. v Lescah pri Bledu je očitno imela vloženi domači nemški kapital.

Od drugih gorenjskih industrijskih podjetij je bila kranjska tovarna gumijevih izdelkov Semperit v Kranju last avstrijskega kapitala. Leta 1938 je tovarna zaposlovala 549 oseb. V Trziču je bil poleg Bornove veleposesti — nemški kapital vloženi v vsaj tri industrijska podjetja: v bombažno predilnico in tkalnico (vloženi avstrijski, švicarski in britanski kapital), tovarno pohištva Aman (last dveh priseljenih rajhovskih Nemcev) ter čevljarna Malley-Demberger.

Nekaj nemškega kapitala je bilo vloženo tudi na področju Vrhnike, Borovnice in Cerknice ter Novega mesta. Od 14 tovarnih lesne stroke na območju kočevskega okraja je

bilo v nemških rokah kakih 10, navezovala pa so se na lastnike iz vrst tamkajšnje nemške manjšine. Med temi podjetji je bila na prvem mestu šumska industrija Karla Auerperga v Kočevju.

V celoti nas pregledano gradivo TOI kljub vsem pomanjkljivostim opozarja na raznoličnost nemškega kapitala pred drugo svetovno vojno pri nas. Kaže pa tudi, da je le del tega kapitala odpadel na nemško manjšino na Slovenskem. Kot močni središči tega kapitala

izstopata Maribor in Ljubljana, kažejo pa se še nekatera središča, kot so Ptuj, Celje, Slovenske Konjice in Kočevsko, kjer najdemo (z delno izjemo Celja) predvsem domači nemški kapital. Zanimivo prepletanje in raznoličnost nemškega kapitala (domači, rajhovski, avstrijski, sudetski) zgovorno pričata o gospodarskih potencialih nemštva na Slovenskem, dejstvo, ki kaže na nujnost preučitve vsakega teh kapitalov posebej ter njihovo medsebojno povezanost.

JOŽEF BAGÁRY, ANTON TRSTENJAK IN MARTJANSKA POGODBA
IZ LETA 1643

IVAN SKAFAR

Med prekmurskimi pisatelji, ki niso dobili mesta v Slovenskem biografskem leksikonu, je tudi *Jožef Bagáry*. V zvezi z njim želim spregovoriti o treh stvareh:

o njegovem življenju, o njegovem dopisovanju z Antonom Trstenjakom in o značilni martjanski pogodbi z leta 1643, ki jo je Bagáry leta 1883 izročil Antonu Trstenjaku.

BAGARYJEVO ŽIVLJENJE

Jožef Bagáry je bil rojen 8. januarja 1840 v Murski Soboti. Oče je bil Jožef, mati pa Ana, rojena Monek. Od l. 1851 do leta 1860 je bil gojenec sirotišnice Kelcz-Adellfy v Köszezu. Tam je opravil osnovno šolo in šest razredov gimnazije.¹ Višjo gimnazijo in bogoslovje je dokončal v Szombathelyu, kjer je bil posvečen v mašnika 1866. Do jeseni 1867 je bil kaplan pri Sv. Juriju (Rogaševci), v Črensovcih do 20. aprila 1869, na Tišini do 4. februarja 1870 in v Soboti do konca avgusta 1874. Od septembra 1874 do maja 1875 je bil župnijski upravitelj v Martjancih, od maja 1875 do 1. marca 1912 pa martjanski župnik. V pokoju je bival v Murski Soboti, kjer je umrl 14. maja 1919. Od leta 1903 do 1. marca 1912 je bil obenem namestnik obolelega tišinskega dekana dr. Franca Ivanocyja.²

Anton Trstenjak je Bagáryja obiskal v Martjancih dvakrat: leta 1883 in 1903. Imenuje ga »zvesta slovenska duša« in pravi o njem: »Bagáry je jako inteligenten mož. Spisal nam ni bogve kaj in mnogo. Popravljal je veliki katekizem za tisek. Sestavil pa je mnogo propovedi in jih dajal svojim prijateljem, mladim in kapelanom. Olajševal jim je na ta način propovedovanje v slovenskem jeziku. Nekaj teh stvari je podaril tudi meni. Ko je še služil v Soboti, preložil je šolsko knjigo: »Perve / Knige — čtenjá / za / Katholičánske vesničke šolé / na Povelénye družbe svétoga Števana / správlene: / po / Bárány Ignáci / pripravnice vučitel — ravniteli / II. natis / V -- Pešti / Štampane vu »Atheneum-a« štamparii / 1871. »Str. 47. Jaz imam rokopis, kateri obsega 62 strani.« Knjižica je prevedena iz madžarskega izvirnika: »Első olvasó — könyv.« Pisana je v slovenskem pravopisu, in kakor vidimo iz naslova, poprijel se je Bagáry našega besednega zaklada ter se nam na ta način približeval.«³

Ignác Bárány (r. 1833 v Pápi, — u. 1882 v Čakovcu) je bil pedagoški pisatelj, urednik šolskih in vzgojnih listov ter pisec šolskih knjig. Poučeval je na učiteljskišči v Szegedu in Pešti, ravnatelj učiteljskiša pa je bil v Csúr-

góju in Čakovcu (1879—1882).⁴ Njegove šolske knjige je izdajala Družba sv. Štefana v Budimpešti in so bile v tisti dobi zelo sodobne in razširjene. Dve sta bili prevedeni v prekmurščino: Abecednik je priredil Janez Murkovič, nadučitelj in kantor v Beltincih pri župniku Marku Žižku; Knigo-čtenjá pa je prevedel Jožef Bagáry.

Da se je ta Bagáryjeva šolska knjiga zelo uporabljala v prekmurskih katoliških župnijskih šolah, spričuje dejstvo, da je petnajst let pozneje, (1886) bil potreben še njen tretji natis. Tudi ta natis je v slovenskem črkopisu.

Trstenjak poroča, da je Bagáry popravljaval »veliki katekizem za tisek.« Pod velikim katekizmom je gotovo mišljen ponatis Mikloša Küzmiča »Krátká šumma velikoga katekizmuša.« V tistem času je ta katekizem bil ponatisnjen leta 1873 v madžarskem črkopisu; leta 1883 ter 1892 pa obakrat v slovenskem črkopisu.⁵

Trstenjak pravi tudi, da mu je Bagáry podaril nekaj svojih napisanih pridig in da ima tudi rokopis drugega natisa Prve knjige-čtenjá iz leta 1871. Ali je od tega kaj ohranjenega? In še mnogo drugega, saj je Slovenski narod ob Trstenjakovi smrti — umrl je 17. decembra 1917 v Ljubljani — poročal: »Anton Trstenjak se je živo zanimal za usodo Prekmurcev. Prepotoval je njihovo ozemlje, zbiral knjige in gradivo; napisal je v »Slovenskem narodu« in »Ljubljanskem zvonu« več člankov o tej na pol suhi veji Slovencev, tako o Slovencih v šomodski županiji na Ogrskem 1905, o prekmurskem pisatelju Borovnjaku in rodoljubnem Ivanoczyju itd. Nameraval je izdati v Matični publikaciji »Slovenska zemlja« zgodovinski in narodopisni oris Prekmurcev, kakor nam je S. Rutar opisal beneške Slovence; toda delo je ostalo v osnutku in čaka mlajšega nadaljevalca.«⁶

V rokopisnem oddelku NUK v Ljubljani hranijo pod inventarno oznako »stari fond 193« ovoj rokopisnega gradiva z naslovom: Zapuščina Antona Trstenjaka. Leta 1940 ga je knjižnici daroval dr. Albin Stele. Vsebina tega ovoja še ni natančno katalogizirana, je le v glavnem razdeljena. Poleg nekaj Trstenjakovih literarnih in znanstvenih spisov obsega predvsem gradivo o Prekmurju. Najdragocenejše je za tisk povsem pripravljeno delo: »Slovinci na Ogrskem. Narodopisna in književna črtica. Spisal Anton Trstenjak.« To obširno delo, ki daje zelo stvaren in bogat vpogled v narodnostne, socialne, prosvetne in kulturne razmere v pokrajini med Muro in

Rabo v letih 1883—1903, zasluži, da v tisku zagleda beli dan.

Dr. Albin Stele je bil poročen s Trstenjakovo hčerko Mileno. V pismu z dne 5. marca 1970 mi je sporočil, da je to Trstenjakovo zapuščino zato daroval Univ. knjižnici, da bi ostalo to gradivo dostopno širšemu krogu, posebno vse, kar je »v zvezi s Prekmurjem, za katero se je Trstenjak posebno zanimal.«

Med ohranjenimi pridigami v tem ovojso so tri Bagáryjeve:

1. Na velko Messo (Marijino vnebovzetje — 15. avgust) 1886 — Muraszombat.

2. Návuk od Molbe po prejk — 2. marca 1886.

3. Rejcs bossa na sészto nedelo po Ríszálaj, 1886.

Ohranjen je tudi rokopis drugega natisa »Perve knige čtenyá.« Tega je dobil Trstenjak od Bagáryja v Martjancih že leta 1883. Nanj je napisal na naslovni strani zgoraj z modrim svinčnikom: »Bagari.« Zato je treba popraviti mnenje, da je tudi to šolsko knjigo priredil »najbrž« Janez Murkovič.⁷

BAGÁRYJEVO DOPISOVANJE S TRSTENJAKOM

Posebno za Trstenjaka velja, kar sem zapisal: »Slovenski kulturni delavci so po svoji vrnitvi (iz Prekmurja) večinoma ostali v pismenih stikih s prekmurskimi izobrazenci... Žal se nam je od tega bore malo ohranilo.«⁸

Za Antona Trstenjaka mi je znano, da si je dopisoval z Jožefom Borovnjakom na Cankovi, z Markom Žižkom v Beltincih, z dr. Francem Ivanocyjem na Tišini, s Karlom Mentsikom v Velikih Dolencih, z Jožefom Bagáryjem v Martjancih, s Štefanom Žemličem na Doljnem Seniku in nato v Gornji Lendavi in z Jožefom Kleklom starejšim v Črensovcih. Gotovo pa tudi s protestantskim duhovnikom v Križevcih — Ivanom Berkejem.

Iz dopisovanja Bagáryja s Trstenjakom so nam ohranjena vsaj tri Bagáryjeva pisma. Dve sem našel 1962 v Gornji Radgoni med zapuščino pokojnega Janka Šlebingerja⁹ in eno med Trstenjakovo zapuščino v ljubljanski NUK.

V Radgoni najdeni pismi sta z dne 18. novembra 1883 in 6. aprila 1884. Prvo se glasi:

Prejel 20. 11. 83.

Martyánczi 1883 Novber 18toga.

Visoko poštvúvanj Gospod Profesor!

Vas list od 30^{ga} Octobra je mene obéselo, gda sam zarazmo zadovolščino Vašega potúvanja vu našoj slovenskoj krajini. Jas sam ove listine (Urkunde:) ešče nej vroke dobil, niti ove knižice štero ste meni zdobrote obečali, jas se bojim, gda bi se to vse morebiti na pošti zgúbilo. Za málo vremen, kak ste od mene slovo vzéli sam zaslišal, kakšo jagrijo ali lovino so naši vogerski častniki na Vás držali, tak je: steroga človeka

dúšnavest je nej vredi, un se ešče na šumat lista zosága. Etakši sojo Rihterji 19te stotine. Ovači jas dobro znam, da ste se Vij tomi serčno smejali.

Gda Vam na Vase trúdljivo delo od Boga pomoč in stálno zdrávje molim Vás sercá pozdrávla Vas.

istinski dobrovolnik
Bagáry Jožef
župnik

Drugo pismo se glasi:

Martjanci, 6. 4. 1884.

Posebno poštvúvanj Gospod Professor!

Nebodete meni za lagoje zeli da sam na mesti ne mogeo vašu prošnju spuniti ár sam puno posla meo okol moje redovniče čésti, ali zdaj Vam itak pošlem vse Vaša pisma ino mislim, da bodete moje znamenke razmeli ino da sam Vam na vsako pitanje, morebiti na krátzi ali itak razumen odgovor spisao. Mislim da je tá martjanska listina za Vás zbrojávce pisem stáre slovenščine zláta bajna (: Goldgrube :) iz — štere bodete zajimali vnoge lastivnosti stároga slovenskoga jezika, šteri se morebiti nigdi vu tákšoj starosti dnesdén ne nahája. Kak med nami Slovenci zete kráj müre. Jas Vám telikájše želem blážene vüzemske svétke ino dobro volo na zbrojávvanje lepe slovenščine ostanovši Vaš

istinski priátel
Bagáry József
plebános.

Opravičeno bo kdo vprašal, ali ju ni mogoče Bagáry pisal Francu Simoniču, ki je tudi hodil po Prekmurju in za svojo slovensko bibliografijo zbiral prekmurske knjige. Iz njegove zapuščine sta mogli pismi priti v Šlebingerjevo zapuščino zato, ker je bil ta poročen s Simončičevo hčerko Olgo. Za Janka Šlebingerja je pa znano, da je že leta 1921 nameraval izdati prekmursko bibliografijo.¹⁰ Mogoče je, da sta si dopisovala Simonič in Bagáry, toda za Simoniča ni nobenega sporočila, da bi leta 1883 obiskal Bagáryja. Za Trstenjaka pa to imamo.

Sicer pa to spričuje sam Trstenjak. V omenjenem njegovem delu: »Slovenci na Ogrskem« v poglavju »Potopisne črtice« pripoveduje sledeče: »Dva meseca pozneje¹¹ mi je pisal Jožef Bagari med drugim tudi tole: »Za malo vremen, kak ste od mene slovo vzéli, sem zaslišal, kakšo lovino so vaši vogerski častniki na Vás držali, tak je: šteroga človeka dušna vest je nej v redi, on se ešče na šumat lista zesaga. Etakši so jo riterji 19te stotine. Ovači jaz dobro znam, da ste se Vi tomi srčno smejali. Gda Vam na Vaše trúdljivo delo od Boga pomoč ino stálno zdrávje molim, Vas iz srcá pozdravla Vaš

istinski dobrovolnik
Bagáry Jozsef
župnik«¹²

Tu Trstenjak dobesedno navaja konec prvega pisma, ki mu ga je Bagáry pisal 18. novembra 1883. Za boljše razumevanje tega odlomka pisma je potrebno povedati, da je Trstenjak nameraval v avgustu leta 1883 obiskati vse katoliške in evangeličanske župnije v pokrajini med Muro in Rabo. Začel je na Cankovi v nedeljo 12. avgusta in nato obiskal Sv. Heleno (Pertočo), Sv. Jurij (Rogaševce), Gornjo Lendavo, Gornji Senik, Dolnji Senik, Števanovce, Vélike Dolence, katoliško in evangeličansko župnišče v Gornjih Petrovcih, Križevce, Sv. Benedikt, Sv. Sebešan (Pečarovce); Bodonce, Puconce in Martjance. Od Bagáryja je šel v Mursko Soboto, obiskal v Murskih Petrovcih Ludvika Augustiča, očeta prekmurskega pisatelja Imreja in še Tišino. Od tam je šel v Beltince k Marku Žižku, kamor je prišel 30. avgusta proti večeru. Trstenjak pripoveduje: »Veselim se je (namreč Žižek) posebno Miklošičeve slovesnosti, to je dne 2. septembra, ko so Slovenci v Ljutomeru praznovali sedemdesetletnico svojega rojaka. Rekel je, da pojde z menoj v Ljutomer¹³ in da naj ta čas pri njem ostanem. Meni je bilo to zelo všeč, saj sem vsak hip kaj novega izvedel. Ali zgodilo se je drugače.«

Naslednjega dne je Žižek povabil v župnišče precej zavednih kmetov in drugih gospodov, da bi se s Trstenjakom pogovarjali o prekmurskih razmerah. Ko so opoldne sedli h kosilu, je prišel nekdo in poklical župnika na tih pogovor. Ta je nato takoj odvedel Trstenjaka v drugo sobo in mu dejal: »Došla je brzojavka od vlade, da Vas je treba prijeti in Vaša pisma pregledati. Komitatu se zdi, da ste agitator, treba Vas je torej takoj zapreti.« Žižku je namreč prijatelj iz Murske Sobote, ki je izvedel za to brzojavko, hitro poslal sla s tem obvestilom. Tako je Žižek še pravočasno izvedel, kaj grozi Trstenjaku. Zato je obema Trstenjakoma, kajti v Beltincih se je Antonu pridružil še njegov brat, takoj dal vodnika, ki ju je varno privedel do Mure in tako sta srečno ušla na njeno drugo, domačo stran. Panduri so v tistem času zaman iskali Trstenjaka v Beltincih in so odhiti naprej proti Dolnji Lendavi, da bi ga kje ujeli.¹⁴ Tako Trstenjak ni mogel leta 1883 obiskati še drugih župnij v dolnjem Prekmurju in jih je zato obiskal leta 1903.

O tej »lovini« na Trstenjaka govori Bagáry v drugem delu svojega prvega pisma Trstenjaku. V prvem delu omenja »ove listine«, ki jih je »ešče nej v roke dobil«. Bagáry misli na dve listini, kateri je dal leta 1883 Trstenjaku ob njegovem obisku v Martjancih. Prva listina je pogodba iz leta 1643 glede vinograda v Vučji gomili, druga pa iz leta 1652, ki govori o razmerah med kalvinci in luterani v Martjancih. Tudi drugo Bagárjevo pismo

se nanaša na martjansko pogodbo iz leta 1643. O tem govorim podrobneje v tretjem delu tega članka.

Tu naj odgovorim na vprašanje, kako sta mogli priti obe Bagáryjevi pismi Trstenjaku v Šlebingerjevo zapuščino. Šlebinger si ju je pač še pred zadnjo vojno izposodil iz Trstenjakove zapuščine in iz tega ali drugega vzroka ju ni več mogel vrniti.

Tretje Bagárijevo pismo Trstenjaku z dne 9. maja 1884, ki ga hrain NUK, se glasi:

V — Martjanci 9ta Rizzalsčeka 1884

Prepoštuvani Gospod Professor!

Nemislite da sam vö zvole nej šteo taki odgovoriti, nej je to zrok, nego: znáte da sam jas nej samo dühovnik nego telikájše i vért, záto morem vadlúvati, da meni polsko vérstvo več posla dáva liki dühovno pastérstvo, zdaj pa na prelübléno protoletje tém več. — Drúge novine vam nemam kaj pisati, liki samo to: da se zdaj jáko borimo za pridóčega poslanca vu orsácko spravišče. Zdaj si dvá strána próti stojíta, nájmre: zdášnjega *ravnitelstva stran*« = die Regierungspartei ino »*trejzen levi stran*« die gemässigte Opposition. Mi dühovnicje ino veliki tao lúdstva se borimo za »te trejzen levi stran« záto da mislimo naj Tisa Kolman spádne svojim zdášnjim ravnitelstvom, štero se nam nikak nedopádne ino ščemo Aponyi Alberta mládoga grofa, šteri je jáki mož za pridóčega ministra — Presidenta meti, záto moremo že zdaj gorgledati naj tákšnega poslanca moremo znaše krajine vu orsácko spravišče poslati, šteri bode Aponyi Alberta tam svojim votumom podpirao. Mí ščemo *Ernst Alexandra* morávskega gospodina za depotírta ali »poslanca«. Ovi drújgi pa ščéjo *Séčenyi* Teodora gornye Lendave grofa. Šteri bode zebráni to je ešče zdaj nej povszem stoga gvúšno. Za tem ostánem vas

sluga
Bagáry Josef
duhovnik.

V tem pismu Bagáry obvešča Trstenjaka o pripravah za volitve v soboškem okraju, ki so bile 14. junija 1884. O izidu teh volitev priobčuje Anton Trstenjak v »Slovanu« ki ga je urejeval, poročilo Jožefa Borovnjaka, ki pravi med drugim: »Dva gospoda sta se nam posilila za kandidata: jeden je bil g. *Aleks Ernst*, moravski plemenitáš, pristaš leve stranke Aponji Zičijeve, kateremu na ljubo so ga podpirali tudi nekateri duhovniki, namreč gospodje: *tišinski, sobotski, martjanski, šebaščanski*,¹⁵ *gornjepetrovski* (Sv. Trojica) in malo da ne vsi protestanti in njihovi duhovniki (pastorji). A drugi kandidat je bil grof *Teodor Séčenyi*, gospod Gorenje Lendave in župni patron Cankove, Sv. Heleno, Sv. Jurja, Gorenje Lendave. (To je tedaj ravno tisti predel slovenskega Prekmurskega, ki se razteza počenši od Radgone proti severu in

ima na štajerski strani Nemca za soseda; a vzhodni predel slovenskega Prekmurskega, torej na madžarski meji, kjer prebiva največ protestantov Slovencev, ta predel je tedaj bil za protikandidata Aleks. Ernusta. Opomnja ured.) Széchenyi je razvil svoj program, v katerem zagovarja sedanjo vladno stranko. Pri njem smo stali tudi mi duhovniki in zanj agitirali. Cela dva meseca ni bilo mirú. Pili smo, jeli in kričali: Živio! Eljen! na konto gospoda grofa. Borba je bila strašanska z obeh strani. »Korteši« niso imeli miru ne po dnevi ne po noči. In zdajci pride dan volitev, 14. juni in do 300 vóz se nas je pripeljalo na volišče, a na vsakem vozu šest do sedem mož. Na vozovih so vihrale zastave trobojnice. Pogled je bil veličasten; mnogo godeb je igralo. Na jedni strani smo stali mi grofovi, na drugi Ernstovi. Na oni strani največ katoliki, tukaj pa protestantje. Volilcev je bilo vseh vkup do 3000. Da se ne bi pripetila kakšna nerodnost in pretep, branili so nas vojaki iz Kaniže. Bil je lep red, da se je volitev vršila redno v dveh sobah po abecedi — vasi so prihajale. V jedni sobi od A do M, a v drugi od M do Ž. Od pol desete ure zjutraj pa do pol desetih v noč je bilo vse dokončano. Mi grofovi smo zmagali, vendar težko: grof je dobil samo 83 glasov več. Zmaga je tedaj bila grofova, a vendar *predraga*. Stala ga je čez 20.000 goldinarjev.¹⁶

Poročilo o teh volitvah je dobil urednik Anton Trstenjak od ene in druge strani: od Bagáryja in od Borovnjaka.

ZNAMENITA MARTJANSKA POGODBA IZ LETA 1643

Tudi ta pogodba ima že svojo zgodovino. Ko je bila dne 1. januarja leta 1643 zapisana, so takoj napisali tudi kopijo in vsaj ta kopija se je hranila v martjanskem župnišču do 28. avgusta 1883, do prihoda Antona Trstenjaka. S kakšnim namenom je Trstenjak tega leta obiskal Prekmurje, je sam povedal leta 1901: »Jaz sem prehodil vse vasi ogrskih Slovencev, žive namreč samo v vaseh; nabiral sem knjige in podatke o življenju in delovanju pisateljev. Kar je bilo možno, to sem zbral, in tako sem mnogo rešil.«¹⁷ Ali je res rešil, je drugo vprašanje, ker v svoji rokopisni knjigi »Ogrski Slovenci« govori o raznih zelo važnih najdbah, ki so bile res dragocene, posebno stari rokopisi; pa jih zdaj ni v Trstenjakovi zapuščini. Tudi na drugem potovanju po Prekmurju je Trstenjak leta 1903 zbral precej gradiva.

Trstenjak je naprosil Bagáryja, da mu je posodil kopijo martjanske pogodbe in tudi drugo listino iz leta 1652, napisano v madžarsčini, ter je pač obljubil, da ju bo kmalu vrnil. Kajti le tako moremo razumeti Bagáryjeve besede v pismu Trstenjaku z dne 18.

novembra 1883: »Jas sem ove listine (Urkunde:) ešče nej vroke dobil, jas se bojim, gda bi se to vse morebiti na pošti zgúbilo.«

Trstenjak te listine iz leta 1643 ni nikoli vrnil. Prepisal je besedilo, napisal seznam besed, ki jih ni razumel ali katerih pomen mu je bil nejasen in je ta seznam nato poslal Bagáryju s prošnjo, naj mu pomen posameznih besed pojasni. Bagáry mu je pomen besed na kratko pojasnil večinoma v nemščini in mu to odposlal skupaj s pismom dne 8. aprila 1884. V pismu se opravičuje, ker zaradi duhovniških opravil ni mogel Trstenjaku prej »prošnjo spuniti«, upa pa »da sam Vam na vsako pitanje, morebiti nakrátzi, ali itak razumen odgovor spisao«. Zanimivo je, da Bagáry v tem pismu primerja to martjansko listino zlatemu rudniku, iz katerega bodo mogli »zbrojavci« (raziskovavci) stare slovensčine zajemati »vnoge lastivnosti stároga slovenskoga jezika«, ki se »morebiti nigdi vu tákšoj starosti dnesdén ne nahája kak med nami Slovenci zete kráj Müre«. V teh Bagáryjevih besedah se mogoče zrcali poznavanje Miklošičeve panonske teorije o izvoru staro-cerkvenoslovenskega jezika. Sploh se celotno Bagáryjevo pismo z dne 6. aprila 1884 nanaša na martjansko pogodbo iz leta 1643, in sicer na njeno pomembnost z jezikovnega vidika.

O tej martjanski pogodbi piše Trstenjak v svoji rokopisni knjigi »Slovenci na Ogrskem« na dveh mestih. Najprej v drugem poglavju: »Potopisne črtice« — pri župniji Martjanci. Takole piše:

»V župnem arhivu je bilo nekđaj mnogo starih listin, ali v reformacijski dobi se je mnogo uničilo. Ohranili sta se le dve listini, jedna slovenska in jedna madžarska, a obe sta iz one dobe, ko so tod gospodovali Turki. Slovenska listina je kupna pogodba o cerkvenem vinogradu v Volčji Gomili (Vuča Gomila) in nam je dokazom, da so se take stvari pisale v slovenskem jeziku. Znamenita je ta listina zato, ker je to jeden izmed najstarejših književnih spomenikov v ogrskih Slovincih. Našel sem več rokopisov, kateri so gotovo tudi tako stari, ako ne še starejši, ali martjanski rokopis ima letnico 1643, in tako vsaj vemo, katerega leta je nastal. Podajem jo na drugem mestu, kjer govorim o književnosti. Omenjam tu le toliko, da še danes obstoje imena ljudi, katera se navajajo v listini.«¹⁸

V devetem poglavju svojega rokopisa: »Književnost — Pisatelji«, uvodni del, pripoveduje Trstenjak:

»V arhivu martjanske cerkve našel sem star rokopis, to je *prepis* (!) kupne pogodbe o vinogradu v Volčji Gomili (Zsidahegy). Listina je iz leta 1643, torej je najstarejši književni spomenik. Znamenit je ta rokopis radi jezika. Nahajam v njem obliko, katera je da-

nes izginila iz našega jezika. To je glagolski aorist, npr. hoteše, počeše, kakor ga imajo sosednji Hrvati. Jednako prikazen sem zasledil tudi v drugih rokopisih prekmurskih Slovencev, kar me je uverilo, da je v prejšnjih časih tudi v nas onkraj Mure živel aoristova oblika.¹⁹

Sledi na štirih straneh velikega formata prepis te pogodbe v našem črkopisu, nato na štirih straneh dobesedni prepis, opremljen z opombami od 1 do 56. Sledijo štiri strani »Pojasnil« k tem opombam. Uporabljena so prej omenjena Bagáryjeva pojasnila.

In nadaljna usoda te martjanske pogodbe?

Trstenjak je o njej predaval v Ljubljani dne 3. januarja 1885. O tem predavanju je poročal Slovenski narod v ponedeljek 5. januarja 1885 zelo na kratko: »Zabavni večer prvi tega imena, bil je preteklo soboto v Ljubljanske čitalnice steklenem salonu. Navzočih je bilo 43 članov, kateri je predsedoval g. Vaso Petričič. Berilo je imel g. A. Trstenjak, ki je jako zanimivo poročal o Prekmurskih Slovencih in nam čital ogrsko-slovensko pismo iz prve polovice 17. stoletja. Drugi del večera izpolnil se je s petjem, raznimi debatami in prijetno zabavo.«²⁰ To predavanje omenjata tudi Fran Mohorič²¹ in Vilko Novak.²² Trstenjak tega predavanja ni objavil, ker je nameraval besedilo pogodbe z mnogimi pripombami objaviti v knjigi *Ogrski Slovenci*.

Objavil jo je pa leta 1927 Fr. Stele v Časopisu za zgodovino in narodopisje. O pogodbi in njeni usodi poroča Stele, da je bila do leta 1885 v arhivu martjanske cerkve tudi »slovenska listina« z dne 1. januarja 1643. Kakor poroča martjanski učitelj in kantor Jožef Pusztai v članku »Doneski k petstoletni zgodovini martjanske župnijske cerkve«, ki je izšel 13. novembra 1892, si je to listino Trstenjak izposodil leta 1885 kot profesor slovenščine na realki v Mariboru.²³ Na podlagi te Pusztaijeve trditve je nato Stele v zupščini Antona Trstenjaka v Ljubljani našel le *prepis* te martjanske pogodbe, pisan s Trstenjakovo roko. Zraven je bila pola s seznamom besed, katere mu je pojasnil Bagáry. Na vprašanje, kje je *original* pogodbe, mu je Bagáry odgovoril, da so ga najbrž protestanti, ki so imeli župnijo 80 let, uničili, kar pa ne bo držalo, pravi Stele, ker je ta pogodba nastala takrat, ko je bila župnija v protestantskih rokah. Iz Trstenjakovega prepisa kot tudi iz končnega latinskega potrdila je razvidno, da je »prepisal *overovljen prepis* nekega originala, ki bržkone sploh ni bil v Martjancih, ampak nekje drugje. Ta *overovljeni prepis* si je torej Trstenjak izposodil in ga do leta 1892 ni vrnil. Ali ga je vrnil pozneje, ko ga je Pusztai javno indirektno pozval, Bog vé! V njegovi zupščini ga doslej nismo našli.«

Original naj bi bil po Steletu nekje zunaj Martjanec, — »mogoče pri sedežu overovatelja arhidijakona N. Barbélyja, zato je nastala potreba po tem žal nedatiranem in nelokaliziranem prepisu.«²⁴

Trstenjak *overovljenega prepisa* martjanske pogodbe res ni vrnil, kajti v martjanskem župnijskem arhivu ga ni.

O izvorniku obeh martjanskih listin, to je, o pogodbi iz leta 1643 in o madžarski listini o verskih razmerah v Martjancih iz leta 1652 pravi Trstenjak v svojem delu »Slovenci na Ogrskem«: »Izvornika obeh listin, slovenske in madžarske, nahajata se sedaj v peštanskem muzeju. Prepisa sta iz iste dobe in sta uradno *uverovljena*.«²⁵

Po vsem povedanem je kazalo, da se bo končno le potrebno sprijazniti z dejstvom, da kopije te pogodbe ni več. Zato sem bil toliko bolj vesel, ko sem jo dne 25. februarja 1971 le našel v rokopisnem oddelku NUK v Ljubljani med spisi v Trstenjakovi zupščini. Naj zdaj končno le zagleda dan v fotokopijskih snimkih.

Besedilo pogodbe je napisano s črnilom na papirju, velikem 32,7 × 21 cm, in sicer na štirih straneh. Na zadnji strani je s svinčnikom zapisano: »Dobil sem to v Martjancih.« Pisava je Trstenjakova.

Prepisano v gajici se besedilo te pogodbe glasi:

Mi Svétoga Martina Céhmeštri v-Martjánce, Forján Šebján Sebeborec, Bencik Števan z-Tešanovec, Nemeč Mataj z-Martjánec, i Úllen Štefan z-Martjánec, dámo naznánje vsem kim se godi pristoi po vetom našem liste da nigdašnji vu Kristuši preminoči naši Bratove, i počteni Céhmeštri Svetoga Martina po imeni Herbar Stanko z-Noršinec, Maroša Šebján z-Mladetinec, Matjašič Lukáč z-Martjánec i Halašta Gerigor z-Martjánec, ino Salasegi Jánoš Martjanski Predikator; bili so dáli cerkveni vinograd Vuče gomile v roke našem nigdašnjemu gmainaru Ferencek Jurku po kaniškom vretiei na šterto leto, tojeto Anno Domini 1604.²⁶ pod tem zrokom, kai bi ga delal, i ž njega hasen jemal, vseh do teih dob, doklam bi Gospodin Bog od poganske roke orság oslobodil. Arie te Vinograd Predikator od Turkov i Rácov²⁷ nei-smel kopati, ni k njemu hoditi. A zatemtoga kaibiga prez vsake pravdé, pernje, i ceringe²⁸ v roke dál Svetoga Martina Cehmeštrom i Predikatoru, te bi iedno vedro goren vsáko leto od toga vinograda Predikatoru, dával. I gda bi se paki iedno malo omirilo bilo stemi Poganmi, anno Domini 1642, počeše naši pošteni Céhmeštri od Ferencek Jurka sinov te vinograd Cirkveni jemati, tojeto od Ferencek Števana, Mikloša i od Mihálj Djáka, a oni se postaviše, i ne hoteše zrok pustiti, nego hoteše za svoi

Copia

Mij Svetoga Martina Čebmestri 9. Martyan
ze, Jan Jan Seban Zeboboruz, Genizib ste
van z Steffanovec, Femeiz, Mataj z Martyanec,
ij aillen Stevan z Martyanec, samo na gromye
vpem kimpse godi Frictoi so vetom naffem
Lipste da nigdasnye vu Cristuffi Fremi
no bi naffi Prattove, i fou stemi Čebmestri
Svetoga Martina po imeni Herbar, Istan ko
z. Novimec, Maroffa Seban z. Madetmeur
Mattyanec Eukach z. Martyanec, i Kalaf
Genigor z. Martyanec, mo Kalafegi Janov
Martyanecki (Predicator); Bilizjo dali Ger
Kveni Vinograd Vuchegomil vrole naffem
nigdasnyemu gmainaru Ferenczke Jurku
po samskom Vrettli na šteto leto, tojeto, hno
Domini 1607. pod tem zrokom, kajtija delal,
i lnyega ha fen i emal, vreb do teib dob, do
klambi Polypodin Doga od Foganske vrole
obragh oflobodil. Arie te Vinograd fro
dicator od Turkov i Raczov neizmeh kopati
ni kuyemu hoditi. A zatemtoga kajtija pri
vzhake pravde, fernye, i cgeringe vrole dil
Svetoga Martina Čebmestrom, i Predicatoru
Febi iedno vedro goren vzhako leto od tojate
nograda Predicatoru davat. I godabize
Fabi icono Malo omirilo bilo ptemi Fogan
omi, Anno Domini 1642. Foseffe naffi Fos
femi Čebmestri od Ferenczke Jurka kinov
te

ürok²⁹ deržati, zatoga volo morali so Cehmeštri k pravdi stopiti, v-Martjance, právda je te vinograd nazáj na Cirkev priglednola i vroke dala, tako govoreči, Nigdar nišče nemore Cirkvenoga üroka ni odati ni kupiti, ni silom ladati ni deržati, Bili so vu te pravde Sobočki Pošteni Rihtarje Valpoti³⁰ i ládavci Pleteš Mihálj, Pétek Mataj, Récek Mihálj, Sabo Jörko, Forján Marton, Podlessek Ivan, Traťnjak Mikloš, Traťnjak Ivan, Kolár Mataj, Hebar Martin, Grábar Júri, Hebar Mikloš, Lutar Mikloš Prokator,³¹ Lačen Mikloš, Temlin Balaš Deak³² Gospona Botjáni Adama VRakičanski Dogoš,³³ Bükeffi György Deak Gospona Forgáča Dogoš, Cukvič Mikloš Deák etc, Luther Juri Valpot, i ostáli vnogi. A mi Cehmeštri šтели smo te vinograd drügomi dati, ki bi od njega vekše gorno daval. Gda bi bil to zaslišal Ferencek Mikloš, pride k nám z leipimi lüdmi ter se začne moliti, naj bi te Cirkveni ürok ne jemali proč od njega, ar bi on gotov bil od toga vinograda gorno pobolšati, a mi Céhmeštri štiri vedra gornoga počesmo od njega prositi, a te Ferencek Mikloš svoje dobre vole obeča vsako leto tri vedra goren, pred svetoga Martina dnem z iednim tiednom Martjanskomu Predikatoru pripelati, nato smo engedüvali te vinograd tomu Ferencek Miklošu, kopati, gnojiti, grobatí, povekšávati, ino vsega zasaditi, vživati vse do teh dob doklam bode hotel Martjanski Predikator sam te vinograd kopati. I te Ferencek Mikloš se nám vsem Cehmeštrom i vsoi Počtene Gmajne i Predikatoru z võrom i z prisegom obečal i založil, da gda godi bode hotel Martjánski Predikator te Cirkveni Vinograd delati, da ga hoče dobre vole svoimi Bratmi, prez vsake Pravde, prez vsake ceringe i Plače nazaj v roke dati, engeduvati, zevsim Cimprom ka je gode na Cirkvenoj zemli pocimpral, Ar smo mi njemu prez Penez te vinograd dáli, tak i on hoče nam prez penez nazaj dati, gda godi bode potrebno ali Céhmeštrom ali Predikatoru. Bili so v tom zpravišči naši leipi Sosdje i počtenj Gmainarje z Martjanec Lačen Mikloš, Duih Mikloš, Matjašič Ivan, Lopič Štefan, z Vanečega Lončar Mikloš, z Puconec Lončar Mihálj, z Mladetincec Dravec Števan, z Stešanovec Šibonka Jörko, i ostalni gmainarje z našim Dušnim Pasterom Domianji Mihálj Predikatorom navkupe. To spravlanje smo med sobom z Aldomašmi polgi običanja poterdili, ino našim podpiskom i zpečatmi zapečatili. Pisano i včinjeno je veto dugovanje 1. januari Ano a partu Virgineo 1643.

+	+
Sebian Forjan mppriá	Benzik Stephan
+	+
Nemecz Mattaj	Üllen Stevan

+
Michäel Domiány Pastor
S. M. ppriá

(Z drugo, poznejšo roko:)

Quod Copia haec cum suo Vero Originali de V(er)bo ad verbum n(on) tantum Comportata Sed et propria manu descripta sit Testor.

Nicolaus Barbély Districtús
Tottsagh VArchidiacon mppria

(Tretja roka:) Super Vineas Parochia les in Sidahegy

Sidahegy je Vučja gomila.

Trstenjak pravi v prej navedenih besedah o tej martjanski pogodbi na dveh mestih, da je to »kupna pogodba«. Dejansko pa to ni kupna pogodba, ker vinograda nihče ni prodal in kupil, ampak je bil dan *le v zakup*, tako leta 1604 kot leta 1643. Trstenjak si te pogodbe tudi ni izposodil leta 1885, ampak 1883 in tudi ni bil profesor na realki v Mariboru, kot je mislil kantor Pusztai in je zapisal Stele, ampak je takrat poučeval na Mahrovi trgovski šoli v Ljubljani (1882—1887).³⁴ Trstenjak ni »pomotoma prepisal ‚besede‘ Vrettie’i« ampak je prav bral pisarjevo pomoto.³⁵

O Nikolaju Barbélyu so ohranjeni razni podatki. Leta 1731 se »Barbély Miklós« imenuje med »theologi morales« gyórskega semenišča.³⁶ Osemnajst let pozneje — leta 1749 — se kot »Borbély Miklós« prvič omenja med kanoniki varsvár-szombathelyskega kapitlja.³⁷ Prošt tega kapitlja József Batthyány — poznejši primas — je leta 1756 vizitiral župnije v Tóthszágú (v Slovenski krajini). V Murski Soboti je bil takrat župnik Nikolaj Borbély. Vizitacijski zapisnik sporoča o njem: »Parochus est Reverendissimus Dominus Nicolaus Borbély, Ven. Capituli ecclesiae collegiatae Sancti Michaelis Archangeli de Castroferreo canonicus. Lingua vandalica, hungarica et germanica gnarus, qui studia theologica moralia absolvit Jaurini. Parochus hic in tertium annum, pro priori in Martyáncz annis duobus, in Szent Benedek annis 9, in fölső Szolnek 12. Estque omnino sufficientis doctrina et aptitudinis, doctus ac lectus.«³⁸ Vidimo, da njegovo ime pišejo včasih Barbely, včasih pa Borbély. Sam se je na martjanski pogodbi podpisal *Barbély*, zato ostanimo pri tej obliki njegovega imena.

Barbély je znal slovenski, madžarski in nemški. Slovenski jezik je naveden na prvem mestu, kar bi kazalo na njegovo rojstno domačijo v Prekmurju. Vizitacijski zapisnik navaja tudi kraje njegovih dušnopastirskih mest in število let, ko je tam služboval. Ivan

Zelko je ta leta takole razvrstil: pri Sv. Benediktu 1733—1742, na Gornjem Seniku 1742—1753, v Martjancih 1753—1754 in nato v Murski Soboti »verjetno do leta 1773«.39

Barbély je overovil prepis martjanske pogodbe, kot je razvidno iz njegovega podpisu, kot vicearhidiakon. Trstenjak ob prepisovanju te listine ni zapazil, da je pred črko »A« v besedi »Archidiakon« črka »V«. Stele pa je objavil ta napačni Trstenjakov prepis.40 Dejansko je torej Barbély overovil to listino kot vicearhidiakon okraja Tótság, to je kot dekan Slovenske krajine, in Zelko meni, da je Barbély bil ravno takrat (1753—1754) župnik v Martjancih,41 pa ni nujno, da bi bil to pogodbo overovil ravno v tistem času.

Takrat so zopet nastale kakšne težave v zvezi z vinogradom martjanske cerkve v Vučji gomili in je kdo osporaval verodostojnost prepisa, zato je Barbély kot dekan Slovenske krajine potrdil istodobnost in istovetnost besedila prepisa z izvornikom. Stele sicer pravi, da je za časa Barbélya »nastala potreba po tem... prepisu«, toda Barbélyev pripis: »Quod copia haec...« nam pove mnogo več. Ne govori o kakšnem prepisu izvornika za časa Barbélya, ampak o tem, da besedilo soglašja z besedilom izvornika in da je ta prepis napisan z isto roko. Torej je prepis toliko star kot izvornik. Tudi vodja rokopisnega oddelka Narodne in univerzitetne knjižnice v Ljubljani Janez Logar meni, da tudi papir, na katerem je napisana kopija, kaže na isto starost kot letnica 1643. Sicer bo pa moči končno besedo o tem izreči ob najdbi izvornika v Budimpešti in ob primerjavi obeh pisav.

Vsi štirje ključarji martjanske cerkve se leta 1643 na pogodbi niso podpisali, ampak le podkrižali. Križ obdaja krog.

V času, ko je bil prošt József Battyány na vizitaciji v Slovenski krajini (Tótságu), leta 1756, Barbély ni bil več dekan te dekanije. Bil je to Ivan Požgaj, župnik pri Sv. Benediktu (districtus hujus Tótságiensis vicearchidiaconus).42 O tej spremembi daje Zelko to-le razlago: »Verjetno je starost ali njegovo slabo zdravje vplivalo na spremembo, da je ne dolgo pred letom 1756 bil imenovan za vicearhidiakona (dekana) Ivan Požgaj in je Borbély bil razrešen te službe in počaščen s kanonikatom kolegiatnega kapitlja v Szombathelyu. Vsekakor gre za častni kanonikat, ker bi se sicer preselil v Szombathely.«43

Dejansko pa Barbély ni postal častni kanonik in sicer šele ob razrešitvi dekanske službe, ampak je bil že od leta 1749 pravi kanonik tega kapitlja. Takih župnikov, posebno na težjih župnijah ob rekatolizaciji, ki so bili obenem pravi kanoniki kakšnega kapitlja, je bilo v isti dobi več; tako v győrski44 kot tudi v zagrebški škofiji.45

Ko je leta 1927 Stele objavil tekst »te važne listine«, pristavlja, da bi mogla »v enaki meri zanimati pravnega zgodovinarja, kakor jezikoslovca«.46 To upanje se mu ni izpolnilo. Od takrat smo dobili dve dobri pravni zgodovini Slovencev. Prvo nam je dal leta 1935 Metod Dolenc,47 drugo pa Sergij Vilfan leta 1961.48 Martjanske pogodbe ne omenjata, čeprav bi jo mogla marsikje, npr. ko govorita o likofu (aldomašu), rihtarju, najemu, vinogradih, pogodbah, pečatenju itd. Objava pogodbe tudi ni pritegnila zanimanje »Slovenskega pravnika«.

Prav tako je bilo z našimi jezikoslovci. Jeziku te pogodbe niso posvetili pričakovane pozornosti. Le naši slovstveni zgodovinarji jo tu in tam na kratko omenjajo, npr. Vilko Novak, Štefan Barbarič, Mirko Rupel in Franc Zadavec. Novak pravi o njej: »Pretežno kajkavski je tudi značaj prvega časovno in krajevno izpričanega jezikovnega spomenika v Slovenski krajini, pravne listine, nastale 1643 v Martjancih«.49 Barbarič šteje to martjansko pogodbo med »najstarejše zapise prekmurščine« in omenja rabo aorista v njej.50 Ruplu je martjanska pogodba »zanimiva« in je »doslej najstarejši znani prekmurski tekst, kaže celo vplive kajkavščine«.51 Zadavec pa v svojem pregledu starejše prekmurske književnosti ugotavlja: »... najstarejši znani narečni rokopis pravna listina pa je martjanska najemniška pogodba iz leta 1643«.52 Tudi Trstenjak in Stele jo imata za slovensko listino.

V martjanski listini se omenjajo tudi Turki ter dva pastorja v Martjancih. Zato tudi zgodovinarjem daje nekaj pomembnega gradiva. Podatke o Turkih je uporabil Bogo Grafenauer, ko govori o turški oblasti v Prekmurju in ugotavlja: »Tako se v najstarejšem prekmurskem slovenskem besedilu, v listini »cehmeštrov« iz Martjanec iz leta 1643 pripoveduje, da je leta 1604 pokrajina prišla »v pogansko roko«, da se je pa leta 1642 »jedno Malo omililo s temi Poganmi«. Predikant iz Martjanec zato ni mogel v vmesnem času obdelovati vinograda v Vučji gomili. Toda kaj je pravi vzrok? Ali nevarna pot do vinograda zaradi turških roparskih pohodov, ki so se jih ob meji lotevale pogosto majhne skupine? Ali naj bi bila Vučja gomila v drugačnem razmerju do Turkov, kakor Martjanci sami?«53 Ivan Zelko pa je podatke te pogodbe, tako o Turkih kot o predikantih vpletel v krajšo monografijo o martjanski župniji.54 Ko govori Jožef Smej o preteklosti Murske Sobote, pravi: »Upravo mesta so imeli v rokah domači soboški sodniki, rihtarji slovenskega rodu, ki so lahko razsojali v civilnih in manjših kazenskih zadevah. O njih govori prekmurska slovenska listina iz leta 1643.55 Vidimo, da imata tudi Grafenauer in Smej to listino za prekmursko slovensko.

Ali moremo imeti to martjansko listino kljub pretežno kajkavskemu značaju za slovensko? Ne. Jezik te pogodbe je namreč isti, kakor je npr. v Krajačević-Petretičevih *Svetih evangeliomih*, ki so izšli v Gradcu leta 1651 za zagrebško škofijo, torej le osem let po nastanku martjanske listine; seveda je treba upoštevati še nekaj prekmurskih besed v njej. Svete evangeliome je dal natisniti zagrebški škof Nikola Petretić (1648—1667),⁵⁶ za natis pa jih je priredil jezuit Krajačević (1582—1653).⁵⁷ Oba trdita, da so evangeliomi natisnjeni v »slovenskem jeziku« in da bodo zdaj »prodikatori svete evangeliome iz knjig slovenskih pred ljudstvom čteli« itd. Ti navedki so vzeti iz *škofovega* uvoda v Svete evangeliome. Še tretji natis teh evangeliomov, ki je izšel leta 1730 v Zagrebu, ima v naslovu: »...sveta stolna cirkva zagrebečka slovensko-hrvatska«. ⁵⁸ Kajkavski pisatelji so od 16. do srede 19. stol. splošno imenovali svojo deželo »slovenski orsag« in svoj jezik »slovenski«. Vendar pa zaradi tega danes ne moremo reči, da je jezik teh kajkavskih knjig in naše martjanske pogodbe slovenski.

V besedilu martjanske pogodbe je nekaj tujk nemškega izvora (gmajna — gmajnar,⁵⁹ ceringa, rihtar,⁶⁰ cimper — pocimpral) in tudi madžarskega (hasen,⁶¹ úrok, engedüvati — engedüvali,⁶² dogoš, aldomaš⁶³). Sorazmerno je precej lepih prekmurskih izrazov, npr. dámo na znanje, cerkveni (poleg kajkavskega cirkveni), pravda, pernja, nigdašnji, premionoči naši bratovje, pošten (poleg kajkavskega počten), drugomi dati, ládati, kopati, gnojiti, povekšavati, vsega zasaditi, vživati, tak, sosidje, spravišče, z našim podpiskom. Opozorjam na črko in glas »ü« v prej navedenih besedah, kar kaže na prekmursko narečje.

Martjanska pogodba iz leta 1643 torej ni »slovenska listina«, ampak, kakor je to V. Novak izmed vseh, ki so obravnavali jezik te pogodbe, najbolj natančno označil, *da je namreč njen jezikovni značaj »pretežno kajkavski«, to je hrvatski*. To vprašanje, glede kajkavščine, ali je del slovenskega jezika ali je samostojen srbohrvatski dialekt, se je reševalo že od srede devetnajstega stoletja dalje in je danes že dokončno rešeno. Različne hipoteze so se vrstile. Vatroslav Kalenić jih povzema v te kratke besede: »Kopitar, Miklošič, Oblak, Valjavec, Murko, Vuk, Maretić so mislili, da je kajkavski dialekt sestavni del slovenskega jezika, Šafařík, Florinski, Rešetar, Rožič, Polívka, Lukjanenko, Ramovš, Belič (z določenimi medsebojnimi razlikami) so mislili, da jezikovno pripada srbskohrvatskemu jeziku. Vatroslav Jagić se dolgo časa ni mogel odločiti, pozneje je pristal k mnenju druge skupine.«⁶⁴

Že v času svojega prvega »zlatega obdobja« je kajkavščina — takrat se je imenovala po-

gosto »slovenski jezik« — bila tudi »književni jezik« v Prekmurju. Ne le v dolnjem, ki je do 1777 pripadal zagrebški škofiji, ampak tudi v gornjem Prekmurju tja do Rabe, in sicer istočasno. To spričuje ne le martjanska pogodba iz leta 1643, ampak toliko ohranjenih rokopisnih in v kajkavščini napisanih pesmaric predvsem v gornjem Prekmurju. Med temi najposebej omenjam ravno martjansko pesmarico in seniško (z Gornjega Senika). Martjanska pesmarica ima to zanimivost: pod zapisom »Per me Nicolao Legen 1710« najdemo starejšo letnico, in sicer »Anno Dni (= Domini), letnica, die 15 Aprilis«. Čez staro letnico je Legen napisal letnico 1710, tako je zelo težko čitljiva. Franc Kovačič je razbral letnico »1549 ali 1649«, ⁶⁵ Franjo Francev pa letnico 1643!⁶⁶ Torej isto leto, v katerem je bila napisana martjanska pogodba!

Seveda bo potrebno tudi to še kdaj preveriti.

OPOMBE

1. Vecsey, A, kőszregi róm. kat. Kelcz-Adelffy árvaház története 1741—1941. Szombathely 1943, str. 247. — 2. A. Trstenjak, Slovenci na Ogrskem. Narodopisna črtica. Rokopis. Bagáryjevi življenjepisni podatki so v poglavju: *Književnost*. 21. Jožef Bagáry, str. 1—2. Navajam: Trstenjak, Ogrski Slovenci — NUK. Gy. Géfin, A szombathelyi egyházmegye története, 3. kötet. Szombathely 1935, str. 18. — 3. A. Trstenjak, Ogrski Slovenci — NUK, Jožef Bagáry, str. 2—3. — 4. Magyar életrajzi lexikon, 1. kötet A—K. Budapest 1967, str. 111. — 5. Iv. Zelko, Miklóš Küzmič. Prekmurska knjižnica 1. V Soboti 1937, str. 21. — 6. K smrti kontrolorja A. Trstenjaka. Slovenski narod Lj., 18. dec. 1917, št. 289, str. 3. — 7. V. Novak, Murkovič Janez. Slov. biogr. leksikon, 6. zv. Ljubljana 1935, str. 175. — Da so Perve knige-čtenjá Bagaryjeve, spričuje tudi madžarski slovstveni zgodovinar somboteljske škofije Lajos Kovács leta 1929 v spisu: »Književna dejavnost szombathelyske duhovščine« v: Géfin, A szombathelyi egyházmegye története, 2. kötet, Szombathely 1929, str. 347. Omenja le natis iz leta 1871. — 8. Iv. Škafar, Dve ohranjeni pismi Božidarja Raiča Jožefu Borovnjaku. Kronika XVIII/1970, str. 39. — 9. Obe pismi sem prepisal z dovoljenjem gospe Olge Šlebinger, ki je umrla 14. februarja 1967 v Gornji Radgoni. Upam, da sta pismi na njenem domu še ohranjeni. Janko Šlebinger je umrl v G. Radgoni 3. febr. 1951. — 10. Fr. Simonič, Slovenska bibliografija, Ljubljana 1903—1905. Dodatki in popravki (str. 609—627) so od Janka Šlebingerja. — M. Slavič, Prekmurje, Ljubljana 1921. Na strani 13, opomba 26 beremo: »Natančno celo prekmursko bibliografijo ima zbrano panonski Slovenec prof. dr. Janko Šlebinger v Ljubljani, ki jo misli kmalu izdati«. Žal ni izšla. — 11. Bilo je nekaj tednov več kot dva meseca. Trstenjaka so v Beltincih Madžari iskali 31. avgusta, Bagáry je pa to pismo pisal Trstenjaku 18. novembra 1883. — 12. A. Trstenjak, Ogrski Slovenci — NUK. Potopisne čr-

tice, str. 149. — 13. Proslava Miklošičeve sedemdesetletnice je bila v Ljutomeru 2. septembra 1883. Kljub nemiru, ki so bili v Beltincih ob Trstenjakovem prihodu, se je te proslave udeležil tudi Žižek. — Slovenski narod XVI, 10. IX. 1883, št. 206, str. 1. — (V. Novak), K medsebojnim stikom. Novine XXII/1935, št. 51, str. 2. — 14. A. Trstenjak, Ogrski Slovenci — NUK, Potopisne črtice, str. 147—148. — 15. Pravilno: sebeščanski. Ti duhovniki so bili: Marko Terdassy (Kolenko), Franc Gašpar, Jožef Bagáry, Jožef Ivanocy in Karel Fodor. — 16. Iz sobotske okolice na Prekmurskem. (Izvirni dopis). Slovan I/1884, št. 28, str. 223—224. — 17. A. Trstenjak, Ogrski Slovenci. Ljubljanski zvon XXI, 1901, str. 512. — V tem n. d. Trstenjak na str. 174 zopet pravi: »Jaz sem prehodil vse kraje, obiskal vse župnije, preiskal župne arhive in pobral vse knjige in stare listine, kolikor je še tega ostalo in se moglo dobiti.« — Vsega tega je le bore malo ostalo v sedanji Trstenjakovi zapuščini v NUK. — 18. A. Trstenjak, Ogrski Slovenci, NUK, Potopisne črtice, str. 121—122. — 19. A. Trstenjak, Ogrski Slovenci. NUK, Književnost — pisatelji, uvodni del, str. 14. — 20. Slovenski narod XVIII, 1885, št. 3, str. 3. — 21. Fr. Mohorič, Prekmurje in Medjimurje. Časopis za zgod. in narodopisje XVI/1920—1921, str. 37, kjer pravi: »O prvih svojih potovanjih je (Trstenjak) poročal in predaval dne 3. jan. 1885 v Ljubljanski čitalnici, ob kateri priliki je čital jako zanimivo pismo ogrsko-slovensko iz 17. stoletja.« — 22. V. Novak, Slovstveno delo Slovenske krajine, v zborniku Slovenska krajina. Beltinci 1935, str. 44 in še večkrat v drugih svojih razpravah. — 23. Pusztai József, Adalékok a mártonhelyi plebánia-templom 500 éves történetéhez. Muraszombat és vidéke VIII/1892, št. 46, 13. nov. — 24. Fr. Stelè, Slovenska listina iz leta 1643. Časopis za zgod. in narodopisje XXII/1927, str. 6—7. — 25. A. Trstenjak, Ogrski Slovenci, Potopisne črtice, str. 123. — 26. Turki so Kanižo zasedli leta 1600 in ostali v njej do leta 1690. — 27. Raci, madžarsko rácok, so Srbi. Torej so tudi ti bivali v Kaniži. Bili so predvsem tisti, ki so služili v turški vojski. — 28. Besede pravdo in perno (prepir), poznajo tudi Prekmurci: pravdati se, pernjati se. Ceringa iz nem. die Zehrung = hrana, živež. V martjanskem besedilu pomeni: stroški, izdatki. — 29. Úrok iz madž. örök = dediščina. Glej: Fr. Miklošič, Etymologische Wörterbuch der slavischen Sprachen. Wien 1886, str. 274. — VI. Mažuranič, Prinosi za hrvatski prav. povjesni rječnik. Zagreb 1908—1922, str. 840. — 30. Listina pravi, da so bili »vu pravdi« tudi soboški valpoti. Imenoma je imenovan »Luther Juri valpot«. Že v darilnici madžarskega kralja Andreja II. iz leta 1208, s katero je dal »Nikolaju, županu železne županije« (Nicolao, comiti de Ferreo castro, M. Kos napačno prevaja »grofu iz Zelezne-ga« — Gradivo V, str. 425, št. 900) zelo razsežno posest Lyndwa = Gornjo Lendavo, čitamo, da je bila takrat ta posest v oskrbi »uni officiali, qui vulgo Wolpach dicitur«. (Imre Szentpétery, Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritika jegyzéke — Regesta regum stirpis Arpadianae critico-diplomatica, I. kötet, 1001—1270. Budapest 1923, str. 75, št. 236). V gornjelendavskem urbarju z

dne 2. decembra 1593 beremo, da je takrat bila ta posest razdeljena na dva valpotata: »Valpotatus superior«, ki je imel središče v gornjelendavskem gradu, ter »Valpotatus inferior«, ki mu je bil središče grad v Murski Soboti. (Maksay Ferenc, Urbáriumok XVI—XVII. század. Budapest 1959, str. 51, 55.) Podobno razbiramo iz dveh urbarjev gornjelendavske posesti iz leta 1628, prvi z dne 1. junija 1628 in drugi iz istega leta. (Nav. d. str. 59—82.) Torej sta bila še v prvi polovici XVII. stoletja, ko je bila napisana martjanska pogodba, dva valpota. Enega nam ta listina imenuje, Jurija Luthera, ki je bil v Murski Soboti. — 31. Prokurator, iz latinske besede procurator in pomeni advokat. Takrat advokati še niso bili samostojni, na diplomo navezani kot danes. Bili so pravni svetovalci in plačani uslužbenci zemljiškega gospoda. — 32. Deák, današnja madžarska oblika diák. Stari, prvotni pomen: pisar; človek, ki se ukvarja s pismenskim delom ali poučevanjem. (A magyar nyelv értelmző szótára. Budapest 1959. I. kötet, str. 1003.) Tako so imenovali tiste, ki so pri zemljiških gospodih opravljali dela pisarjev, tajnikov, korespondentov. Seveda je beseda deák pomenila tudi večkrat tistega, ki je obiskoval latinsko šolo ali znal latinski. Te podatke, ki sem jih pojasnil v op. 32 in 33, mi je poslal dr. Emil Simonffy, arhivar v Zalaegerszegu, za kar se mu tu najlepše zahvaljujem. So v soglasju z razlago, ki jo je Bagáry dal Trstenjaku in jih je uporabil Stelè v objavi martjanske listine. Dijaki so bili večkrat tudi dvorni pevci pri zemljiškem gospodu. O raznih pomenih besede dijaki, dijakon sta pri nas razpravljala Fr. Miklošič (n. d., str. 45) in Mažuranič (n. d., str. 243—244). V moji mladosti so v Prekmurju takemu veleposestniškemu (grofovskemu) uslužbenu rekli: gospódski pisác. V tem pomenu so v martjanski listini imenovani razni dijaki, npr. Baláz Temlin pri Adamu Batthyányu in Jurij Búkeffy pri Forgácsu. — 33. Dogoš — upravitelj posestva pri zemljiškem gospodu. — 34. Slovenski narod L/1917, št. 288, str. 4, št. 289, str. 3. — 35. Stelè, n. m. str. 8, op. 4. — 36. V Bedy, A győregyházmegyei papnevelés története. Győr 137, str. 301. — 37. Ig. Desics, A vasvár-szombathelyi székeskáptalan története főbb vonásaiban. V: Géfin, A szombathelyi egyházmegye története, 2. kötet. Szombathely 1929, str. 323. — 38. Visitatio canonica 1756, str. 1090. Škofijski arhiv v Szombathelyu. Navaja Iv. Zelko, Dekanija M. Sobota. Špitalič 1958, tipkopis str. 19 — Navajam: Zelko, Dekanija Murska Sobota. — 39. Zgodovina župnij soboške dekanije. Župnija Martjanci. Sestavil Iv. Zelko, str. X. — 40. Fr. Stele, n. m. 9. — 41. Iv. Zelko, Dekanija M. Sobota, str. 19. — 42. Iv. Zelko, Dekanija M. Sobota, str. 20. — 43. Iv. Zelko, Dekanija M. Sobota, str. 19. — 44. V. Bedy, A győri székeskáptalan története. Győr 1938, str. 393, 39—40. — 45. J. Butorac, Popis župa zagrebačke biskupije g. 1650. Croatia sacra, Arhiv za crkvenu povijest Hrvata, št. 15—16. Zagreb 1938, str. 91 in op. 8, str. 92. — 46. Fr. Stelè, ČZN 1927, str. 8. — 47. M. Dolenc, Pravna zgodovina za slovensko ozemlje. Ljubljana 1935. — 48. S. Vilfan, Pravna zgodovina Slovencev od naselitve do zloma stare Jugoslavije. Ljubljana 1961. — 49. V. No-

vak, Slovestveno delo Slovenske krajine. Zbornik Slovenska krajina. Beltinci 1935, str. 34. — 50. Št. Barbarič, Oris književnega razvoja severovzhodne Slovenije do sredine 19. stoletja. Panonski zbornik. Murska Sobota 1966, str. 83—84. — 51. M. Rupel, Protireformacija in barok. Zgod. slov. slovstva I. Ljubljana 1956, str. 282. — 52. Fr. Zadravec, Starejša pomurska književnost. Spomeniško Pomurje. Murska Sobota 1956, str. 18. — 53. B. Grafenauer, O turški oblasti in o nastanku drobne zemljiške posesti v Prekmurju. Prekmurški Slovenci v zgodovini. Murska Sobota 1961, str. 84. — 54. Iv. Zelko, Zgod. župnij soboške dekanije. Župnija Martjanci (rokopis). — 55. J. Smej, Murska Sobota včeraj, danes in jutri. Nova mladika II/1971, str. 139—140. — 56. J. Butorac, Zagrebački biskupi i nadbiskupi 1094—1944. Kulturno poviestni zbornik zagreb. nadbiskupije I. Zagreb 1944, str. 53. Naslov: Szveti evangeliomi, Koterimi szvéta Czirkva Zagrebecska Szlovenszka, okolu godiscsa, po Nedelye te Szvetke šive: ... Petra Petreticsa, Biskupa Zagrebecskoga, Oblaztjum, i ztroskom, i Szlovenzkem szlovom na szvetlo vun dani ... Vu Nemskom Gradcze. Na jezero sezt zto petdeszet i pervo leto. Pri

Ferencze Widmanstadiuse stampare. — 57. M. Vanino, Nikola Krajačević (Sartorius). Vrela i prinosi 3. Sarajevo 1933, str. 115. — N. Sertić, Hrvatski kajkavski molitvenici (tipkopis), str. 13—17. — 58. Szveti evangeliomi, z-Koteremi Szveta Sztolna Czirkva Zagrebechka Szlovenszko-Horvaczka chez leto, po Nedelyah, i Svetkeh sive. ... Stanpani vu Zagrebu, Letto 1730. pri Ivanu Weitz. — 59. Gmajna, iz nem. Gemeinde. Gl. Miklošič, Die Fremdwörter in den slavischen Sprachen, Wien 1886, str. 17. Mažuranić n. d., str. 323. — 60. Rihtar iz nem. Richter. Glej: Mažuranić, n. d., str. 585, 596, 1248. — 61. Hasen iz madž. haszon, haszna. Glej Miklošič, Eth. W., str. 33. Mažuranić, str. 376. — 62. Engedüvati iz madž. engedni. Glej Miklošič, Die Fremdwörter, str. 14. — 63. Aldomaš iz madž. áldomás. Glej Miklošič, Eth. W., str. 2. Mažuranić, str. 2—3. — 64. V. Kalenić, Usoda kajkavskega dialekta. Slavistična revija 1969, str. 189, op. 12. — 65. Fr. Kovačič v oceni M. Slaviča knjige *Prekmurje*. ČZN XVII/1922, str. 42. — 66. Fr. Fancev, Tragovima hrvatske kajkavske poezije 16 vijeka. Ljetopis Jug. akademije znanosti i umjetnosti 1936 god. Svezak 48. U Zagrebu 1936, str. 166.

DOLINARJEV NAČRT VODNJAKA V TIVOLIJU

FRANCE ŠTUKL

V Mestnem arhivu Ljubljane v registru⁴ ri mestnega magistrata — Reg. I. f. 1819, XII/10 št. 5100/1919, sodniške in druge razno-terosti — je ohranjen spis o neizdelanem Dolinarjevem vodnjaku v Tivoliju. Poleg spisov sta ohranjeni dve akvarelni skici projektiranega vodnjaka, fotografija glinastega modela in izrezana Dostalova reprodukcija podobnega, industrijsko izdelanega vodnjaka.

Zarnik in Dolinar sta se dogovarjala, naj bi vodnjak stal v tivolskem parku pri otroškem igrišču, za Tivolskim gradom, kjer je bil takrat neporaben kamnit vodnjak s pobarvanimi litoželeznimi reliefi. Kako so se te zadeve odvijale, naj povedo dokumenti.

»Slavna občina

mesta Ljubljane!

Uljudno podpisani si usoja predložiti slavni mestni občini načrt vodnjaka za tivolski park. Priložena fotografija je le približni osnutek tega vodnjaka, ki naj predstavlja pet razposajenih, kopajočih se otrok. Plastike naj bi bile iz brona, arhitektura iz trpežnega kraškega kamna. Basen naj bo zvišen od zemlje 60 cm, postamenti, na katerih stoje plastike, 1 m. Vodnjak je konstruiran na simetrično zaključen centrum tega parka, kar se pa tiče motiva, se mi zdi tudi najprikladnejši glede na prostor in okolico.

Natančnega proračuna za vodnjak podpisane ne more predložiti, ker je mnenja, da se za plastike lahko porabi *kak razbit top* (za artilerijsko vojašnico jih je dovolj) in s tem se stroški neprimerno zmanjšajo. *Za izvršitev plastik in ostalih arhitektoničnih načrtov bi zahteval podpisani 10.000 K*, katere naj bi mu mestna občina izplačevala mesečno po 1000 K. Kar se pa ostalih stroškov tiče, je uverjen, da ne bodo dosegli vsote, ki bi se zdela mestni občini pretirana. Ta vodnjak je neobhodna potreba za tivolski park, zato naj blagovoli mestna občina ta predlog upoštevati in ga takoj rešiti, da se z delom lahko prične.

Z odličnim spoštovanjem
Lojze Dolinar
akadem. kipar
Bleiweisova cesta 18.

Ljubljana, 26. marca 1919.« (f. 164, 165)

Prošnja je prišla 28. marca v roke magistratnega ravnatelja dr. Milutina Zarnika, da bi podal mnenje magistratne umetniške komisije. Vlogo so poslali še gospodu Dostalu, ki je o njej pisмено podal svoje mnenje, in

ravnatelju Ivanu Šubicu, ki jo je brez izjave vrnil. Prvi je odgovoril gospod Dostal.

»Slavnemu mestnemu magistratu, v roke g. magistratnemu ravnatelju dr. Zarniku v Ljubljani.

Vračam v izjavo mi poslani načrt kiparja Lojzeta Dolinarja za nov vodnjak oziroma za loko v tivolskem parku. Iz prošnje same in iz okolnosti, da v javnost še ni bilo slišati o nameravani postavitvi novega vodnjaka, smem sklepati, da je kipar zasnoval načrt iz svoje iniciative.

Izjavljam se sledeče:

1. Ne uvidim potrebe, da bi se napravil nov vodnjak. Od otroških let sem že vajen na sedanjo sliko te točke v parku, pa reči moram, da mi ni nikoli prišla na misel potreba kake nove naprave. Sedanja preprostost se prav dobro sklada z vso okolico. Slika parka ne potrebuje na tem mestu nobenega novega povdarka in zato bi bilo škoda kaj izpreminjati.

2. V načrtu se mi zdi precejšnja nadbaročna neokusnost, da bi štirje otroški kipi neprestano bruhali vodo na kopajočega se tovariša. To ni naravno, pa tudi ne lepo. Kompozicija ni posebno izvirna, kar kaže pridejana sličica.

Ljubljana, dne 4. maja 1919.

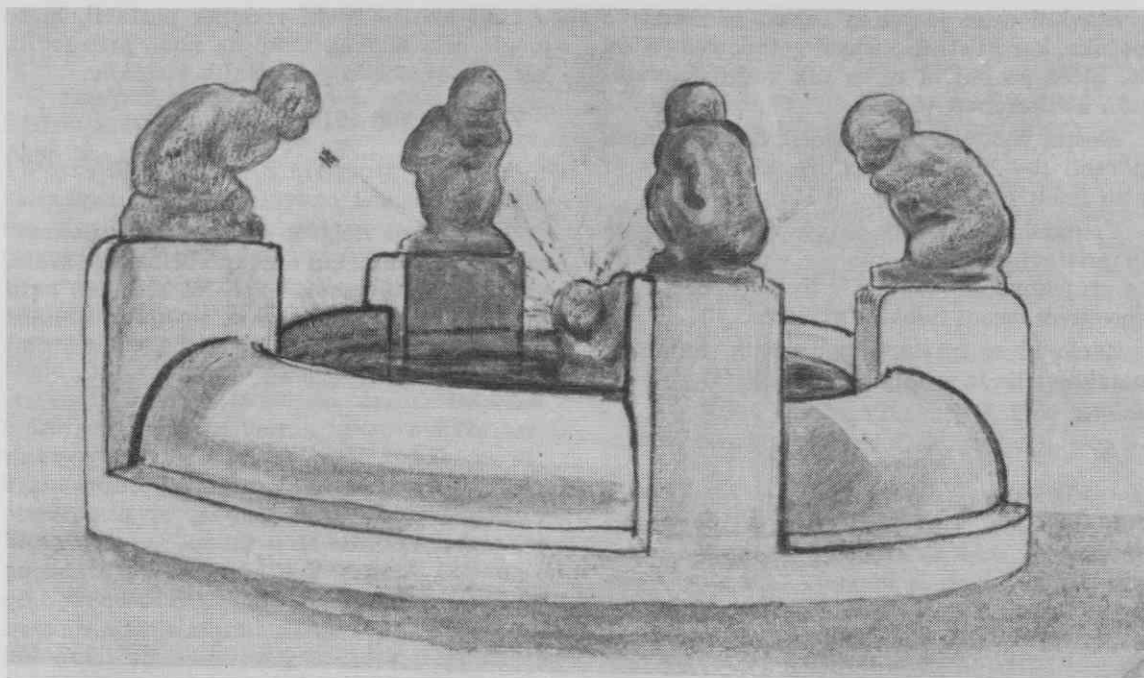
J. Dostal« (f. 170)

Zarnik je Dostalu še enkrat vrnil izjavo z zahtevo, naj pove, odkod je izrezal »pridejano sličico.« Sliko podobnega vodnjaka je Dostal izrezal iz časopisa »Die Plastik.«

Kljub Dostalovemu negativnemu stališču do Dolinarjevega vodnjaka je Zarnik napisal 17. junija poročilo, ki mu je preraslo v 6 strani dolg estetski esej, Olepševalnemu odseku občinskega sveta, načelniku Ivanu Petriču.

Med drugim piše:

»... Gospod župan mi je zadevo izročil z naročilom, naj občinska umetniška komisija, katere član sem tudi jaz, odda svoje mnenje. Ta umetniška komisija pa ne obstoja več. Njen bivši član Etbin Kristan je v Ameriki, Kamilo Pammer se je že zdavnaj odpovedal občinskemu mandatu in sodelovanju, ravnatelj Ivan Šubic mi je pa izjavil, da tudi ne bo več sodeloval, ker je drugače preobložen in naj vzamem na znanje, da s tem odlaga svoje članstvo. Preostala dva le g. knezoškofijski tajnik Josip Dostal in jaz. G. Dostal je oddal pisμένο mnenje, ki je priloženo in katere-mu je dodal malo podobico, ki nam kaže

Dolinarjev načrt vodnjaka v Tivoliju, Mestni arhiv

drug vodnjak (tucat — robo neke betonske firme) skoro enake ideje, kakor je Dolinarjeva. Pokazal sem to podobico g. Dolinarju, ki je izjavil, da za podobnost pač nič ne more. To mu tudi rad verjamem; Dolinar nikakor ni plagijator, ali ideja leži takorekoč na dlani. Po umetnostnih časopisih se večkrat vidi reproduciran kak vodnjak s podobno razporedbo figur, ki je prav hvaležna za oko, in to gledalcu nevede ostane v spominu.

Dolinarjev vodnjak bi torej, če umetniško dobro izdelan, zlasti če bi bile figure dobre, napravil prav ličen, dasi ne bogvekakovo izvrsten vtis. Bil bi čisto čeden okras za Ljubljano.

Je pa še neko vprašanje. Majčkene figurice, kjer se manjših detajlov sploh ne vpošteva, napraviti tako, da jim ni ničesar oporekati, je mnogo lažje, nego velike; tudi majhno podobo je lažje narisati, kakor pa isto s figurami v naravni ali nadnaravni velikosti.

Kolikor poznam Dolinarja, je pač sposoben pravilno modelirati v vsaki izmeri; sploh se pa povečanje vrši s takozvanim punktiranjem, t. j. proporcije se od točke do točke po modelu merijo in prenašajo v veliko mero. Spomnil sem se le cesarjevega spomenika »mojstra« Peruzziya, ki je od vseh tedanjih konkurentov skoraj najmanj znal, a vsled reklame svojega bivšega učitelja, ki je bil zaljubljen v Peruzzijev precejšnji, toda neizglajeni in neizučeni talent, odnesel prvenstvo v konkurenci. Seveda je tista jury obstojala iz samih umetnikov, ki so izvajanja o umet-

nosti poslušali z velikim brezkritičnim respektom. In Peruzzi je predložil tedaj majhen model, ki je bil sicer strašno šablonast, a vsaj v proporcijah ni imel vidnih napak. Ko je pa spomenik po majhnem modelu in z največjim bojem zoper lastno lenobo naposled izdelal, je imela mramornata devica zaraščen hrbet in ena roka od rame do komolca in od komolca do zapestja je imela napačno razmerje, o čemer se lahko vsakdo še danes prepriča na Slovenskem trgu.

Ta spomenik je nekak spomenik umetniške brezkulturnosti.

To sem le tako postrani omenil v splošen povdarek, kako previdno in točno se morajo vprašanja vobče obravnavati. Moje poročilo je postalo nekak članek o estetiki in drugem. A temu se pri danem slučaju nisem mogel izlepa izogniti.

Vem, da je Dolinarju že iz denarnih ozirov silno na tem, da bi bila njegova ponudba sprejeta in večkrat je rešitev že urgiral.

Radi izjemnosti slučaja moram pač prepustiti popolnoma občinskemu svetu, da zavzame svoje stališče in o predmetu sklepa.

Županov namestnik
Dr. Zarnik.« (f. 176' 177, 177')

Olepševalni odsek je 24. junija Dolinarjev vodnjak odklonil. (f. 178'). Zarnikovo poročilo so 1. julija poslali še stavbnemu uradu, mestnemu vodovodu in vrtnarskemu nadzorniku, da še oni izrazijo svoje mnenje.

Stavbni urad je bil za to, da se z zadevo počaka, ker bi stroški znesli gotovo čez 30.000 K. Sicer pa naj bi se za tak vodnjak razpisala konkurenca. (f 178').

Mestni vodovod je odgovoril, da bi vodnjak porabil 15—20 hl vode na uro, ki pa je takrat niso imeli na razpolago. (f 178').

Vrtnarski nadzornik je... »Vzel na znanje in pristavljam le, da mojem vkusu ne spada ta projektovani vodomet v tivolski park k tej enostavni fačadi tivolske graščine.

Zdelo bi se mi to, kot dotičnik, kateri si natakne cilindr in ima slabih čevljev.

Tudi ako bi se ta vodnjak postavil, bi se mogla cela okolica temu na novo prilagoditi, kaj bi povzročilo precejšnjih stroškov.

V Ljub., 20. 7. 1919.

V. Hejnic.« (f. 178')

Dolararjevo vlogo so še predlagali v obravnavo Olepševalnemu odseku občinskega sveta, ki pa je rešitev zavlačeval. Na zadnjem aktu 16. XII. je notirano, da se je kipar Dolinar za stalno preselil v Ameriko in so zato dali vlogo in celoten spis a/a. (f. 180)

O razstavi »Zlatarstvo na slovenskem Štajerskem«.

Pokrajinski muzej v Mariboru je v preteklem letu, v mesecu oktobru, postavil v svojih razstavnih prostorih občasno razstavo »Zlatarstvo na Slovenskem Štajerskem«. Razstavo je spremljal ilustriran katalog in si jo je v mesecu dni ogledalo 6229 ljudi. 167 predmetov, zbranih iz vse Štajerske, je ilustriralo čas od srede 15. do srede 20. stol. Gradivo za razstavo so prispevali župnijski uradi, štajerski muzeji in nekaj privatnih lastnikov. Na razstavi so prevladovali zlatarski izdelki za sakralno rabo, kar je marsikaterega obiskovalca presenetilo in je ostalo zabeleženo tudi v knjigi vtisov. Vendar je ta »očitek« kaj lahko pojasniti. Do danes se je v muzejih in v drugih, javnosti dostopnih institucijah ohranilo izredno malo zlatarskih izdelkov, ki so služili kot nakit ali namizno posodje v meščanskih in plemiških hišah. Pot do podobnih predmetov v privatni posesti, kolikor jih seveda še je, je kljub vabilom v dnevem časopisju ostala takorekoč zaprta in brez odziva. Za takšno stanje je odločilnega pomena, da je bilo plemstvo, kjer so izdelki iz žlahtnih kovin sodili k reprezentančnemu videzu stanu, tujerodno in je dragocenosti odnašalo s seboj v tujino. Prav tako je danes težko ugotovljati, koliko je bilo nakita in dragocenega posodja v meščanskih hišah, saj se je struktura prebivalstva v štajerskih mestih in trgih v zadnjih 60.—70. letih močno spremenila, predvsem v nacionalnem pogledu.

Razstava sodi po tematici v področje kulturne zgodovine in se loteva doslej malo obdelane umetnoobrtne stroke pri nas. V preteklih letih so bili na teritoriju slovenske Štajerske evidentirani in zbrani zlatarski izdelki iz cerkvene posesti, ki nam s svojo številnostjo, raznolikostjo in kakovostjo omogočajo vpogled v dejavnost zlatarskih delavnic pri nas v preteklih obdobjih. Tako je bilo mogoče ugotoviti, da se na slovenskem Štajerskem prepletajo v domačih zlatarskih delavnicah izdelani predmeti s tujimi, ki so prišli k nam iz nekaterih znanih središč zlatarske obrti — npr. iz Gradca, Dunaja in Augsburga pa naročilu štajerskih cerkva. Po mnenju avstrijskih strokovnjakov je razveljavljivo dejstvo, da je najstarejše stilno obdobje, gotika, tako številno in kakovostno zastopano. Stilno je v vsem štajerskem gradivu odločujoč srednjeevropski vpliv. Obdobje baroka je zapustilo tudi v zlatarski obrti največ sledov, zato ni čudno, da so se prav v tem času vidno uveljavile domače zlatarske delavnice, npr. delavnici J. Reimanna in J. Zeckla v Mariboru in delavnica A. A. Fritza

v Radgoni, ki so bile sposobne izvesti zahtevna naročila v slovenskem in hrvaškem prostoru. Iz obrtno solidne kvalitetne ravni, kamor moremo uvrstiti glavnino ohranjenega gradiva iz preteklih 500 let, izstopajo nekatera dela, ki bi nedvomno dobila veljavo tudi v širšem srednjeevropskem okviru. Sem lahko štejemo nekaj gotskih kelihov iz srede in 2. polovice 15. stoletja, ciborij iz začetka 16. stoletja, ki je zelo verjetno nürnberško zlatarsko delo, kelih iz l. 1755 — dunajski izdelek in kelih s pateno, ki ju je l. 1760 izdelal pariški dvorni zlatar R. J. Auguste.

Ob vsaki razstavi se zastavljajo številna vprašanja. Izrečena so bila tudi ob tej prireditvi. Zakaj je prišlo do takega nesorazmerja med sakralnim in profanim gradivom, smo že odgovorili. Drugo, pogosto zastavljeno vprašanje je bilo usmerjeno na primerjavo med Štajersko in ostalimi slovenskimi pokrajinami. Nanj ne bo mogoče odgovoriti tako dolgo, dokler ne bo zlatarska obrt raziskana v vsej Sloveniji. Nedvomno pa je, da je Štajerska v preteklosti prispevala pomemben delež v zakladnico slovenske kulturne dediščine ne samo v arhitekturi in kiparstvu, temveč tudi v zlatarstvu.

Ni bil naš namen, da bi zajeli sodobne stvaritve v štajerskem zlatarstvu, ki rasejo iz povsem drugačnega sveta predstav in nastajajo v tehnično spremenjenih pogojih proizvodnje. Šele v zadnjih nekaj letih so bili storjeni prvi poizkusi, da bi se zlatarstvo otreslo šablonskega, mehansko tovarniškega značaja. Tudi pri nas se pojavljajo oblikovalci, ki želijo preoblikovati zastarele in oblikovno izrabljene modele ter iščejo namenu in materialu ustrezno sodobno formo. Razstava je bila zaradi zvrsti ohranjenega gradiva osredotočena na sakralno posodje, ki ga je le tu in tam poživiljalo nekaj profanih kosov. Zdi se nam, da bi bila ta enotnost okrnjena, če bi na koncu dodali še današnje izdelke npr. celjske zlatarne (predvsem nakit), ki bi tako stali pred nami brez organske povezave s preteklostjo. Morda bi bila tako zasnovana razstava oblikovno pestrejša, vendar je bil osnovni namen razstave prikazati kako so se v zlatarstvu zrcalile stilne menjave skozi stoletja do današnjih dni, kar je bilo nedvomno mogoče storiti tudi na sakralnih zlatarskih izdelkih.

Razstava je vzbudila zanimanje slovenskih, hrvaških in avstrijskih strokovnjakov in je bila v mesecu novembru prenešana v ljubljansko razstavišče Narodnega muzeja, v Arkade. Z njo skušamo opozoriti na mnoga področja kulturne zgodovine, ki so malo raziskana in želimo ujeti korak s podob-

nimi prizadevanji v drugih deželah, kjer so take razstave že dolgo v programu muzejev. Na Hrvaškem je npr. Muzej za umjetnost i obrt v Zagrebu v zadnjih letih pripravil kar tri »zlatarske razstave« — madžarsko zlatarstvo, zlato i srebro Zadra in razstavo iz zakladnice zagrebške katedrale.

Ob koncu naj omenimo še to, da terja postavitev take razstave sinhronizirano delo celotnega muzejskega kolektiva, ne samo zaradi restavriranja razstavljenih predmetov, ki so bili v ta namen strokovno očiščeni in so se nam predstavili v svoji prvotni bleščeči podobi, temveč tudi zaradi tega, ker Pokrajinski muzej, kakor tudi večina drugih muzejev pri

nas, nima zadostnega števila razstavnih vitrin in prostorov za občasne razstave. Vedno znova ugotavljamo, da je podiranje stalnih zbirk ob priliki občasnih razstav kaj slaba rešitev iz prostorske zadrege in je iz muzeološkega stališča nevzdržna praksa. Kljub pazljivemu ravnanju trpijo stalne zbirke pri pogostih selitvah, posebno zbirke take vrste, kot smo jih zdaj že tretjič podirali v Pokrajinskem muzeju (stanovanjska kultura).

Upamo, da je razstava vzbudila zanimanje za to v materialu in izdelavi plemenito stroko uporabne umetnosti in da je v zavesti lastnikov in obiskovalcev zrasel odnos za kulturno zgodovinske in umetnostne vrednote teh del.

Marjetica Setinc

Izvestje gimnazije Dušana Kvedra v Ptuj 1869—1969, Ptuj 1969; *70 let Gaudeamus igitur...*, Kranj 1971; *Petdeset let gimnazije v Murski Soboti*, Murska Sobota 1970; *50 let slovenske gimnazije v Kočevju*, Kočevje 1969; *25 let slovenske gimnazije v Kopru* 1945—1970, Koper 1970; *Gimnazija Rudolfa Maistra*, Kamnik 1945—1970, Kamnik 1970; *Letno poročilo gimnazije Brežice* 1945—1970, Brežice 1970.

V kratkem časovnem razponu nekaj let so izdale nekatere gimnazije jubilejna letna poročila ob pomembnejših obletnicah svojega obstoja. Ptujška gimnazija, katere letna poročila izhajajo že od 1870 dalje, je svoj redki jubilej 100-letnico ustanovitve — proslavila z izdajo obširnega in bogato dokumentiranega izvestja, že 63. po vrsti. Kranjska gimnazija je izdala letno poročilo ob 70-letnici popolne gimnazije (leta 1901). Zanj izdajanje letnih poročil ni novost, saj je prvo izšlo že leta 1864. Zlat jubilej — 50 letnico — sta počastili gimnaziji v Murski Soboti in v Kočevju z izdajo jubilejnih izvestij. Gimnazija v Kočevju je v letu 1969 proslavila 50-letnico obstoja kot slovenska gimnazija. Prav toliko let je delovala nemška državna nižja gimnazija (od leta 1872), z izdajanjem letnih poročil pa je začela dve leti kasneje. Kar 3 gimnazije so izdale letna poročila ob svoji 25-letnici: to je slovenska gimnazija v Kopru ter gimnaziji v Kamniku in Brežicah.

Izvestja niso le izredno zanimiv zapis o kompleksnem delu neke ustanove temveč v njih odseva stopnja kulturnosti kraja in širše regije. Še posebej so zanimive jubilejne izdaje. Skoraj povsod najdemo zgodovinski oris ustanove, kronološke preglede dogodkov in statistične preglede, sezname maturantov, profesorjev in ravnateljev, poročila o delovanju knjižnic ter strokovnih zbirk, poročila o delovanju šolskih organizacij, društev in krožkov, objavljene maturitetne naloge, pogosto pa tudi spomine nekdanjih profesorjev na leta njihovega službovanja.

Izredno domiselno in vsebinsko bogato je izvestje za Ptuj, mesto, ki je v letu 1969 praznovalo hkrati tudi svojo 190-letnico. Gimnazija je trikrat spremenila ime. Landesgymnasium cesarja Franca Jožefa pred prvo svetovno vojno se je v razdobju stare Jugoslavije poslovenila, sedaj pa nosi ime Dušana Kvedra, ki mu je posvečen tudi uvodni članek. Sedanji ravnatelj Rudolf Čeh in prof. Ljubica Šuligoj sta analizirala zgodovinski razvoj gimnazije. Nekdanja nemška gimnazija v Ptuj je bila sprva realna, od leta 1878 pa humanistična z latinščino in grščino. Bila je eden izmed centrov germanizacije na severo-

vzhodnem Štajerskem. Po prvi svetovni vojni je gimnazija le postopoma dobivala slovenski značaj in postajala kulturno-izobraževalna ustanova za slovensko prebivalstvo. Ves čas se je borila za obstanek, v 30 letih pa je bila najbolj levičarska gimnazija v dravski banovini.

Jubilejno izvestje kranjske gimnazije slavi 70-letnico, odkar so zapustili šola prvi veliki maturanti. To pomeni sedemdesetkrat zapeti »Gaudeamus«. Šola je leta 1970 slavila 160-letnico ustanovitve. Zgodovinski pregled, ki ga je izdelal prof. Andrej Šarc, obravnava razdobje po letu 1941, ko so prenehala izhajati poročila kranjske gimnazije.

O razvoju slovenske gimnazije v Kočevju govori prispevek sedanjega ravnatelja Hermana Kotarja, o položaju mesta med obema vojnoma in zlasti o problemu kočevskih Nemcev pa je mnogo zapisal nekdanji ravnatelj Anton Burgar. S šol. letom 1922/23 je postala kočevska slovenska gimnazija popolna, čeprav se je morala od leta 1927 dalje spet boriti za svoj obstoj. Gimnazija je delovala tudi med okupacijo, čeprav s prekinitvami.

Gimnazijsko izvestje iz Murske Sobote je posvečeno jubileju gimnazije, nastale na ozemlju, ki se je pred 50 leti otreslo neposredne povezanosti z Madžarsko. Gimnazija je bila edina srednja šola v Prekmurju do druge svetovne vojne. Višje razrede te samoupravne šole je vzdrževala soboška občina. Janko Liška, dolgoletni ravnatelj soboške gimnazije, je orisal podobo treh herojev — nekdanjih soboških dijakov. Izčrpno študijo o 50-letnem razvoju gimnazije je podala Helena Senica. Že od leta 1925 se je gimnazija borila, da bi postala popolna, kar pa se je uresničilo šele leta 1940. V letih 1941—1945 je delovala v Murski Soboti madžarska gimnazija in je bil v šoli sprva dovoljen pouk prekmurskega narečja. Dr. Jože Tivadar je zapisal o borbi Kluba prekmurskih akademikov za popolno gimnazijo, kluba ustanovljenega v Ljubljani leta 1934, Rudi Čačinovič pa o prekmurski mladini med obema vojnoma.

Izvestje koprške gimnazije poudarja vlogo, ki jo je odigrala ta kulturno-prosvetna ustanova skozi 25 let. Ravnatelj Milan Marušič je orisal njen zgodovinski razvoj, prof. Aldo Černigoj pa je podal skico o socialnem sestavu maturantov od leta 1952 do 1970.

Gimnazija Kamnik, ki tudi slavi srebrni jubilej, je edina srednja šola v občini. Uspehi šole kažejo rast gospodarske moči in družbenih odnosov v regiji. Ana Kastelic je orisala zgodovino šolstva na Kamniškem.

25-letnici obstoja srednje šole v obrobni slovenski pokrajini med Orlico in Gorjanci, ob sotočju Save, Krke in Sotle se je odzvalo jubilejno izvestje brežiške gimnazije. Poleg dveh zgodovinskih prispevkov o razvoju gimnazije (Marjan Gregorič) in o zgodovini mesta (Niko Živič), je zanimiv članek Stanka Škalerja o izkopavanju halstatske gomile na Libni v letu 1969.

Gvido Stres

Loški razgledi, XVIII. Muzejsko društvo v Škofji Loki, decembra 1971; 255 strani (+ oglasji), čez 50 slik in skic, povzetki v francoščini in nemščini.

Ob novem letu 1972 so se nam Loški razgledi predstavili že osemnajstič. Tradicionalni razdelitvi na NOB, razgleda, leposlovje in poročila ter zapiske so priključili še rubriko drobne zanimivosti iz loške preteklosti.

Prispevki s tematiko NOB so tokrat številno zastopani in so posvečeni 30. letnici poljanske vstaje in dražgoške bitke. Tone Peternel-Igor je zapisal spomine na leto 1941 in na poljansko vstajo. Ivan Jan je na kratko povzel dražgoško bitko. Novinar Marjan Krišelj je po pripovedovanju prvoborca Rafaela Buha opisal njegove občutke v odločilnih dneh v Dražgošah. Kako so se reševali partizani iz obkoljene Mošenjske planine, je zapisal slikar Ive Šubic. Janez Lušina je ob 15. obletnici spominskega tekmovanja »Po poteh partizanske Jelovice« podal kratek pregled teh že tako znanih zimskih športnih prireditev. Jože Ravbar je priobčil življenjepisa narodnih herojev Franca-Ravbarja-Viteza in Danile Kumar-Andreje, ki sta oba padla na loškem ozemlju.

Članki v razgledih si letos slede kronološko in smiselno. Poleg stalnih sodelavcev je nekaj novih imen. Ing. Rajko Brank je lokaliziral villo rustico pri žabniškem pokopališču. Dr. Pavle Blaznik se ukvarja s slovenskimi izrazi v arhivalijah freisinškega loškega gospostva. Opis loškega šolstva v 2. polovici 19. stol. nadaljuje Jeja Jamar-Legat; France Štukl je napisal nekaj besed o starejšem podobarju Janezu Gosarju. Dr. Emilijan Cevc je analiziral delo pokojnega slikarja Gojmira Antona Kosa. Dr. Simona Šubica, poljudnoznanstvenega pisatelja iz Brodov, smo spoznali po zaslugi Stanka Šimenca. Podjetne Davčarje in okoličane je razveselil tehten prispevek o geografski in gospodarski sliki teh krajev izpod peresa urednika Loških razgledov, Franceta Planine. Zgodovino žirovskega čevljarstva je napisala domačinka Marija Stanonik. (Temo bo prav gotovo nadaljevala, predvsem o tehnologiji starega čevljarstva). Ljubo Bradeško je podal zgodovinski pregled čez 25 let novega kovinar-

stva v Železnikih. Ing. Janez Ahačič se ukvarja z razvojem turizma v gornjem delu Selške doline. Dr. Anton Ramovš popisuje okamenele korale, dr. Anton Polenec pa je opisal pajke v Tošču.

Med drobnimi zanimivostmi iz loške preteklosti je ing. Primož Simonič opisal nekatere stare loške originale, ki so že skoraj šli v pozabo. Viktor Žužek je bolj svobodno obdelal Špitalskega Miha in njegove pajdaše in »Ketre spod Lučen«.

Leposlovje je posvečeno zgodnjim delom Ivana Tavčarja.

Rubrika zapiskov in poročil je precej obsežna. Tu so prispevali France Planina, dr. Pavle Blaznik, Andrej Pavlovec, Janez Eržen, Božo Račič in France Štukl.

Prihodnja številka Loških razgledov bo že v znamenju praznovanja tisočletnice loškega gospostva. Vodstvo Loških razgledov se trudi, da bi zbornik zajel problematiko celotnega loškega gospostva, sedanje občine, na vseh področjih. Naj bi ne bilo več razgledov brez prispevka iz obeh dolin, oziroma o teh predelih. Tako široko zasnovani politiki želimo kar največ uspeha.

France Štukl

Georg Matthäus Vischer, Topographia ducatus Stiriare. Gradec 1681. Reproducirana izdaja izbora. Spremnna beseda in redakcija Ivan Stopar. Cankarjeva založba, Ljubljana 1971. Str. (4) + (naslovni list) + (143 listov) + (28) + 71, (vmes avtorjev portret). 18 × 39 cm.

Nekdo je ob izidu izbora iz Vischerjeve Topografije vojvodine Štajerske zapisal, da je ta ponatis slovenska bibliofilska redkost. Nam se ne zdi tako, saj se kvalitetni ponatisi starih knjižnih izdaj na našem knjižnem trgu posebno v zadnjem času zelo hitro vrste. Pomislimo le na nekatere najpomembnejše med njimi, in zlahka se bomo prepričali, da podobne izdaje nikakor niso »rara rarissimum«. Moremo celo z zadovoljstvom ugotoviti, da imajo naše založbe dobro zastavljen načrt za izdajo starih tiskov in da vlagajo v te svoje napore velike denarje, da bi mogle starine približati sodobnikom. Zaznavno mesto med izdajami ponatisov imajo dela, ki v podobi prikazujejo naše kraje. Iz posameznih ponatisov upodobitev Ljubljane, ki jih je oskrbel Trubarjev antikvariat v Ljubljani, je zrasla že cela vrsta obsežnih slikovnih del; med njimi omenimo Zemljevide slovenskih dežel, Valvasorjevo Topografijo vojvodine Kranjske in Wagnerjeve vedute. Ponovno izdajanje takih del je pomembno in koristno; tega nam najbrž ni treba dokazovati. Morda bi kazalo, ko bo zmanjkalo takšnih in podobnih slikanic, lotiti se zbiranja in izdajanja upodobitev po-

sameznih večjih krajev ali pa krajev na določenem območju v zaokroženih delih s potrebnim spremnim aparatom. Prepričani smo, da bi bile tudi take zbirke zelo zanimive za širši krog kupcev, a potrebne in dobrodošle tudi raziskovalcem zgodovinske podobe naših krajev. Običajno so upodobitve, posebno starejše, zelo težko dostopne in razmetane po raznih krajih. Da takega gradiva ni malo, sta dokazala npr. Jože Curk z delom Razvoj mariborske vedute (Kronika IX, št. 3) in razstava celjskih vedut v celjskem in ljubljanskem mestnem muzeju.

Sedaj pa na kratko o Vischerjevi Topografiji, dvojčici Valvasorjeve Topografije vojvodine Kranjske. Obe sta nastajali v istem času in istem duhovnem ozračju in zato ni nič čudnega, da sta si v mnogočem zelo podobni, enaki po zasnovi in sta imeli celo nekatere iste izdelovalce. Sedaj sta obe pred nami v ponatisu. Vischerjeve podobe so krajepisni in umetnostni zgodovinarji večkrat uporabljali, vendar niso uživale tolikšne popularnosti kot jo uživa Valvasorjevo grafično delo. Tirolcu Vischerju (1628—1696), duhovniku, ki se je ves posvetil kartografskemu in topografskemu delu, gre zasluga, da so se ohranile podobe mnogih naših krajev, gradov, trgov, mest, samostanov in cerkva. Na njegovih podobah bomo poleg glavnega objekta opazili številne zanimivosti. Tako bomo videli razna gospodarska poslopja, mostove, vrtove in parke, znamenja, brajde, vprege, čolne, splave, brod, gostilniške vence, obešene na drogih pred vhodi, vodnjake, ribnike z zatvornicami, sodne lipe pred gradovi in podobne stvari, ki zanimajo razne strokovnjake.

V tem izboru podob so objavljene le tiste slike krajev, ki leže na našem ozemlju, se pravi, da je ponatisnjena slaba tretjina vseh podob. Glavni del izbora je bil napravljen iz graške izdaje, ki nosi letnico 1681. V spremni besedi Ivana Stoparja najdemo oris Vischerjevega dela in življenja in skoraj prav tako obsežen opis značaja in ureditve izdaje. Urednik je dodal še prevod Vischerjevega registra k topografiji Štajerske, abecedni popis ponatisnjenih upodobitev in še imenik upodobljenih objektov. Ob sklepu dela je nemški resumé in seznam pomembnejše literature o Vischerju.

Knjiga napravi najboljši vtis. Motijo le nekatere zelo slabo ponatisnjene podobe, tako na primer: notranjščina cerkve v Puščavi in grad Tabor. Jasni posnetki originala so pri izdaji take vrste zelo pomembni.

Janez Kos

Peter Vodopivec, Luka Knafelj in štipendisti njegove ustanove. Knjižnica »Kronike«,

časopisa za slovensko krajevno zgodovino, zvezek 5, Ljubljana 1971, 104 str.

Univerza v Ljubljani je leta 1968 razpisala temo o Luki Knaflju in štipendistih njegove ustanove za študentsko Prešernovo nagrado. Te naloge se je prizadevno lotil študent zgodovine Peter Vodopivec, ki je zanj dobil naslednje leto univerzitetno Prešernovo nagrado. Po diplomi je svoje delo še precej dopolnil in letos je ob 300-letnici Knafljeve smrti izšlo v zbirki Knjižnice »Kronike«.

Pisec je uvodoma prikazal vire za svojo publikacijo in nekatere dosedanje izsledke v literaturi o Luki Knaflju in njegovi štipendijski ustanovi. O tej problematiki je bilo napisanih zlasti iz praktičnih razlogov glede upravljanja in namena Knafjevih štipendij več krajših prispevkov, med katerimi je rezultat temeljitejšega raziskovanja le prikaz Knafljeve življenske poti, ki ga je napisal Tomo Zupan. Vodopivec je dobil poglobitno gradivo za svoje delo v univerzitetnih arhivih na Dunaju in v Ljubljani, medtem ko je drobne podatke, zlasti o Knafjevem življenju, poiskal še v številnih arhivih in drugih institucijah (v spodnjeavstrijskem, mestnem in nadškofijskem arhivu na Dunaju, v župnijskem arhivu v Gross-Rusbachu, v ljubljanskem nadškofijskem arhivu in Arhivu Slovenije), pri iskanju podatkov o štipendistih pa se je oprl tudi na ustna pričevanja.

V prvem poglavju (str. 16—26) je po številnih podatkih pisec ugotovil, da se je Luka Knafelj rodil okoli 1621 v kmečki družini v Ribnici na Dolenjskem in ne v Doslovičah na Gorenjskem, kot se omenja v dosedANJI literaturi. Po študiju teologije v Gradcu in na Dunaju je leta 1648 postal duhovnik. Po nekajletnem službovanju zlasti v dunajskem dvornem špitalu je bil leta 1658 imenovan za župnika v Gross-Rusbachu v passauski škofiji. V bogati »cesarski« župniji si je pridobil precej premoženja, med katerim sta najpomembnejši hiša in pristava na Dunaju, ki ju je v testamentu (umrl je leta 1671) zapustil »za ustanovo, ki naj bi jo uživali štirje revni kranjski dijaki tako dolgo, dokler bodo pridno študirali« (str. 26).

V naslednjem poglavju (str. 27—39) je Vodopivec prikazal nastanek Knafljeve štipendijske ustanove in njeno delovanje do srede 19. stoletja. Izvršilec Knafljeve oporoke dr. Jurij Wohinz, tudi doma s Kranjskega, je kot rektor dunajske univerze leta 1673 sestavil ustanovno pismo fundacije, v katerem je določil, da so do štipendij upravičeni štirje, oziroma šest študentov slovenske ali nemške narodnosti s Kranjskega, opredelil pa je tudi pravice in dolžnosti superintendenta ustanove, rektorja in univerzitetnega konzistorija. Superintendenti so si nato prizadevali, da bi

Knafljevo štipendijsko ustanovo, ki je bila sprva med manjšimi na dunajski univerzi, z dobrim gospodarjenjem s premoženjem t.j. s hišo in izkupičkom od prodane pristave gmotno utrdili. Pomembna je zlasti njihova odločitev, da povečajo število štipendij. Že v prvi polovici 19. stoletja se je število štipendij povečalo na 12, največ štipendij pa je bilo dodeljenih leta 1841, ko jih je dobilo 21 kranjskih študentov. Vodopivec je poskušal odgovoriti tudi na vprašanje, koliko so štipendije ustrezale življenjskim stroškom, in ugotovil, da so krile znaten del oskrbe, včasih pa so zadoščale tudi za vse nujne študentske izdatke.

Novo obdobje v delovanju Knafljeve ustanove se začne leta 1855, ko je prevzel superintendentske posle dr. Ferdinand Suppant-schitsch. Po njegovih prizadevanjih je bila zgrajena nova Knafljeva ustanovna hiša, število štipendij pa se je ustalilo na 23, povečal pa se je tudi njihov znesek. Leta 1884 so izdelali nov statut Knafljeve ustanove, s katerim je dobil odločilno besedo pri podeljevanju štipendij akademski senat, njihovo število pa se je povečalo na 36 štipendij po 240 goldinarjev letno. Od leta 1900 dalje je akademski senat podeljeval 39 Knafljevih štipendij, ki so narasle na znesek po 600 kron letno. Tedaj je bil Knafljev štipendijski fond že druga najmočnejša ustanova na dunajski univerzi. V tretjem poglavju (str. 39—49), ki časovno sega do konca prve svetovne vojne, je Vodopivec prikazal tudi študentske kritične pripombe na podeljevanju štipendij, ker so včasih premalo upoštevali socialni položaj prosilcev.

V četrtem poglavju (str. 49—54) je pisec opisal prizadevanja med obema vojnama za izročitev Knafljeve ustanove ljubljanski univerzi. Na osnovi saint-germainске mirovne pogodbe je bil leta 1927 sklenjen sporazum o izročitvi Knafljeve ustanove kraljevini SHS, do katere pa še do začetka druge svetovne vojne ni prišlo, čeprav si je rektorat ljubljanske univerze po letu 1935 zanjo zelo prizadeval.

V zadnjem poglavju (str. 55—58) je pisec na kratko obdelal še usodo Knafljeve ustanove po letu 1945. Po daljših pogajanjih je bil končno omenjeni sporazum uresničen leta 1961, ko je bila Knafljeva ustanova izročena Jugoslaviji. Hišo v Seilerstätte 2 je dobila v upravljanje ljubljanska univerza, ki lahko od tega leta dalje razpisuje iz Knafljevega premoženja 12 enomesečnih štipendij za mlajše znanstvenike.

Tako je Knafljeva ustanova danes verjetno »edina izmed dunajskih univerzitetnih ustanov iz preteklega stoletja, ki — čeprav v zmanjšani meri — še vedno rabi svojemu namenu« (str. 9).

Zlasti zanimiv je drugi del Vodopivčeve publikacije, v katerem je na osnovi dunajskega univerzitetnega arhiva sestavil seznam štipendistov Knafljeve ustanove. Žal pa zaradi pomanjkanja virov seznam ni popoln. Pomanjkljiv je zlasti do druge polovice 18. stoletja. Po Vodopivčevih ugotovitvah je dobivalo od nastanka Knafljeve ustanove pa do konca prve svetovne vojne štipendije okrog 1200 študentov dunajske univerze, podatke pa je uspel zbrati za okrog 1000 štipendistov. Ugotovil je tudi, da so dobivali štipendije zlasti slovenski študentje s Kranjskega. Posebno hvalevredno je Vodopivčevo prizadevanje, da bi za štipendiste ugotovil tudi kasnejšo življenjsko pot. Namen zbiranja teh podatkov »je bil predvsem dokumentirati spoznanje o posebnem pomenu in vrednosti Knafljevega štipendijskega sklada pri nastajanju slovenskega izobraženstva« (str. 66). Kljub temu, da je uspel zaradi pomanjkljivih biografskih priročnikov zbrati podatke le za 317 štipendistov, je svoj namen dosegel. Biografski podatki o štipendistih pričajo, da je bila Knafljeva štipendija številnim slovenskim pravnikom, filozofom in medicincem, med katerimi so tudi vidna imena v kulturnem, znanstvenem in političnem življenju na Slovenskem, pomemben, mnogim pa celo edini vir za preživljanje v času študija na Dunaju.

Vodopivčevo delo odlikuje sistematičnost in preglednost v podajanju problematike, njegovi izsledki pa temeljijo na bogatem dokumentarnem gradivu. Ni se zadovoljil s posredovanjem dosedanjih dognanj o Luki Knaflju in štipendistih njegove ustanove, temveč si je prizadeval, da najde nove vire, ter problematiko boljše osvetli ali pa vsaj na novo preveri. Njegovo delo ni le doslej najbolj vsestranski prikaz delovanja in pomena Knafljeve štipendijske ustanove ter življenja njegovega ustanovitelja, temveč tudi tehten prispevek za zgodovino slovenskega izobraženstva.

Miro Stiplovšek

Franc Resman, Rod pod Jepo, Celovec 1971, 287 str.

Med spominskimi zapisi, ki so izšli v zadnjih letih pri celovski Družbi sv. Mohorja izstopajo po dokumentarnosti zlasti spomini Franca Resmana — Tratnikovega očeta. Časovno zajemajo čas nekako od preloma preteklega stoletja pa do konca druge svetovne vojne in deloma še čez.

Vsebinsko spomini Tratnikovega očeta zajemajo predvsem štiri obdobja. To so: avtorjeva mlada leta, prva svetovna vojna, znani plebiscit ter anšlus leta 1938 z vsemi posledicami za koroško slovenstvo, pa tudi za avtor-

ja, saj je bil zaradi slovenske usmeritve 1942, tudi on z vso družino pregnan z domače dežele. In prav izgnanstvu je posvečen dokajšnji del spominov.

Iz prvega obdobja avtorjevega življenja in spominov naj se ob gradnji rožanske proge in njenih posledic, dotaknemo zlasti tistega dela, ki govori o znani utrakvistični šoli. Takole piše: »Šola je bila v prvem razredu slovensko-nemška. Vsi smo govorili samo slovensko. V drugem razredu pa je bilo že vse nemško, samo krščanski nauk ne...«. O ciljih take šole pa zgovorno govore besede enega Resmanovih učiteljev, ki so se avtorju vtisnile v spomin: »Vi ste pravzaprav Slovani, pač pa vas vzgajamo za Nemce!« In še: »Ihr werdet als Deutsche erzogen« (vzgojeni boste kot Nemci). Za današnje nameravano združevanje koroških občin bodo vsekakor poučni odstavki o ustanovitvi občine Ledince in o njeni odcepitvi od Rožeka: v ozadju delitve je bilo namreč dejstvo, da bi moral postati 1910. leta župan rožeške občine Slovenec — to pa je bilo treba preprečiti!

Če preskočimo tisti del spominov, ki govorijo o avtorjevem ujetništvu med prvo svetovno vojno v Rusiji (in to od prvega leta vojne dalje), se moramo ustaviti predvsem ob Tratnikovih zapisih o plebiscitnem času. V uvodnih opozorilih na to obdobje se Resman med drugim dotika tudi akcije šentjaskobskega domačina Franca Primožiča v dneh razpada avstroogrške monarhije za ustanovitev posebnega prostovoljskega oddelka (Resman: vojske). Utrinek omenjamo predvsem zato, ker je bila Primožičeva akcija vse do njegove smrti pred nekaj leti, predmet spora in to predvsem o vprašanju Primožičevih zaslug in vprašanju krivde za izgubo Koroške. O tem vprašanju so ohranjeni tudi Primožičevi rokopisni spomini, ki pa ne prispevajo dosti k razreševanju spornega vprašanja in jih prej usmerjajo na stranpota. — Ne da bi se nadrobneje ukvarjali s spornim vprašanjem, moramo ugotoviti, da utegnejo prav Resmanovi spomini Primožičevo akcijo 1918. leta postaviti na pravo mesto.

Živ oris avtorjevih spominov na plebiscitno obdobje zajema tudi več nadrobnosti, ki jih doslej v literaturi še nismo zasledili, ali pa niso bile dovolj podčrtane. Omenimo naj le podkupovanje južnokoroških plebiscitnih glasovalcev s strani koroškega Heimatdiensta in to ne le z materialnimi dobrinami, ampak tudi z obljubljanjem boljših službenih mest. Več opažanj iz območja Roža daje drugačno sliko kot pa oficijozno koroško zgodovinopisje in publicistika.

Ne le starejši ampak tudi srednji slovenski koroški generaciji je še vedno živo pred očmi nacistični poskus »urediti« slovensko vpra-

šanje z izgonom slovenskega življa iz domače dežele. Resmanovi spomini na anšlus in temu sledeče dogajanje ne kažejo le na takratni položaj slovenske skupnosti, ampak tudi na vplivnost in delovanje domačih, rožanskih nacistov. Za vsakogar pa, ki se ukvarja z nacistično raznarodovalno politiko do Slovencev v času druge svetovne vojne, bodo Resmanovi spomini na izgnanstvo značilen dokument vsega tistega, kar je našlo svoj odmev med koroškim nacizmom pred in po letu 1938.

Tone Zorn

Dr. Valentin Inzko: »Koroški Slovenci v evropskem prostoru«, Idejnopoliitična študija, Izdal in založil dr. Valentin Inzko, Celovec 1970, 100 strani.

Bralec, ki vzame v roke knjigo dr. Valentina Inzka z razmeroma obetajočim naslovom o koroških Slovencih in evropskem prostoru ter še bolj obetajočim podnaslovom: idejnopoliitična študija, ostane nekoliko razočaran. Dr. Inzko je v knjigi objavil tri spise: zgodovinski pregled položaja koroških Slovencev v Avstriji od razpada avstroogrške monarhije do leta 1970 z naslovom: »Slovenci v republiki Avstriji«, »Program Narodnega sveta koroških Slovencev« iz leta 1968, ki je v svojih glavnih potezah Inzkovo delo in ki je na samem Koroškem sprožil dovolj polemike, in svoje predavanje na kongresu Federacije evropskih manjšin v Colmarju maja 1969 z naslovom: »Manjšine v prostoru Alpe-Adrija« (v nemščini). Prvi in tretji sestavek sta pretežno opisnega značaja in ostajata, prvi izmed obeh pri opisu zgodovinskega razvoja odnosov na Koroškem, drugi pa pri poročanju o kulturni in politični organiziranosti ter številčnem stanju manjšin v širšem prostoru od Alp do Jadrana. »Program Narodnega sveta koroških Slovencev« vsebuje tudi nekatere konkretne zaključke sintetične narave, ki pa ne le da pristajajo na sodobno politično in ideološko razdvojenost slovenskega koroškega političnega prostora, temveč jo tudi utemeljujejo in tako zastavljajo vprašanje o avtorjevem razumevanju sodobnih premikov in procesov v Evropi in svetu. Mislim namreč, da prav slednji zahtevajo od Slovencev na Koroškem enotnejšo, manj z ideološkimi predhodki obremenjeno in gibčnejšo politiko.

Inzkova publikacija je izšla, kot avtor sam naglašja v uvodni besedi, za petdeseto obletnico koroškega plebiscita in osvetljuje razvoj in posledice tega pol stoletja za koroške Slovence s treh strani: z zgodovinskim pregledom življenja koroških Slovencev v obeh avstrijskih republikah, s programom, ki naj bi bil izhodišče za idejno politično usmeritev vsaj katoliškega dela koroških Slovencev in

nazadnje s postavitvijo v širši prostor, v katerem se srečujejo slovenski, italijanski, nemški in madžarski narod. Čeprav se Evropa omenja v naslovu, je v knjigi razmeroma malo govora o sodobnem odnosu Evrope do koroških Slovencev. Zato pa je v uvodni besedi slutiti nekoliko za slovenski koroški prostor kar presenetljivega optimizma, saj je avtor zapisal tudi naslednjo misel: »Politična stopnja, ki smo jo dosegli Slovenci v zadnjih petdesetih letih, kaže, da smo najhujše težave že premostili ter da se nahajamo na poti v široko sodelovanje z vsemi, ki so jim mir, enakopravnost in dostojanstvo človeka glavni smoter v življenju«.

Svoj prvi spis o »Slovcih v republiki Avstriji« je dr. Inzko razdelil v štiri poglavja; prvo govori o dnevih razpada Avstroogrske, plebiscitu in vzrokih za njegov neuspeh; v drugem obravnava avtor obdobje od leta 1920 do nemške zasedbe Avstrije in ugotavlja, da »je koroškim Slovcem z vztrajnim narodnim delom uspela po letu 1920 v precejšnji meri notranja konsolidacija«. V tej zvezi tudi naglašja, da naj »bi se z razgovori s predstavniki večinskega naroda ustvarila polagoma baza medsebojnega zaupanja za širšo rešitev manjšinskega vprašanja v deželi«. To obdobje je prekinjeno leta 1938, ko Avstrijo zasedejo Nemci. Po tretjem oddelku, v katerem dr. Inzko kratko poroča o odporu proti nacizmu in nacističnemu terorju, sledi zadnje obdobje od konca druge svetovne vojne do leta 1970.

To zadnje poglavje je dr. Inzko podnaslovil z »V obdobje sodelovanja« in je v njem sumarno prikazal politične, kulturne in šolske razmere na slovenskem Koroškem po drugi svetovni vojni do podpisa državne pogodbe in nato od podpisa državne pogodbe do leta 1970. V tej zvezi piše dr. Inzko tudi o vzrokih in postanku današnje politične in ideološke razcepljenosti v slovenski koroški politiki. Ugotavlja, da je bila po letu 1945 Osvobodilna fronta na Koroškem pod močnim komunističnim vplivom, kar je ustvarjalo trenja v Pokrajinskem odboru. Ta trenja so se zaostрила ob odločitvi, da se Osvobodilna fronta ne bo udeležila prvih povojnih deželnozborskih volitev leta 1945. »S tem, da je Osvobodilna fronta sklenila, da se deželnozborskih volitev ne bo udeležila,« piše dr. Inzko, »je bilo koroškim Slovcem onemogočeno, da bi se pojavili v politični areni, tako kot bi odgovarjalo stopnji njihove politične zrelosti in tradiciji«. Iz Inzkovega pisanja je nadalje mogoče sklepati, da je bil spor o nastopu na volitvah tudi glavni vzrok za izstop dr. Tischlerja iz PO OF leta 1948.

Zato preseneča, da dr. Inzko nikjer ne omenja vzroka za abstinenco Osvobodilne fronte na volitvah leta 1945, prav tako pa ne pove, da so zasedbene (britanske) oblasti postavljaja-

le za nastop OF na volitvah povsem določene pogoje. OF bi se namreč lahko samostojno udeležila volitev le, če bi jo zasedbene oblasti priznale za politično stranko. Britanci so njeno politično priznanje zvezali s pristankom na pred drugo svetovno vojno veljavno avstrijsko-jugoslovansko mejo, kar bi seveda pomenilo, da Koroška v celoti brezpogojno ostane v Avstriji. (gl.: Anton Zorn, Politična orientacija koroških Slovencev in boj za mejo v letih 1945—50, disertacija, Ljubljana 1966 — v rokopisu, str. 59 sl). Ob tem dejstvu pa je mogoče politiko Osvobodilne fronte, vsaj kolikor se volitev leta 1945 tiče, videti tudi v drugačni luči.

Na drugem mestu je dr. Inzko v svoji knjigi objavil »Program Narodnega sveta koroških Slovencev« najprej v slovenščini in nato v nemškem prevodu. Že ko je leta 1968 Narodni svet ta »program« poslal v javno razpravo, je naletel na zavrnitve tako na nemški strani kot pri koroški slovenski levici, še najostreje pa so ga zavrnili mladi koroški intelektualci, ki se zavzemajo za svobodnejšo in manj strankarsko narodno politiko. Program naglašja pomen nazorske opredelitve (krščanstva) kot bistvenega sestavnega dela slovenske narodne skupnosti na Koroškem in tako poudarja prav tisto, »kar Slovence na Koroškem razdvaja« (Lipusch). Florian Lipusch je v Mladju še zapisal, da »naravnost občuduje ihto, s katero je Narodni svet uverjen o perfektni razdeljenosti koroških Slovencev v dva tabora. Ne verjamem, da so v življenju meje med desnico in levico tako globoke. Slovensko ljudstvo skoraj brez izjem odklanja to zoprno nasprotnost, ki je spričo našega števila absurdna« (F. Lipusch: Kako daleč je od načel do dejanj, Mladje 7/8-1969, str. 8).

Program pokaže tudi na nekatere konkretne cilje slovenske narodne politike. Poleg splošne zahteve po uresničevanju znanega člena 7 avstrijske državne pogodbe so to predvsem kulturne naloge in zahteve po izboljšanju pogojev za šolanje v slovenskem jeziku. Program sicer govori tudi o zaščiti slovenskega delavstva in kmetove zemljiške posesti, nikjer pa podrobneje ne razmišlja o usodnosti sodobnih socialnih in gospodarskih procesov za obstoj narodnih manjšin. Zdi pa se, da je prav raznarodovanje zaradi vedno intenzivnejšega socialnega razslojevanja in stapljanja vasi in mesta eden najbolj perečih problemov manjšin ne le v Evropi, pač pa povsod v industrijsko visoko razvitem svetu in je to tisto vprašanje, v okviru katerega je mogoče danes opredeliti prav v naslovu Inzkove knjige omenjeni odnos: na eni strani Evropa-manjšine, na drugi pa koroški Slovenci in sodobni evropski prostor.

Na tretjem mestu Inzkove publikacije je njegov prispevek za Kongres evropskih manj-

šin v Colmarju, strnjena informacija o stanju in politični organiziranosti manjšin v Avstriji, Italiji in zahodnem delu Jugoslavije.

Peter Vodopivec

Blaž Singer, Vodnik na poti med Slovenci na Koroškem (Turistični priročnik). Založba Obzorja, Maribor, avgusta 1970. Priloga: Koroška — Karta s slovenskimi in nemškimi krajevnimi imeni, 1:150.000, priredil Vladimir Klemenčič. Založba Obzorja, Maribor, julij 1971.

Pred nami je še četrta knjiga iz vrste tistih publikacij, ki se njihova vsebina nanaša na Koroško; vse so pripravljali kar več let, na svetlo pa so prišle šele kot reakcija na nemške provokacije ob 50-letnici koroškega plebiscita. Kot kaže datum, natisnjen pod uvodom, je bil avtorjev rokopis dokončan že 15. septembra 1965.

Nobenega dvoma ne more biti o tem, da smo slovenski vodič po Koroškem potrebovali kot dopolnilo k nemškim, ki dosledno zamlčujejo slovenski delež v koroški zgodovini in sedanjosti. Res je tudi, da je Singerjev vodič lična in priročna knjižica, ki vsebuje kup podatkov o geografski razčlenitvi dežele, o prebivalstvu in njegovem gospodarskem udejstvovanju, o kulturnih in umetnostnih znamenitostih posameznih krajev ter o politični in društveni povezanosti Slovencev. Zanimivi so podatki o koroških sodobnikih; ti prav tako utegnejo zanimati popotnika, ki mu ni mar le naravnih lepote in razkošnih stavb. Kljub temu, da ima kramljavače pisanje nekatere prednosti, pogrešamo nekaj več sistematičnosti in doslednosti. Ustrezno rešitev bi lahko predstavljala nova izdaja Vodnika po Sloveniji, kjer bi vključili tudi podatke za Koroško, Primorsko in Porabje.

Omenimo naj še, da vodič vsebuje tudi seznam števila oseb (1170), ki so jih Nemci izselili aprila 1942 iz 42 slovenskih občin, seznam 39 partizanskih pokopališč, kjer je pokopanih 406 koroških partizanov (primerjaj popis v Koroškem koledarju 1971!), seznam krajevnih imen in upravne razdelitve občin dvojezičnega ozemlja Koroške (ki pa zaradi upravnih sprememb v zadnjem času prav tako kot Grafenauer-Sienčnikov starejši seznam ni več točen) in nekatere prometne informacije; te bodo dobrodošle turistom, ki prihajajo iz SFRJ.

Vemo, da je priprava dvojezične karte zahtevala mnogo truda in veliko časa. Pozdraviti jo moramo kot pomembno znanstveno delo. Žal pa bodo naši avtomobilisti še vedno vezani na nemške avtomobilske karte, ki imajo točnejše podatke glede cest in vsebujejo tudi oznake za kilometrske razdalje, bencinske črpalke, novejšje prometne izboljšave (npr.

Ljubeljski predor). Rešitev bi spet utegnili biti slovenska izdaja avtomobilske karte SR Slovenije in obrobni pokrajini; karta bi seveda morala upoštevati dvojezičnost.

Več o pisavi posameznih krajevnih imen in geografskih pojmov na Klemenčičevi karti bodo lahko povedali slavisti. Pripomnimo naj le, da motijo primeri različnega pisanja na karti in v tekstu vodiča, npr. Polana — Pollana in Visoka Ojstrca — Ostrovica. Škoda je tudi, da še vedno nimamo slovenskih specialk južne Koroške, tako da na karti ni bilo možno zabeležiti vseh imen, ki jih navaja Singer, in tudi avstrijske specialke (seveda v nemški transkripciji). Da bi se bilo dobro zediniti ali je Vrtača visoka 2179 metrov ali 2180 metrov, Košuta 2136 ali 2134, je že pravzaprav pikolovska geografska pripomba.

Janez Stergar

Metod Mikuž: Zgodovina slovenskega osvobodilnega boja. Redna knjiga Prešernove družbe, Ljubljana 1970, 287 str.

Nedvomno sodi Metod Mikuž med dobre poznavalce in pomembne raziskovalce obdobja NOB. Napisal je vrsto temeljnih razprav in knjig, ki so skoraj slehernemu raziskovalcu omenjenega obdobja izhodišče za nadaljnje raziskave. Spričo še vedno živega zanimanja širokega kroga bralcev za zgodovinsko preteklost je vključila Prešernova knjiga v svoj redni izdajateljski program za leto 1970 tudi Mikuževo knjigo Zgodovina slovenskega osvobodilnega boja. Tematsko zaokroženo in zgoščeno problematiko NOB v Sloveniji je avtor razdelil na štiri smiselno zaključena poglavja, oziroma na tri velika obdobja.

Prvo poglavje Od 27. aprila 1941 do kapitulacije Italije zajema časovno najdaljše obdobje. Pisec prikaže okupacijo, upravno politično razdelitev slovenskega ozemlja, ukrepe zasedbenih sil, rasne preiskave in izseljevanje prebivalstva z Gorenjskega in Štajerskega. Posebej je prikazal rasne preiskave pri Kočevarjih, razdelitev le-teh na Sturme (vode, roje), preselitveni načrt in preseljevanje v brežiški kot. V naslednjih podpoglavjih je avtor sprva prikazal politični položaj, nato nastanek, razvoj, akcije in borbe partizanskih enot, ločeno za posamezne pokrajine v Sloveniji.

Od kapitulacije Italije do 1. zasedanja SNOS je naslov drugega poglavja, v katerem Mikuž razpleta niti nadaljnje rasti ljudske oblasti na osvobojenem ozemlju, dogodka ob kočevskem zboru, priprave in 1. zasedanje SNOS, ki je bilo 19. in 20. februarja 1944. Dalje prikaže nemško ofenzivno dejavnost jeseni 1943 in pozimi 1944 ter hkrati borbe partizanskih enot v Sloveniji.

Tretje poglavje nosi naslov Od 1. zasedanja SNOS do osvoboditve. Avtor oriše vojaško politični položaj, ki je dal temelje nadaljnjemu razvoju slovenske državnosti, nato vlogo in delo IOOF in predsedstva SNOS s posameznimi odseki. Na koncu je naveden prikazana v zvezi s političnim položajem posameznih pokrajin rast slovenske narodne oblasti in poslednji boji z okupatorjem.

Sočasno z razvojem narodnoosvobodilnega gibanja v Sloveniji je avtor prikazal začetke sodelovanja slovenske kontrarevolucije z okupatorjem. Le-to se je zlasti okrepilo in postalo odkrito od jeseni 1941, ko so se pokazali prvi politični in vojaški uspehi NOB. Nato je Mikuž orisal organizirano delovanje plave in bele garde, domobranstva in drugih oblik narodnega izdajstva.

V zadnjem poglavju Razvoj in delo nekaterih važnejših partizanskih ustanov je pisec knjige podal pregled partizanskega gospodarstva, sodstva, sanitete in tiska. Na tem mestu naj opozorimo bralce, ki jih pobliže zanima problematika gospodarstva in sanitete med NOB, še na dve Mikuževi publikaciji. To sta Oris partizanske sanitete na Slovenskem in Slovensko gospodarstvo v luči partizanskih dokumentov, knjigi je izdala založba Borec v Ljubljani, prvo leta 1967 in drugo leta 1969.

Mikuževa Zgodovina slovenskega osvobodilnega boja je rezultat dolgoletnega raziskovanja NOB, poleg tega pa so v tem širšem pregledu štiriletnega boja podane nove ugotovitve in analize na podlagi najnovejše raziskave arhivskega gradiva, ki je šele v zadnjem času na voljo. S tem pa smo dobili naveden pregled zgodovine NOB v Sloveniji tudi za leti 1944 in 1945.

Kot ostale tudi ta knjiga potrjuje eno izmed Mikuževih odlik pisanja; tekst je pregleden in razumljiv. Kronološko podano dogajanje omogoča tudi nepoučenemu bralcu, da zlahka sledi logiki in zgodovinskim silnicam, ki so oblikovale slovenski narodnoosvobodilni boj, ljudsko revolucijo in slovensko državnost ob sovisnosti z uspehi drugih jugoslovanskih narodov. Delo je pisano v poljudnoznanstvenem jeziku, saj je izdaja prirejena za širok krog bralcev in jo lahko uvrstimo v sleherni knjižnico. Morda bi kazalo knjigo s tehnične plati kvalitetneje opremiti, tembolj, ker je izšla ob 25-letnici osvoboditve.

Anka Vidovič-Miklavčič

Narodna junaka Milan Majcen in Janči Mevželj. (Milan Brezovar, Narodna junaka Milan Majcen in Janči Mevželj — Štefan Kuhar, Kmetstvo mladinsko gibanje in Milan Majcen). Založil: Odbor za postavitve spomenika Milanu Majcnu in Jančku Mevžlju. Ljubljana 1971. Str. 152. 18 × 12 cm.

Ob tridesetletnici junaške smrti narodnih herojev Milana Majcna in Jančka Mevžlja so odkrili v Šentjanžu na Dolenjskem spomenik in izdali knjižico, o kateri hočemo spregovoriti nekaj besed.

Milan Brezovar je na 53 straneh ločeno orisal življenjski poti Milana Majcna iz Šentjanža in njegovega bratranca Jančka Mevžlja iz Mokronoga ter njun skupni junaški boj v Vodenikovi hiši v Murencah nad Šentjanžem, kjer so ju konec meseca oktobra leta 1941 napadli številni nemški vojaki, s katerimi sta se bojevala celih 18 ur. Njuna junaška smrt je imela v prvem letu oboroženega boja z okupatorji skoraj legendaren odmev. Brezovar je oba junaka, Milana in Jančka, kot pravi pesnik: »dve imeni srce eno«, prikazal tako, da se nam zdita kot pravi primer dolenjske napredne kmečke mladine pred drugo svetovno vojno in med njo. Z njegovim spisom, ki je zlasti dober pri podajanju konkretnih dogodkov in razmer in šibkejši pri posplošenih opisih političnega stanja, smo dobili izviren prispevek k poznavanju revolucije, zlasti zato, ker se je pisec potrudil prikazati korenine in okolje, iz katerih sta rastla Milan in Janček, dve osebnosti kmečkega porekla, ki ju je življenjska pot pripeljala v revolucionarne vrste in med borce mokronoške čete. Tudi poznavanje osebnih nagibov, zaradi katerih so se ljudje pridruževali revolucionarnemu gibanju, more raziskovalcem revolucije marsikaj povedati.

Brezovar v svojem delu o Milanu in Jančku ni povedal vsega, vendar je o njunem življenju in delu ustvaril dovolj zaokroženo podobo, ki jo bodo zaradi žive besede radi prebrali tudi tisti, ki jih ne zanima zgodovina kot taka.

Štefan Kuhar v svojem delu obdeluje društva kmetov in deklet, njihovo zvezo in mesto v agrarnih gibanjih po prvi svetovni vojni, napredno usmeritev teh društev, kako se je kmetstvo mladinsko gibanje prvotno ideološko napajalo z idejami »zemljedelstva«, postopoma pa se je oblikovalo v napredno in revolucionarno gibanje, usmerjeno vse bolj v levo in kako se je nazadnje pridružilo ljudskofrontnemu gibanju. Ustavlja se tudi ob akademskih agrarnih klubih Njiva in Brazda ter ob rasti članov komunistične partije v vseh teh društvih. V sklepnem delu svojega spisa obravnava Kuhar društva kmetov in deklet na Dolenjskem in v Beli krajini. Prav ta del pa je najslabše izdelan. Večji del zavzema naštevavanje ustanovitev društev, sestavo odborov in nekaterih akcij društev. Z nekakšno silo je prikazana pomembnost Majcnovega delovanja v tem gibanju; njen opis bi brez škode mogel prepustiti Brezovarju.

O prvem društvu kmetov in deklet na Dolenjskem naj povemo, da je pri-

pravljalni odbor v Veliki Loki predložil društvena pravila v odobritev 14. marca 1924, trebanjsko društvo pa jih je predložilo nekaj pozneje. Prva je pristojna oblast odobrila 18. marca, druga pravila pa 8. aprila leta 1924. Po tedaj veljavnih predpisih je smelo društvo javno delovati šele po odobritvi pravil in zato smemo reči, da je bilo prvo društvo kmetских fantov in deklet na Dolenjskem ustanovljeno v Veliki Loki. O društvu kmetских fantov in deklet v Šentjanžu na Dolenjskem pa pridajmo naslednje: pripravljalni odbor, sestavljali so ga Milan Majcen, njegov brat Ciril, Stanko Repše iz Brinja, Jože Debenc iz Hij ter Ignac Knez iz Klouder, je predložil pravila krškemu sreskemu načelstvu 29. decembra leta 1936. Ta je naročilo žandarmerijski postaji v Krmelju, naj »zaupno, vestno in točno« poizve o »državno politični zanesljivosti predlagateljev«. Žandarji so mu odgovorili, da so predlagatelji »politično zanesljivi in niso člani kakih anacionalnih orga-

nizacij«. Pravila je banska uprava odobrila 13. februarja leta 1937, nato se je društvo ustanovilo na občnem zboru 14. marca leta 1937. Zveza društev kmetских fantov in deklet je že pred vsem tem, v mesecu novembru leta 1936, sporočila banovinski upravi, da sprejema šentjanško društvo v svoje vrste na osnovi pravil, ki jih bo predložil pripravljalni odbor.

Kuharjevo delo je prva pomembnejša obdelava najštevilnejše organizacije napredne kmetско-delavske mladine, katere razvoj, svetovno nazorsko opredelitev, politični razvoj članov, vpliv komunistov v njej ter njeno pot v OF bo treba še podrobneje in kompleksneje preučiti.

Citiranje virov in literature, kakršno je pri razpravah v navadi, bi kakovosti del zelo koristilo.

Knjiga je bogato opremljena s fotografijami, ki smo jih večji del videli tudi na priložnostni razstavi v šentjanški šoli.

Janez Kos

SOMMAIRE

- Bogo Grafenauer, Professeur à la Faculté des Lettres, Ljubljana: En mémoire de Milko Kos. CDU 92 Kos M. — p. 1
- Jaro Šašel, Adjoint scientifique supérieur à l'Institut d'Archéologie de l'Académie slovène, Ljubljana: Le problème de l'établissement des Slaves aux Alpes Orientales. — CDU 325.11 (497.12) "04/05" — p. 3
- Božo Otorepec, Collaborateur supérieur à l'Institut Historique de l'Académie slovène, Ljubljana: Le village Koseze près de Ljubljana, aperçu historique. — CDU 949.712 Koseze — p. 7
- Ivan Slokar (†), Directeur de banque en retraite: L'industrie de coton à Ljubljana jusqu'à 1860. — CDU 677.21(497.12) "17/1860" — p. 13
- Damjan Prelovšek, Associé d'études à l'Institut pour l'histoire de l'art de l'Académie slovène, Ljubljana: La raffinerie du sucre à Ljubljana, son bâtiment — histoire et évaluation artistique. — CDU 725.4:664.1 (497.12 Lj) — p. 17
- Katarina Kobe-Arzenšek, Conservateur en chef au Musée technique, Ljubljana: La fabrique des parapluies et des bas Vidmar à Ljubljana. — CDU 685.55+687.254.8(497.12) — p. 27
- Tone Zorn, Associé d'études à l'Institut pour l'étude des nationalités: Les établissements industriels en propriété allemande en Slovénie dans les ans 1938/1939 (Essai d'un aperçu général). — CDU 338.42(497.12=30) "1938/1939" — p. 34
- Ivan Škafar, curé-administrateur, Radlje ob Dravi: Jožef Bagáry, Anton Trstenjak et le Contrat de Martjanci de 1643. — CDU 92 Bagáry + 091(497.12—18) "1643" — p. 39
- Francè Štukl, Archiviste, Škofja Loka: Le projet de Dolinar pour une fontaine dans le parc de Tivoli à Ljubljana. — CDU 712.5 (497.12 Lj.) "1919" — p. 50
- Informations sur l'activité de nos établissements et de nos sociétés. — CDU 061.055 — p. 53
- Publications nouvelles. — CDU 930(048.1) — p. 55

GOSPODARSKO ZGODOVINSKI SPOMINSKI ZBORNIK

jubilejnih, slavnostnih
in informativnih člankov
ter člankov z gospodarskega
in kulturnozgodovinskega področja
Socialistične republike Slovenije

ZA OBLETNICO OF
SLOVENSKEGA NARODA
in
ZA PRAZNIK DELA
1. MAJ

čestitajo

*gospodarske organizacije, zavodi in ustanove
vsem delovnim ljudem in poslovnim prijateljem
ter se priporočajo za nadaljnje sodelovanje
na gospodarskem in kulturnem področju*

Obenem pa želijo

*v majskih praznikih mnogo prijetnega
razvedrila in oddiha*

Ob 20-letnici nastanka in razvoja podjetja »TIKI« v Ljubljani

Razvoj našega podjetja je značilen za podjetja, ki so izšla iz majhnih delavnic in ga lahko delimo v več obdobjih. Vsako obdobje je dalo svoje rezultate; ti so pogojeni z rastom kolektiva in trenutnega gospodarskega stanja, ki je močno vplivalo na tempo razvoja. Rezultati, ki smo jih dosegli, so bili osnova za nove odločitve, ki so bile s takratno opremljenostjo, s proizvodnimi sredstvi in prostori pogumne. Le največji optimist je lahko predvideval, da se bo iz majhnega podjetja s komaj nekaj zaposlenimi in brez prave poslovne orientacije razvilo podjetje, ki s svojim proizvodnim programom zavzema vidno mesto med proizvajalci aparatov za potrebe gospodinjstev. Z besedami je skoraj nemogoče opisati razvojno pot od začetka do danes. S ponovnim ugotavljanjem poslovnih uspehov posameznih obdobjih lahko ocenimo vrednost dela, ki ga je vložil kolektiv »Tikija«.

Prvo obdobje se je končalo leta 1954, ko se je kolektiv odločil za proizvodnjo električnih grelcev vode. Leta 1951 je 17 zaposlenih, od tega 5 učencev v gospodarstvu, ustvarilo 144.000 din celotnega dohodka. Proizvodni program je bil, delati vse, kar je industrija potrebovala: varilne naprave, električne grelne naprave, kontaktorje za dvigala in podobno. Brez strokovnih izkušenj in sredstev za delo je podjetje zgolj z iznajdljivostjo posameznikov doseglo prve lepe rezultate. Do leta 1954 se je število zaposlenih povečalo na 71 delavcev, ki so ustvarili 699.000 din celotnega dohodka. Delovna sila in celotni dohodek sta se povečala za 4,5-krat oziroma za 100 % na leto.

V tem letu smo izdelali že »večjo« količino električnih grelcev vode, namreč 200. Naslednje leto je podjetje kljub velikim težavam pri nabavi reprodukcijskega materiala, strojne opreme in ob pomanjkanju delovne sile dalo na trg že 800 električnih grelcev vode. Podjetje je razvilo tudi proizvodnjo električnih sušilnih peči po individualnih naročilih, toda že s svojim lastnim strokovnim kadrom. V naslednjih letih, od leta 1954 do leta 1963, ko se je podjetje preselilo v nove prostore, je proizvodnja električnih bojlerjev narasla od 800 na 54.100 kosov z ustvarjenim celotnim dohodkom 19.698.000 din in 200 zaposlenimi. Naraščanje količin in potreb po teh aparatih nas je sililo v iskanje novih možnosti pri organizaciji dela in pri izboljšanju postopkov ter uvajanju nove opreme. Podjetje je dvignilo produktivnost. V tem času se je rodila ideja o programiranju novih prostorov z novimi modernimi stroji. Izdelovalni časi so se od leta 1955 do 1961 znižali štirikratno brez večjih investicij. Povišanje storilnosti je bilo mogoče le s tem, da je podjetje storilo korak naprej v organizaciji proizvodnega procesa in se je osvobodilo obrtniškega načina proizvodnje.

Da bi povečali zmogljivosti, je bilo podjetje prisiljeno iskati vse možnosti pri dopolnjevanju proizvodnih prostorov tudi s provizoriji, ki so bili izhod v sili. Adaptiralo je opuščene garaže v Kosezah, kjer je nastal obrat II. Ker je sploščena vse polizdele izdelovalo podjetje samo, smo iskali kooperacijo z drugimi podjetji kot »Rade Končar«, »NIKO« — Zelezniški, Unitasom, Mariborsko livarno, Cinkarno Celje in privatniki, ki so imeli večkrat boljše strojno opremo kot podjetje. Za te usluge smo plačevali zelo visoke cene, nekatere celo petkrat večje, kot bi bile cene v podjetju, če bi imeli ustrezno opremo.

Razen teh težav so nastopale tudi organizacijske, ki so pogojevale daljše delovne termine in nestimulativne dobave in s tem organizacijski nered. Te probleme je moral kolektiv reševati na vse mogoče načine: z dodatnimi napori, z odpovedovanjem prostemu času in dohodkom. Zaradi takega stanja je Tiki moral imeti na zalogi prekomerne količine delov, kar je vezalo omejena obratna sredstva podjetja. Pri vsem tem se je podjetje odločilo za rekonstrukcijo, za gradnjo nove tovarne z moderno tehnologijo, ki naj bi odpravila večino težav. Ko se je rodila ideja o novem podjetju, podjetje ni imelo niti sredstev niti možnosti, temveč samo voljo. Začela se je akcija za zbiranje sredstev. Kolektiv je sprejel akcijo z razumevanjem in je z odločitvijo o samofinanciranju izločil velik delež iz osebnih dohodkov za nove prostore in opremo. Po vseh mogočih težavah se je leta 1962 začela gradnja novih prostorov, ki so bili delno vseljeni že do konca leta. Preselitev pa je bila opravljena spomladi leta 1963. Kljub preseljevanju nismo utrpeli izguba v proizvodnji. Nasprotno, že v letu 1962 smo dosegli količino 36.000 grelcev vode. Naslednje leto pa že 54.000 in skupni vrednosti 19.600.000 din.

S preselitvijo v nove prostore se je začelo novo obdobje poslovnih odločitev. Imeli smo prostor, toda staro opremo. Od ročnega varjenja smo prešli na polavtomatsko, tudi montažni trak je postal daljši, toda ostala je vrsta odprtih vprašanj, ki so bila povezana s finančnimi sredstvi. V tem času je prišlo do težav. Ne-

nehno večanje cen reprodukcijskega materiala, stalno pomanjkanje obratnih sredstev in odplačevanje investicijskega posojila, vzporedno pa zahteva po novi opremi: lakirnici, hidravlični stiskalnici in pocinkovalnici, je privedlo kolektiv pred odločitve, da vsa razpoložljiva sredstva namenimo drugi fazi rekonstrukcije — modernizaciji proizvodnje. V letih 1963—1964 se je kolektiv odločil, da se odpove celo skladu skupne porabe, samo da bi aktivirali strojno opremo.

V četrtem letu tega obdobja smo izdelali 100.000 bojlerjev v skupni vrednosti 37.000.000 dinarjev z 237 delavci. Uvajanje novih strojev, posebno pa vzpostavitev pocinkovalnice, nam je odprla nove možnosti. Dosegli smo prvo mesto v proizvodnji električnih grelcev vode, saj od tega leta dalje pokrivalo 65 % jugoslovanskih potreb po bojlerjih. Od tedaj so tudi delitvena razmerja dosti ugodnejša. V letu 1967 smo dosegli delitev dohodka med sklade in osebne dohodke 50 : 50, ki se od takrat dalje ne spreminja, s tem da smo petkratno povečali amortizacijo od minimalne predpisane. V tem obdobju se je kolektiv povečal na 350 zaposlenih, s celotnim dohodkom 88.000.000 dinarjev v letu 1970.

Siroko organizirano kooperantsko delo, pri čemer naši strokovni delavci sodelujejo pri razvoju vsakega izdelka, nam omogoča izboljševati kvaliteto izdelkov. Iskali smo nove izvozne možnosti in naši tržišče: Poljsko, Češkoslovaško, Madžarsko ter nekaj držav tudi na zahodu. V tem obdobju so postali naši prostori pretesni. Projekt za prvo fazo rekonstrukcije je predvideval proizvodnjo 150.000 električnih grelcev poleg nekaj drugih aparatov. Po tem projektu smo izdelali s skrajnimi organizacijskimi napori 219.000 bojlerjev v letu 1970, v letu 1971 pa že 250.000.

Glede na podatke tržnih raziskav smo pripravili perspektivni plan do leta 1975, ki predvideva proizvodnjo 500.000 grelnikov vode in 200.000 drugih proizvodov, kot so: kuhinjska napa, prezračevalec in aparati za potrebe gospodinjstev.

Zaradi tega se je kolektiv odločil za novo gradnjo proizvodnih prostorov, modernih tehnoloških in strojnih naprav, tako da bo lahko program realiziran v predvidenem roku. Tudi pri organizaciji poslovanja smo naredili korak dalje. Stalno večanje količin novih proizvodov in uvajanje nove tehnologije je zahtevalo nove metode in tehniko v organizaciji poslovanja. S takim načinom dela bomo letos dosegli proizvodnjo v vrednosti 117.800.000 din. Z uvajanjem marketinga ter izpopolnjevanjem delovnih metod v proizvodnji nameravamo povečati svojo proizvodnjo v letu 1975 na 380.000.000 din. Takšen obseg proizvodnje nam bo ponovno prinesel zmanjšanje lastnih stroškov in nam odprl možnost za vključitev v blagovno izmenjavo na tujih tržiščih.

Razvoj našega podjetja gre v to smer. Težimo za tem, da bi nesebično sodelovali tako s podjetji iste vrste kot tudi z drugo industrijo in trgovino. Naši delovni ljudje, organi upravljanja v podjetju, družbenopolitične organizacije in strokovni kader so zelo odgovorno sprejeli poslovne odločitve, ki odpirajo novo perspektivo našemu podjetju.

Ozka specializacija, ki je prinesla našemu podjetju zaradi zmanjšanja stroškov največjo akumulacijo, je postala pretesna za naše malo, mlado, vendar ambiciozno podjetje. Ustvarili smo toliko lastnih sredstev, da lahko razmišljamo o nadaljnjem izpopolnjevanju našega proizvodnega programa. Ob proizvodnji električnih bojlerjev je že pričela teči vzporedna proizvodnja kuhinjskih nap za odsesavanje in filtriranje zraka ter prezračevalcev za sanitarne prostore. Ta proizvodnja se bo lahko razmahnila z usposobitvijo novih proizvodnih prostorov, ki smo jih zgradili letos.

V prihodnjem obdobju bo naša naloga uvajati v podjetje nove metode dela ter ga odpirati vsem novim pozitivnim tokovom v jugoslovanskem mednarodnem gospodarstvu. V ta namen krepiamo svojo organizacijo in uvajamo v poslovanje metode marketinga, ki naj bi podjetju in njegovim kooperantom dale boljše možnosti za spremljanje tržnih gibanj ter zasledovanje potreb našega in tujega tržišča po posameznih artiklih. Ob tem pripravljamo za jugoslovansko tržišče prodajo novega artikla: plinskih pretočnih grel vode in plinskih grel za etažno ogrevanje stanovanjskih prostorov. Ta dejavnost je plod našega sodelovanja s poslovnim združenjem »MARIS«, z »Rudnikom živega srebra« Idrija in firmo »JUNKERS«.

Svoje napore zato usmerjamo tudi v razširitev naše servisne mreže, ki ima že sedaj nekaj nad 200 pogodbenih servisov na področju Jugoslavije. Z novimi nalogami, ki jih prevzema podjetje z marketingom, se bo moralo razširiti tudi poslovanje naše servisne organizacije. Okrepiti bomo morali svoje razvojne in druge strokovne službe, zato da bodo lahko naše odgovore na vse spremembe in zahteve, ki jih postavlja pred nas moderno gospodarsko življenje.

Jubilej ob 20-letnici »Javne razsvetljave«

Dejavnost cestne razsvetljave v Ljubljani sega že v leto 1588, ko se je v mestu pojavila prva svetilka na olje. V letu 1861 pa se je pričela uveljavljati nova razsvetljava cestišč s plinskimi svetilkami. Plinska razsvetljava je osvetljevala Ljubljano do leta 1881 in delno še pozneje. S tem letom se je pojavila na mestnih ulicah prva električna žarnica. Prišel se je velikanski, skokovit napredek, ki je imel za posledico postopno revolucijo tudi v proizvodnji. Leta 1898 je osvetljevalo tedaj še majhno Ljubljano 842 električnih svetilk, oziroma 2—3 žarnice na 100 prebivalcev. Če upoštevamo, da v tistem času precejšen del stanovanj v Ljubljani ni imel električne razsvetljave, je bilo to za tedanje razmere dokajšen uspeh.

Še hitrejši razvoj Ljubljane in njene razsvetljave zaznamujemo po osvoboditvi od leta 1945 dalje. V ta namen je bil v letu 1952 ustanovljen poseben zavod »JAVNA RAZSVETLJAVA«, ki je bil pozneje preimenovan v »KOMUNALNO PODJETJE JAVNA RAZSVETLJAVA«, kar je še danes. Namen ustanovitve takega podjetja je bil, da nekdo daje sugestije, vzpostavlja in vzdržuje cestno razsvetlavo. Praksa je pokazala, da je bil njen cilj v glavnem dosežen.

Podjetje se je razvilo v dokaj močno strokovno telo, ki je s svojo intenzivno dejavnostjo pričelo uresničevati vse dosežke sodobnejšega osvetljevanja. Pred 20 leti je bilo le malo ljudi, ki so ustanavljali to podjetje. Tedaj ni bilo na voljo mehanizacije, npr. avtolestve in dvigal, ki jih imamo danes. Ne moremo si več predstavljati, da bi monterji hodili peš z lestvami na ramah in tako delali na razsvetljavi. Napredek v 20 letih nam je omogočil lažje delo, da z določeno mehanizacijo omogočamo večjo produktivnost, predvsem pa fizično razbremenitev monterjev.

Za samo dejavnost oziroma stroko pa je pomenila ustanovitev take organizacije neprecenljivo vrednost. Dane so bile osnove, razčiščevali so se koncepti, v katero smer in kako naj se v prihodnosti lotevajo nadaljnega osvetljevanja mesta in vzdrževanja razsvetljave. Delala in zbirala se je dokumentacija, opravljali so se projekti za boljšo osvetlitev ulic, posameznih pročelij hiš in lepši nočni videz mesta kot celote. Danes v tako hitrem razvoju mesta in prometa v njem si ne moremo predstavljati neosvetljenih ulic in cestišč. Več ali manj so minili časi, da bi še gradili prostovodno omrežje na cestni razsvetljavi. Sedaj v glavnem vgrajujemo kabelsko povezavo, ki gre pod površino zemlje. Ze pred letom 1962 smo dosegli precejšen premik v pojmovanju pomembnosti osvetljevanja. Tako smo imeli v tem letu prižganih v Ljubljani že 5020 žarnic s 1001 kW obremenitve. Tedaj je bilo osvetljenih 590 ulic s 354 km vgrajenega električnega omrežja, vezanega na 141 prižigališč. Nadaljnja intenzivnejša gradnja javne razsvetljave s kandelabrskimi svetilkami in kabelsko povezavo nam je dala večji porast v zadnjem desetletju. Sedaj imamo v Ljubljani 548 kilometrov električnega omrežja javne razsvetljave z 240 prižigališči. Od tega je kar 265 km kabelskega in 283 km prostovodnega omrežja. Današnje Ljubljano osvetljuje 12.660 različnih žarnic s 3.144 kW moči. Vgrajenih je 5.185 kandelabrov. Vse to je več kot enoinpolkratno povečanje v zadnjih desetih letih. Kljub temu pa smo priča delni stagnaciji javne razsvetljave v mestu v razmerju do sedanjih nujnih potreb večjega osvetljevanja mesta. Upoštevati moramo

hiter razvoj Ljubljane, gradnjo vedno več novih sosesk, ki je pogojena tudi z gradnjo javne razsvetljave. Nove razmere narekujejo povečanje obstoječe razsvetljave in večjo osvetljenost nasploh. Danes ni pomembna razsvetljava samo za osvetljevanje ulic in prometa, temveč pomeni predvsem boljšo varnost občanov pred raznimi krajami itd. Osvetljenost posameznih svetlobnih teles z leti upada ter se tako povprečna osvetljenost zmanjšuje. Zato Ljubljana nič več ne prednjači kot najučinkoviteje osvetljeno mesto v državi. S spremembo sistema razširjene reprodukcije in stalnim sistemom financiranja te reprodukcije na omrežju javne razsvetljave lahko šele pričakujemo zboljšanje tako neurejene situacije. O tem se že dalj časa razpravlja, izdeluje se tudi analiza ter pripravljajo predlogi. Vendar pa sam elaborat ne bo rešil problema, če ne bo razumevanja vseh odločujočih činitelev zunaj podjetja.

Poleg osnovne dejavnosti, gradnje in vzdrževanja javne razsvetljave je podjetje v zadnjem desetletju razširilo svojo dejavnost v projektiranje in vzdrževanje semaforiskimi križišč in svetlobnoprometnih znakov. Tudi na tem področju danes ni sodobnega prometa brez učinkovitega funkcioniranja semaforizacije križišč. Danes imamo v Ljubljani nad 34 semaforiziranih križišč, ki usmerjajo promet. To dejavnost smo zlasti v zadnjem času razširili po vsej republiki in zunaj nje. Opremo za semaforizacijo uvažamo, sami pa postopoma osvajamo posamezna dela, ki trenutno ne zahtevajo večje strokovnosti. Izdelujemo kandelabre in smo v celoti osvojili proizvodnjo semaforiskih stožcev. To bomo intenzivno razširjali tudi v bodoče.

Direktor Janez Rigler govori delovni skupnosti ob 20-letnici podjetja

V zadnjem desetletju smo z več ali manj uspeha razširili predmet poslovanja na izdelavo in montažo vseh vrst svetlobne reklame. To nam omogoča večjo učinkovitost zaposlenih, večjo izrabo dvigal-mehanizacije, ki nam služi pri vzdrževanju javne razsvetljave. Dejstvo pa je, da je to področje premalo obdelano, da kljub močni konkurenci obstajajo realne možnosti za nadaljnji razvoj reklamne razsvetljave. Kljub temu, da že danes predstavlja reklamna razsvetljava 13 odstotkov celotne realizacije podjetja, obstajajo možnosti za še večjo realizacijo te dejavnosti. Izpopolnjevanje moramo kvaliteto del in hitreje uvajati novosti. Za vse te dejavnosti v podjetju smo nabavili določeno mehanizacijo, vendar pa še ni vse končano, ker se ta nenehno izpopolnjuje in se porajajo tudi vedno nove zahteve. Na vseh področjih delovanja moramo iti naprej s časom. Stalno se moramo tehnično-strokovno izpopolnjevati. Nikdar se ne smemo zadovoljiti z obstoječim stanjem, zato naj bo izpopolnjevanje naša stalna naloga.

Z razširitvijo predmeta poslovanja in večjo intenzivnostjo dela je naše podjetje iz leta v leto dosegalo večjo realizacijo. Do leta 1963-64 smo v glavnem uvajali in vzdrževali javno razsvetljavo. Z uvajanjem nove dejavnosti in večjo angažiranostjo v javni razsvetljavi smo hitreje povečali realizacijo.

Kolektiv se je vseskozi zavedal, da si mora ustvariti boljše materialne pogoje za prihodnost. Zato ni za razširitev predmeta poslovanja potreboval nobenih obratnih kreditov, ker jih je ustvarjal sam.

Poleg lastnih obratnih sredstev deli dohodek tako, da si postopno ustvari sredstva za gradnjo novih sodobnejših poslovnih prostorov. Ker ne morem obširno navajati vsakoletnih rezultatov in politike delitve dohodka podjetja, bom primerjal poslovanje v letu 1965 in v zadnjem letu 1971.

	Leto 1965 v SD	Leto 1971 v SD	Zveč. v %
Realizacija	541,051.323	1.380,642.814	225
Dohodek za delitev	192,672.699	677,975.900	347
Masa oseb. doh.	156,055.229	376,152.464	241
Delitev sredstev v poslovni sklad	17,678.024	197,000.000	1150

V vseh teh letih smo namenili v poslovni sklad ca. 550 milijonov starih dinarjev. Povprečen porast realizacije v tem obdobju se je gibal v višini 17 %, medtem ko se je dohodek za delitev povečal mnogo hitreje. Politika delitve dohodka in osebnih dohodkov na podlagi rezultatov dela nam pokaže pravilno orientacijo, saj je porast osebnih dohodkov v najnižjem odstotku v razmerju do drugih ekonomskih kazalcev. V poslovni sklad smo v zaključnem računu za leto 1971 namenili celo 1150 % več sredstev kot v letu 1965 in kar 44 % več kot v letu 1970.

Vsi zgoraj navedeni kazalci nam v glavnem nakazujejo smer in pravilno politiko gospodarjenja. Zavedamo se, da si s tem ustvarjamo lastno materialno bazo za hitrejši razvoj podjetja za daljše časovno razdobje. Dejstvo je, da obstoječi prostori ne ustrezajo in postajajo že ovira za hi-

trejši razvoj podjetja. Nove, večje in svetlejša delavnice nam bodo omogočale delo tudi prek zime. Dane bi bile možnosti za ustvarjanje enakovrednejše realizacije tudi v zimskih mesecih itd.

To urejamo že nekaj let in upamo, da bomo letos dobili odobreno lokacijo za gradnjo novih prostorov. V naslednjih letih pa bi pričeli s postopno izgradnjo. V kolektivu smo se večkrat soočali tudi s stanovanjskimi problemi zaposlenih in del sredstev smo namenili tudi za to. Sredstva, čeprav nezadostna, so dobili posamezniki kot pomoč k lastnim sredstvom tako, da je čimveč ljudi gradilo lastna stanovanja z dodatnimi bančnimi krediti. Tako smo pomagali večjemu številu proslilcev, čeprav ne moremo reči, da je problem popolnoma rešen. Pojavile se bodo nove zahteve, ki jih bo treba reševati.

Dolgoročni program za razvoj podjetja, ki je v izdelavi, in bo dan v razpravo, bo moral imeti elemente dolgoročnosti in produktivnosti. Na podlagi dosedanjih izkušenj z razširitvijo predmeta poslovanja naj bi bil letni porast realizacije 10-15 %. Sistem za delitev dohodka in osebnih dohodkov naj bi bil urejen tako, da bi bil odstotek za poslovni sklad v porastu v razmerju do stalnega spodbudnega porasta osebnih dohodkov. Predvideva se, da bo drugačen tudi sistem politike tako imenovane razširjene reprodukcije. Podjetje naj bi bilo lastnik osnovnih sredstev komunalnih naprav Javne razsvetljave. Prešli naj bi iz kolektivne na individualno komunalno tarifo, ki bi vsebovala tudi elemente razširjene reprodukcije. S takim sistemom bi bili ustvarjeni pogoji hitrejšega in učinkovitejšega uveljavljanja celotnega sistema osvetljevanja v Ljubljani.

Izpopolnjevanje bomo morali organizacijo dela tako, da bo čim manj neproduktivnih ur, krepiti individualno odgovornost na vsakem delovnem mestu, ustvariti moramo zavest vseh zaposlenih, da nam je poverjeno upravljanje, v katerem je vsakdo proizvajalec in hkrati upravljalec. Vsak izmed nas mora imeti čut odgovornosti in biti aktiven oblikovalec pri ustvarjanju in delitvi.

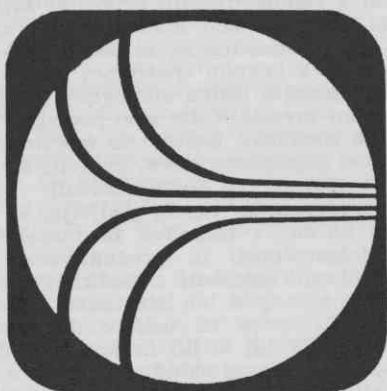
Naša družba je samoupravna in smo zato na samoupravnih organih sprejemali le take sklepe, ki so odsevali interese celotnega kolektiva. Mnenje, da bo tisti, ki bo v delavskem svetu ali upravnem odboru uveljavljal večje osebne koristi, se je preživelo. Res je, da povsod, kjer se dela in ustvarja, obstajajo konflikti in celo nujna protislovja, brez katerih ni napredka. Vendar pa mora biti sleherni izmed nas tako pogumen, da zna lastna stališča uskladiti z interesi celotnega kolektiva in družbe. To je tudi eden izmed bistvenih pogojev samoupravljanja, zato je treba vsako stvar pred odločitvijo vsestransko pretehtati, jo uskladiti in se večkrat odpovedati lastnim osebnim zahtevam. Delavsko samoupravljanje ni samo sebi namen. Gledati ga moramo s stališča širših družbenih problemov in interesov ter te usklajevati v lastnem samoupravnem sistemu. S tem v zvezi so tudi samoupravni sporazumi o delitvi dohodka in osebnih dohodkov, čeprav nismo z njimi zadovoljni, ker bazirajo izključno na formalnih kvalifikacijah, manj pa na dejanskem delu. Sodimo, da jih lahko v prihodnje prilagodimo tako, da bo tisti, ki bo več ustvarjal, tudi več prejemal.

Poslovni vlaki

Poslovni vlaki

Poslovni vlaki

Poslovni vlaki

Poslovni vlaki

Združeno železniško transportno podjetje Ljubljana

**Potujte z našimi
poslovnimi vlaki:**

- Pohorje ekspres — od Ljubljane do Maribora v 2,29 urah
- Pomurje ekspres — od Ljubljane do Murske Sobote v 3,33 urah
- Emona ekspres — od Ljubljane do Beograda v 5,52 urah
- Arena ekspres — iz Pulja prek Ljubljane do Zagreba v 5,12 urah

Med potovanjem so potnikom na voljo tudi tople in hladne jedi in pijače, ki jih po želji prinesejo stevardese.

Na vlaku so na voljo tudi oddelki za poslovne sestanke. Poseben oddelek za poslovne sestanke se lahko po naročilu preuredi tudi v spalni oddelek z dvema ali štirimi posteljami.

Vozovnice za poslovne vlake z rezerviranim sedežem lahko kupite na vseh odhodnih postajah in na postajah, kjer se ti vlaki ustavljajo, ali v turističnih poslovalnicah.

Podjetja za turizem, transport in gostinstvo v Ljubljani, Mariboru, Celju, Postojni in Pulju.

TRGOVSKO PODJETJE

MEDEX LJUBLJANA
Telefon 311 545

nudimo vam naraven cvetlični in gozdni med, pristno domačo medico, preparate na osnovi matičnega mlečka in cvetnega prahu, kot so: MELBROSIN, GELÉE ROYALE, POLLJUVEN, MELBROSIA pld. — čebelarški reprodukcijski material

Cestitamo za mednarodni praznik dela — 1. maj!

RAST KOMUNALNO PODJETJE
telefon 20 390

LJUBLJANA, Rimska cesta 24

— vzdržuje, ureja in projektira zelene površine;
— vzgaja, prodaja okrasne rastline in rezano cvetje,
— dekorira izložbe, lokale, dvorane in razne druge prostore.
Izdeluje in prodaja opremo za vrtno pejsažne objekte (plošče, robnike, klopi, cvetlične posode, itd.)

Cestitamo praznik dela — 1. maj!

GRADBENO PODJETJE

TEMELJ

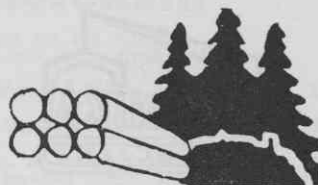
LJUBLJANA

Titova cesta 282

Telefon 343 281, 343 269, 343 298

- Izvajamo vsa dela na visokih in nizkih gradnjah
- Poleg tega smo specializirani za izgradnjo minigolf igrišč, kakor tudi drugih športno rekreacijskih objektov
- Izdelujemo gradbene elemente (blokete) in jih prodajamo na drobno

Cestitamo vsem delovnim kolektivom in našim poslovnim prijateljem za obletnico ustanovitve OF slovenskega naroda in za mednarodni praznik dela — 1. maj.

**GOZDNO
GOSPODARSTVO
LJUBLJANA**

TRŽAŠKA CESTA 2

s svojimi gozdnimi obrati — poslovnimi enotami proizvaja in prodaja vse vrste gozdnih sortimentov, opravlja gozdno gojitvena dela, gradi gozdne ceste ter osnavlja gozdne plantaže in intenzivne nasade.

Cestitamo vsem delovnim kolektivom in našim poslovnim prijateljem za obletnico ustanovitve OF slovenskega naroda in za mednarodni praznik dela — 1. maj.

GRUDA

EXPORT-IMPORT

LJUBLJANA, MIKLOŠIČEVA 10/III —
JUGOSLAVIJA

Telefoni:

Hišna centrala:	312 231, 310 965
Direktor:	310 183
Sektor za meso:	310 546, 312 124
Sektor za živino:	310 069
Sektor za krmo:	312 235
Telex:	31 117 Yu Gruda
Telegram:	Gruda Ljubljana
Poštni predal:	243

Predstavništva:

ZAGREB, Palmotičeva, telefon: 415 411,
BEOGRAD, Vlajkovičeva 6, telefon: 25 183
Poslovalnica v Sežani.

Tudi naš kolektiv se pridružuje čestitkam za obletnico ustanovitve OF slovenskega naroda in za mednarodni praznik dela — 1. maj

Damski hola hop

Tudi naš kolektiv se pridružuje čestitkam za obletnico ustanovitve OF slovenskega naroda in za mednarodni praznik dela — 1. maj

LIVARNA

LIGA

LJUBLJANA
Galjevica 266

Telefon
23 541

odliva odlitke vseh barvastih kovin

Svojim poslovnim partnerjem, prijateljem in znancem čestitamo za praznik OF 27. 4. in 1. maj

GRADBENO PODJETJE

LJUBLJANA, VOŠNJAKOVA 8

izvajanje vseh vrst inženirskih gradenj,
gradnja stanovanj za trg,
izvajanje inženiringov,
projektiranje,
prodaja gradbenih polizdelkov in gotovega betona.

Se priporočamo!

vse za dom in gospodinjstvo v naših prodajalnah po vsej Sloveniji

DOBRODŠLI

PODJETJE ZA VAROVANJE
LJUDSKEGA PREMOŽENJA

VARNOST

LJUBLJANA, KREKOV TRG 10/I

tel. 311 186, 311 579 in 315 240 nudi usluge fizičnega zavarovanja premoženja in galslske preventve. Se priporočamo!

INDOS

industrija transportnih hidravličnih strojev

LJUBLJANA-MOSTE

Telefon: h. c. 313 822

Komercialni oddelek: 311 090, dir. 312 330

Tudi naš kolektiv se pridružuje čestitkam za obletnico ustanovitve OF in za mednarodni praznik dela — 1. maj.

Obenem obveščamo poslovne prijatelje, da nudi za mehanizacijo notranjega transporta:

BATERIJSKE VILICARJE VE 600 kp
BATERIJSKE VILICARJE VE 1000 kp
BATERIJSKE VILICARJE VE 1200 kp
BATERIJSKE VILICARJE VE 1500 kp
BATERIJSKE VILICARJE VE 2000 kp
DIESEL VILICARJE VD 1500 kp
DIESEL VILICARJE VD 2000 kp
DIESEL VILICARJE VD 2500 kp

Natančnejši komercialni kakor tudi tehnični podatki so vam na razpolago v našem komercialnem oddelku.

Priporočamo se za cenjena naročila!

Ob 20-letnici svojega poslovanja

Agroobnova

gradnje in melioracije

LJUBLJANA, Črtomirova ul. 8

Telefon 313 126, 313 493

Gradnja kmetijskih objektov, objektov živilsko-predelovalne industrije in objektov družbenega standarda.

Hidro- in agromelioracije. Vodovodi.

Nizke gradnje za kmetijstvo. Vzdrževanje in generalna popravila težke gradbene mehanizacije.

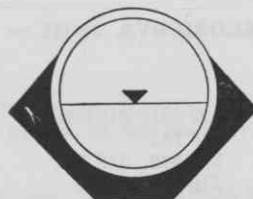
Čestitamo vsem delovnim ljudem in svojim poslovnim prijateljem za obletnico ustanovitve OF slovenskega naroda in za mednarodni praznik dela — 1. maj

KOMUNALNO PODJETJE

Kanalizacija

Ljubljana, Ambrožev trg 7

Telefon 315 533, 322 738

projektira,
gradi
in vzdržuje
javno
kanalizacijsko
omrežje
ter naprave

Delovna skupnost **Kanalizacije**

čestita vsem delovnim ljudem in poslovnim znancem za obletnico ustanovitve OF slovenskega naroda in

za praznik dela — 1. maj

Slovenija Sadje

izvozno-uvozno podjetje

LJUBLJANA, Miklošičeva 10

Priporočamo naše knjige:

Dr. St. Cigoj:

**ODŠKODNINSKO PRAVO
JUGOSLAVIJE**

Cena din 200

USTAVI SRS in SFRJ

z amandmaji

Naročite revijo

PRAVNIK

V razglasnem delu Uradnega lista SRS so navedene knjige, ki jih imamo na zalogi.

**ČZ URADNI LIST SRS
LJUBLJANA**

Kemična čistilnica in barvarna

Labod

LJUBLJANA

Cestitam o vsem delovnim kolektivom in našim poslovnim prijateljem za obletnico ustanovitve OF slovenskega naroda in za mednarodni praznik dela — 1. maj.

Veletekstil

UPRAVA IN EN GROS
PRODAJNA SKLADIŠČA

LJUBLJANA, Masarykova 17

tekstilno blago vseh vrst — kemično obdelane tkanine — linolej — trikotoža in pletenine — tekstilna in druga galanterija — moško, žensko in otroško perilo, splošna konfekcija.

POSLOVALNICE NADROBNE TRGOVINE:

SVILA — Kresija 1,
Adamič-Lundrovo nabrežje
SVILA — Kresija 2
Adamič-Lundrovo nabrežje
CVETA — Stritarjeva 6
PERLON — Copova 12
AJDOVŠČINA — Gosposvetska 1
CVETA — Miklošičeva 22
MODNA KONFEKCIJA — Tavčarjeva 1
VELETEKSTIL — Celovška 99
VELETEKSTIL — Zalog
VELETEKSTIL — Črnomelj
VELETEKSTIL — Ljubljana, Tržaška 37/a
VELETEKSTIL — Tržič
VELETEKSTIL — Soseska 6 — Celovška c.

Elektromedicina

LJUBLJANA, KOMENSKEGA 12
Jugoslavija

Telefoni: hišna centrala 321-395
310-762
322-223

direktor 321-372
Resljeva 26 trgovina, 322-237
TELEGRAM: Elektromedicina Ljubljana
Poštni predal: 245

Podjetje za izdelavo ter popravila domačih in tujih elektromedicinskih aparatov in instrumentov. Zastopanje inozemskih firm. Opravljanje zastopniških storitev.

Uvoz repromateriala, slušnih in elektromedicinskih aparatov.

Trgovina s slušnimi aparati.

Proizvaja: rentgenske aparate s priborom in zaščito, aparate za fizioterapijo, aparate za laboratorije, aparate za dezinfekcijo in sterilizacijo.

Opravlja servis, remont in montaže rentgenskih aparatov in vseh drugih medicinskih aparatov.

Zastopamo na področju SFRJ francosko firmo Thomson Medical Telco 92 — St. Cloud — Paris,

ki proizvaja najmodernejše elektronske aparature za zdravstvo:

- naprave za merjenje raznih parametrov pri kontroli pacientov med operacijo, pri kateterizaciji srca in v drugih kritičnih trenutkih,
- aparate sistema VIGIL za intenzivno nego bolnika (tako imenovana elektronska medicinska sestra),
- aparate sistema »CARDIOTOP« (sestav: Kardioscop, Defibrilator in elektronski kardiosimulator) za oživljanje pacientov na mestu prometne nesreče, požara ipd.

Na željo pošiljamo prospekte, cenike, dajemo navodila, svetujemo pri nabavah medicinskih aparatov.

vse za dom in gospodinjstvo
v naših

465

prodajalnah po vsej Sloveniji

DOBRODOŠLI

Delovni kolektiv čestita vsem svojim poslovnim partnerjem, prijateljem in znancem za obletnico ustanovitve OF slovenskega naroda in za mednarodni praznik dela — 1. maj.

Elektronabava

LJUBLJANA

čestita za obletnico ustanovitve OF in za mednarodni praznik — 1. maj!

TOVARNA POZAMENTERIJE, POZAMENTNIH STROJEV IN IZDELKOV IZ PLASTIKE

TOTRA

LJUBLJANA, ZG. HRUŠICA 14

Telefon: h. c. 311 635, 48 041
komerciala za plastiko 312 832
komerciala za tekstil 314 775

Vam daje po konkurenčnih cenah:

vse vrste vezalk in elastike, izdelke iz plastike, okiten cevi in spojke za vodovodne in druge napeljave, embalažo in tehnične artikule iz plastike, in sicer PVC, polietilena, polipropilena in drugih materialov, plastificirane izdelke in trakove, perilne vrvi, ščipalke, gospodinjne mrežice, pripenjače za avtomobile in motorna kolesa, storitvene orodjarne in drugih delavnic.

SPLOŠNO GRADBENO PODJETJE GROSUPLJE

Projektiramo in gradimo visoke in nizke ter industrijske gradnje

Cesutamo vsem našim poslovnim prijateljem in delovnim ljudem

ZA OBLETNICO USTANOVITVE OF
SLOVENSKEGA NARODA IN
ZA MEDNARODNI PRAZNIK DELA —
1. MAJ

Vsem delovnim kolektivom, poslovnim partnerjem in znancem pa želimo v majskih praznikih mnogo prijetnega razvedrila.

TOVIL

TOVARNA VIJAKOV

LJUBLJANA, Tomažičeva 2

Telefoni h. c.: 61 053
61 533
61 088
direktor 61 272

Izdeluje vijačno blago od ϕ 2 do ϕ 6 mm iz materialov Fe, Ms, Al in

- vijake za kovine,
- vijake za les,
- vijake za pločevino,
- specialne vijake za čevljarstvo in drugo industrijo,
- kovine Fe, Ms, Al, Cu, Ag.

Kvaliteta naših izdelkov je splošno znana. — Cena konkurenčna!

Vsem poslovnim prijateljem in znancem in vsem delovnim kolektivom

čestitamo

za obletnico ustanovitve OF slovenskega naroda in za praznik dela — 1. maj

Za delavski praznik 1. maj vam čestita kolektiv!

Papirna galanterija SIMONČIČ

LJUBLJANA, Razpotna 4

Telefon: 25-091
Telegram: Simončič Ljubljana

TISKARSTVO:

KOMERCIALNI TISK
KATALOGI
PROSPEKTI
ETIKETE
EMBALAŽA
KOLEDARJI
REKLAMNI KARTONI
UMETNIŠKE REPRODUKCIJE

ŠTAMPILJKE

za urade, trgovine in obrti izdeluje in dobavlja solidno in po zmernih cenah podjetje

Sitar

Nasl. Marija Blejec, doma telefon 314-411

Ljubljana, Nazorjeva ulica 3

Delavnica: Resljeva cesta 6, telefon 323 238

Svojim poslovnim partnerjem, prijateljem in znancem čestitamo za praznika 27. april in 1. maj

GALIS

LJUBLJANA

Lepodvorska ulica 23 a

trgovsko podjetje z igračami, galanterijskimi izdelki in otroško konfekcijo na debelo

Telefoni: direktor	310 061
komerciala	311 314
oddelek pletenin	
— blagajna	310 536
skladišče	311 306

Cestitamo vsem delovnim ljudem in svojim poslovnim prijateljem za obletnico ustanovitve OF slovenskega naroda in za mednarodni praznik dela — 1. maj

TOVARNA OTROŠKIH VOZIČKOV
IN KOVINSKE OPREME

Tribuna

Ljubljana, Karlovska 4

Telefon 21 734

Vsem delovnim kolektivom, poslovnim partnerjem in znancem pa želimo v majskih praznikih mnogo prijetnega razvedrila.

Papirografika

Ljubljana, Resljeva 30

Telefon 310 584

Trgovina s papirjem in grafičnimi potrebščinami na veliko

Cestitamo vsem našim poslovnim prijateljem in delovnim ljudem

ZA OBLETNICO USTANOVITVE OF
SLOVENSKEGA NARODA in
ZA MEDNARODNI PRAZNIK DELA —
1. MAJ

TRGOVSKO PODJETJE **Drogerija**

Telefon 311 650, 311 646

Ljubljana, Ulica Milana Majcna 12

sporoča cenjenim kupcem, da ima v svojih poslovalnicah v Ljubljani in Domžalah lepo izbiro daril, kot so damske manikire, moške in damske potovalne garniture, kopalni pribor, razpršilci za kolonjsko vodo, okrasni predmeti z bogato izbiro domačih in inozemskih kozmetičnih preparatov. Obiščite naš kozmetični salon »CUTIS« v Pražakovi ulici 8, in pedikerski salon »Danica« na Trubarjevi cesti.

Tudi naš kolektiv se pridružuje čestitkam za obletnico ustanovitve OF in za mednarodni praznik dela — 1. maj.

Vsem delovnim kolektivom, poslovnim partnerjem in znancem pa želimo v majskih praznikih mnogo prijetnega razvedrila.

ŽIVILSKI KOMBINAT

Izdelujemo v sodobno opremljenih obratih:

vse vrste mlevskih izdelkov

in prvovrstne testenine;

večkrat dnevno nudimo razne vrste

svežega kruha in peciva

Čestitamo vsem delovnim kolektivom in našim poslovnim prijateljem za obletnico ustanovitve OF slovenskega naroda in za mednarodni praznik dela — 1. maj

Ljubljana, jugoslavija

zastopstva, izvoz-uvoz, servisi, konsignacije

Ljubljana, Titova 81

ZASTOPAMO TUJE FIRME:

GRADBENO

TEKSTILNO

KEMIČNO in

MEHANOGRAFSKO

INDUSTRIJO

AGRO-KEMIKALIJE

DOMAČIH in

TUJIH TVRDK

Tudi naš kolektiv se pridružuje čestitkam za obletnico ustanovitve OF slovenskega naroda in za mednarodni praznik dela — 1. maj!

TRGOVSKO PODJETJE

Izbiza

LJUBLJANA, TOMSIČEVA 2/V

Telefon: 23 521, 22 571

Kupujte vse modno blago v naših poslovalnicah:

ROKAVIČAR, Titova cesta 17, telefon 23 415

Pletenine, trikotažo, rokavice

PIONIR, Titova 17, telefon 21 597

Vsa oblačila za otroke, igrače

NOGAVIČAR, Nazorjeva ulica 3, telefon 23 414

Nogavice vseh vrst

JELKA, Miklošičeva 34, telefon 314 134

Modno blago vseh vrst

MAJA, Miklošičeva 10, telefon 312 024

Specialna trgovina za ženske rokavice, nogavice, perilo, pletenine

**Ljubljanski
investicijski
zavod-inženiring**

LJUBLJANA, BEETHOVNOVA 11/VI

Telefon 23 263

Nudi vam sodoben pristop k investiciji, preučuje programe dejavnosti, ekonomsko in finančno programira, preverja utemeljenost investicije, projektira in organizira projektiranje za vse vrste gradenj, izbira najcenejše in najsolidnejše izvajalce, nadzira kvaliteto in kvantiteto gradnje, sodeluje in deluje na področju bančnih in pravnih poslov, izdeluje elaborate o zaključku investicije.

Na posebno željo opravljamo tudi consulting inženiring.

Telefon: 313 131, 311 595,

MINERAL

INDUSTRIJA NARAVNEGA IN UMETNEGA KAMNA-LJUBLJANA

Nudimo izdelke iz marmorja, teraco plošče, izdelke iz betona in umetnega kamna, pesek za teraco in dolomitni pesek za malte.

Tudi naš kolektiv se pridružuje čestitkam za obletnico ustanovitve OF slovenskega naroda in za mednarodni praznik dela — 1. maj

LJUBLJANA, NAZORJEVA 7/I

Tudi naš kolektiv se pridružuje čestitkam za obletnico ustanovitve OF slovenskega naroda in za mednarodni praznik dela — 1. maj

Vsem delovnim ljudem, poslovnim partnerjem in znancem pa želimo v majskih praznikih mnogo prijetnega razvedrila.

GRADBENO PODJETJE

MEGRAD

LJUBLJANA

Celovška c. 180

Telefon: 56 341, 56 342;

PROJEKTIRA IN GRADI:

stanovanjske, poslovne, industrijske in druge objekte visoke gradnje po načelih moderne tehnologije, in to strokovno, kvalitetno, hitro in po ugodnih cenah.

Podjetje razpolaga z najmodernejšo gradbeno mehanizacijo in ima lasten avtopark z mehanično delavnico.

Ima svoj projektivni biro, tako da lahko prevzame vsa dela po principu inženiringa. Poltg navedenega ima lasten mizarški in tesarski obrat, obrat za krivljenje in polaganje železa, obrat za proizvodnjo peskov, betonov in betonskih izdelkov.

Prodaja gradbeni material na debelo in drobno. Gradimo hitro in solidno. Za naročila se toplo priporočamo.

Tudi naš kolektiv se pridružuje čestitkam za obletnico ustanovitve OF in za mednarodni praznik dela — 1. maj.

Vsem delovnim kolektivom, poslovnim partnerjem in znancem pa želimo v majskih praznikih mnogo prijetnega razvedrila.

Agrokombinat Barje

Ljubljana
CESTA NA LOKO 4
Telefon 20 111, 20 112

v svojih obratih: Poljedelstvo in živinoreja, Sadjarstvo-vrtnarstvo, Kooperacija, Trgovine, gostišča in mesnice, Gozdarstvo in Strojni obrat z delavnicami, proizvaja širok sortiment kvalitetnih kmetijskih proizvodov ter nudi svoje proizvode in storitve po konkurenčnih cenah.

Čestitamo vsem delovnim kolektivom in našim poslovnim prijateljem za obletnico ustanovitve OF slovenskega naroda in za mednarodni praznik dela — 1. maj.

INDUSTRIJSKO MONTAŽNO PODJETJE

LJUBLJANA, Titova 37
Telefon 314 957

PROJEKTIRA, MONTIRA IN PROIZVAJA

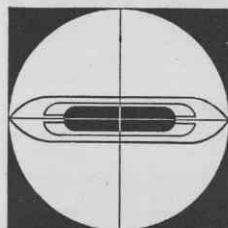
- centralno ogrevanje, sanitarne naprave, plinske instalacije, prezračevalne in klimatične naprave
- električne naprave jakega in šibkega toka, komandne in signalne naprave za industrijo in komunalne zgradbe,
- regulacije,
- opravlja kalorične in električne meritve.
- odliva v lastni livarni visokokvalitetne odlitke, ki jih po želji tudi obdela.

VES GRADBENI MATERIAL ZA
GRADNJO OBJEKTOV TER
OPREMO KOPALNIC VAM JE NA
VOLJO V EDINEM
SPECIALIZIRANEM TRGOVSKEM
PODJETJU Z GRADBENIM
MATERIALOM

GRAMEX

LJUBLJANA, Kurilniška 10

tel.: 310 144, 322 051, 312 852, 317 778, 316 380

Tovarna tekstilnih potrebščin Ljubljana

utensilia Dolenjska c.83

Čestitamo vsem delovnim kolektivom in našim poslovnim prijateljem za obletnico ustanovitve OF slovenskega naroda in za mednarodni praznik dela — 1. maj.

KOLEKTIV
GOSTINSKEGA
PODJETJA

LJUBLJANA, Cankarjeva 2

z obrati

- restavracija »ŠESTICA«
Ljubljana, Titova 16
- samopostrežna restavracija
EMONA
Ljubljana, Titova 11
- Restavracija »POD LIPO«
Ljubljana, Borštnikov trg 3

se pridružuje čestitkam za obletnico ustanovitve OF in za mednarodni praznik dela — 1. maj.

Vsem delovnim kolektivom, poslovnim partnerjem in znancem pa želimo v majskih praznikih mnogo prijetnega razvedrila.

Obiščite nas.

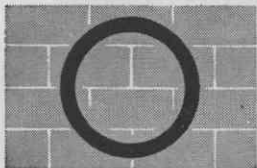
Na zalogi ob vsakem dnevnem času na več kot 200 bencinskih servisih vse vrste goriv in motornih olj domače proizvodnje in renomiranih tujih firm.

Vsa navodila in pojasnila o pravilnem mazanju vozil in strojev zahtevajte pri podjetju PETROL — tehnična služba. Zaradi nakupa vseh vrst derivatov iz uvoza pa se obračajte na naš uvozni oddelek.

Čestitamo vsem delovnim ljudem in svojim poslovnim prijateljem za obletnico ustanovitve OF slovenskega naroda in za mednarodni praznik dela — 1. maj.

Vsem delovnim kolektivom, poslovnim partnerjem in znancem pa želimo v majskih praznikih mnogo prijetnega razvedrila, voznikom motornih vozil pa želimo srečno vožnjo!

OBRTNO MONTAŽNO PODJETJE

OBLOGA SLIKOPLASTIKA

Oblaganje sten in podov s keramičnimi, keramitnimi, klinker ploščicami in mozaikom — pečarska, soboslikarska in pleskarska dela — oblaganje s tapetami, polaganje tlakov iz plastičnih mas in iglanih preprog.

LJUBLJANA-POLJE

Čestita vsem delovnim ljudem in poslovnim prijateljem za mednarodni praznik dela — 1. maj!

AGROSTROJ LJUBLJANA

LJUBLJANA, DRAGA 41

Telefon: 55 366, 57 052

Podjetje za izdelavo in popravilo kmetijske in gozdarske mehanizacije.

Telefon: 55 366, 57 052

Telex: 31 271

Telegram: Agrostroj-Ljubljana, Ljubljana, p. p. 7/I,

konstruira, projektira in izdeluje najodobnejše naprave za namakanje z umetnim dežjem v stabilnem, polstabilnem in pomožnem sistemu.

Z lastno mehanizacijo opravlja vsa melioracijska dela, servis kmetijske in gozdarske mehanizacije ter avtomobilov Skoda, Simca, Saab in Land Rover.

Izdeluje epoksy smole in kite, odporne proti kislinam in alkalijam za uporabo v električni, strojni, gradbeni in živilski industriji.

KOVINSKO PODJETJE

UNITAS

LJUBLJANA — CELOVŠKA CESTA 224

se priporoča s priznano proizvodnjo sanitarnih armatur in odlitkov barvnih kovin.

LJUBLJANSKE MLEKARNE

priporočajo svoje izdelke:

pasterizirano mleko,

alpsko mleko,

posneto mleko,

jogurt,

sadni jogurt,

smetane, sladke in kisle različnih stopenj maščobe, najbogatejšo izbiro jugoslovanskih in uvoženih sirov, vseh vrst mlečnih sladoleđov, jabolka, hruške in krompir.

Franc Žmuc

pasarstvo

Ljubljana, Vižmarje

Tacenska cesta 96

Telefon 51 184

IZDELUJE VSA V TO STROKO
SPADAJOČA DELA.

TUDI ČASTITI DUHOVŠČINI
SE PRIPOROČA ŠE POSEBEJ
ZA IZDELAVO CERKVENIH
PREDMETOV.

Vsem poslovnim prijateljem
in znancem in vsem delovnim
kolektivom

Čestitamo za obletnico ustanovitve OF slovenskega naroda in za mednarodni praznik dela — 1. maj

volan ljubljana

k e r s n i k o v a 6

ČESTITA

ZA PRAZNIK DELA

VSEM VOZNIKOM

MOTORNIH VOZIL

IN JIM ŽELI

SREČNO VOŽNJO

Učne delavnice

s. o. p. o.

ZAVOD ZA
USPOSABLJANJE SLUŠNO
IN GOVORNO PRIZADETIH

LJUBLJANA, Bežigrad 8

Telefon: 312 049

TISKARSTVO:

VEČBARVNI TISK
PLAKATI
RAZGLEDNICE
KATALOGI
PROSPEKTI
ETIKETE
BROŠURE
KNJIGE
OBRAZCI
ITD.

Naši specialni
oddelki:

STROJNA STAVNICA
ROČNA STAVNICA
KNJIGOTISK
KNJIGOVEZNICA

TISKARNA, LITOGRAFIJA
USNJENA GALANTERIJA
IN MODNA SIVALNICA

opravljamo vsa dela omenjenih strok solidno in po konkurenčnih cenah. Za naročila se priporočamo!

VSEM POSLOVNIM PRIJATELJEM IN DELOVNIM KOLEKTIVOM ČESTITAMO ZA PRAZNIK ustanovitve OF slovenskega naroda in za mednarodni praznik dela — 1. maj

TEŽMER servis za popravilo tehtnic, težnih in merilnih naprav

LJUBLJANA, Gornji trg 44 — Telefon 20 844
in Hrenova ulica 19 a — Telefon 20 171

Tudi naš kolektiv se pridružuje čestitkam za obletnico ustanovitve OF slovenskega naroda in za praznik dela — 1. maj.

TRGOVSKO PODJETJE

KURIVOPRODAJA

Ljubljana, Na jami 10   Telefon 55-696

vam daje na voljo v svojih poslovalnicah vse vrste kuriva in gradbenega materiala po konkurenčnih cenah.

Tudi naš kolektiv se pridružuje čestitkam za obletnico ustanovitve OF in za mednarodni praznik dela — 1. maj.

**Komunalno
podjetje
VIČ**

Ljubljana

Uprava, tehnični sektor, služba za urejanje in oddajo stavbnih zemljišč

LJUBLJANA, Vrhovnikova 2

telefon h. c. 61 279, 61 286, 61 288

direktor: 61 780

Pomožni obrati: Ljubljana, Viška cesta 58 in 65,
telefon 61 328, 61 424,

- gradi in vzdržuje ceste,
- gradi manjše mostove, kanalizacijo, razne objekte itd.,
- ureja mestna zemljišča,
- opravlja strojne storitve po konkurenčnih cenah,
- daje brezplačne tehnične informacije,
- izdeluje in prodaja betonske izdelke.

Tudi naš kolektiv se pridružuje čestitkam za obletnico ustanovitve OF slovenskega naroda in za mednarodni praznik dela — 1. maj

Vsem delovnim kolektivom, poslovnim partnerjem in znancem pa želimo v majskih praznikih mnogo prijetnega razvedrila.

arbo

tovarna
kemičnih
izdelkov
ljubljana-polje

proizvaja:

TERACO + MARMOR, sredstvo za čiščenje kamnitih površin, Emulzija AVTO, za osvežitev in zaščito avto laka, ARBONITE, impregnacijska sredstva za les.

Se priporočamo!

modna hiša

LJUBLJANA - MARIBOR - OSIJEK

je za pomladno sezono pripravila bogato kolekcijo otroške, moške in ženske konfekcije.

Izbirali boste lahko med umirjenimi klasičnimi in visoko modnimi modeli.

Modna hiša vas vabi, da si ogledate tudi bogato izbiro modnega metrskega blaga in dekorativnega blaga ter drugih modnih artiklov, ki so v prodaji v Modni hiši.

KEMOFARMACIJA

LJUBLJANA, METELKOVA 7

DELOVNI KOLEKTIV
PODJETJA

OB SVOJI 25-LETNICI

ČESTITA

VSEM DELOVNIM LJUDEM
IN POSLOVNIM
PARTNERJEM

ZA PRAZNIK DELA —
1. MAJ!

Koteles Tabus

IMPORT
EXPORT
LJUBLJANA

in trgovina visoke mode
v poslovni stavbi Miklošičeva 5

BOUTIQUE

čestita vsem odjemalcem in poslovnim prijateljem za obletnico osvobodilne fronte slovenskega naroda in za mednarodni praznik dela — 1. maj!

20 let
prisotnosti na svetovnem
in domačem trgu

JUGOTEKSTIL

IMPEX

V svojih
prodajnih enotah

- VELEBLAGOVNICA PRI POŠTI,
Ljubljana
- BLAGOVNICA S
STANOVANJSKO OPREMO,
Ljubljana
- KONFEKCIJA ELITA,
Ljubljana
- BLAGOVNICA,
Škofja Loka
- BLAGOVNICA,
Kočevje
- VELEBLAGOVNICA,
Velenje

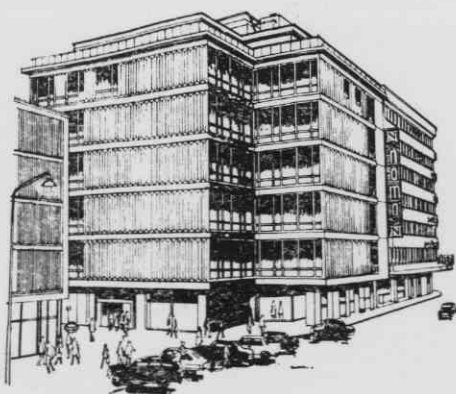
nudimo najširšo izbiro blaga

- za družino,
- za stanovanje,
- za gospodinjstvo,
- za šport in rekreacijo

in

- v samopostrežnih oddelkih živil
vedno sveže delikatesne izdelke,
živila vseh vrst, sadje in zelenja-
vo, mleko in mlečne izdelke ter
pijače vseh vrst

 TRGOVSKO PODJETJE
nama
L J U B L J A N A

V vseh prodajnih enotah je na voljo
naša menjalnica in oddelek za odo-
bravanje potrošniških kreditov

VSEM OBČANOM IN POTROŠNI-
KOM ČESTITAMO ZA PRAZNIK
DELA IN JIM ŽELIMO PRIJETNO
PRVOMAJSKO PRAZNOVANJE

za praznik dela
1. maj čestita
svojim cenjenim
odjemalcem
in sodelavcem
kolektiv

dekorativna

tovarne
dekorativna
ljubljana

